

NYELVTUDOMÁNYI ÉRTEKEZÉSEK

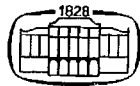
154. sz.

A HALMOZÁS ALAKZATA

A HALMOZÁS FOGALMÁNAK, TÍPUSAINAK
ÉS FUNKCIÓINAK VIZSGÁLATA
(KRÚDY GYULA SZINDBÁD IFJÚSÁGA
CÍMŰ KÖTETE ALAPJÁN)

ÍRTA

PETHŐ JÓZSEF

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Megjelent
a Magyar Tudományos Akadémia
támogatásával

Sorozatszerkesztő
KOROMPAY KLÁRA

Lektor
SZATHMÁRI ISTVÁN

ISBN 963 05 8151 5

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19.

Első magyar nyelvű kiadás: 2004
© Pethő József, 2004

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Rt. igazgatója
Felelős szerkesztő: Szűcs Kinga
Termékmenedzser: Hesz Margit
A nyomdai előkészítés a Vetula Visual munkája
Felelős vezető: Liener Katalin
A nyomást és kötést a PXP Első Magyar Digitális Nyomda Rt. készítette
Budapest, 2004
Felelős vezető: Ortutay György
Kiadványszám: KMA4-052
Megjelent 13,76 (A/5) ív terjedelemben
HU ISSN 0078-2866
Printed in Hungary

TARTALOM

Előszó	5
1. A vizsgálat elméleti alapjai, céljai és korpusza	7
1.1. Elméleti háttér	7
1.1.1. A nyelv- és stíluselméleti alapokról	7
1.1.2. A stílus fogalmának értelmezése (a dolgozatban érvényesített stílusfogalom)	9
1.1.3. „Nyelvi” stílus – szépirodalmi stílus	10
1.1.4. Az alakzatok néhány elméleti kérdése	15
1.2. A dolgozat céljairól és szempontjairól	21
1.3. A vizsgálat korpusza: a Szindbád ifjúsága mint szöveg	25
1.3.1. A Szindbád ifjúsága különböző kiadásai	26
1.3.2. A Szindbád ifjúsága textualitásának kérdéséhez	29
1.3.2.1. A szövegtípus kérdéseire	29
1.3.2.2. Koherenciateremtő fogalmak	39
1.3.2.3. Az „együttműködési alapelv”	41
2. A halmozás elméleti kérdései	46
2.1. A halmozás fogalma	46
2.1.1. Halmozásdefiníciók és -tipológiák	46
2.1.1.1. A halmozás jelentései a retorikai szakirodalomban	46
2.1.1.2. A halmozás helye a klasszikus retorika rendszerében	48
2.1.1.3. Alárendelő és mellérendelő halmozás	49
2.1.1.4. Congeries – szinonímia – halmozás	59
2.1.1.5. Halmozás és felsorolás	65
2.1.2. A halmozás fogalmának értelmezése	67
2.1.2.1. A két tagból álló halmozás	67
2.1.2.2. A szintagmacsoportok halmozása	68
2.1.2.3. A mondatok (mondategységek és mondategységek) halmozása	69
2.1.2.4. A szerkezetes mondatrészek kérdése	70
2.1.2.5. A különböző kategóriájú, illetve főkategóriájú determinánsokból álló mellérendelő szó szerkezet	70
2.1.2.6. Az értelmező státusáról a halmozás szempontjából	72
2.2. A halmozás szövegtani megközelítése	75
2.2.1. A halmozás szerepe a szöveg koherenciájának létrejöttében	75
2.2.2. A halmozás szerepe a szöveg stílusegységének megteremtésében	78

2.3. A halmazás szemantikai megközelítése	79
2.4. A halmazás főbb típusai	81
2.5. Költői versus köznyelvi halmazás (halmazás és norma)	97
2.6. A halmazás mint komplex alakzat összetevője	104
2.7. A halmazás funkciói	107
3. A halmazás funkciói a Szindbád ifjúságában (elemzések)	109
3.1. Halmazás és emlékezés	109
3.2. A halmazás és egyéb ismétlésformák mint a szövegértelmet meghatározó tényezők a Szindbád útja a halálnál című novellában	114
3.2.1. Motivikus ismétlések a kötetben	114
3.2.2. Motivikus ismétlődések magában a novellában	118
3.2.3. Emblémák	119
3.2.4. A halmazás alakzata a novellában	120
3.2.5. Az elemzés rövid összefoglalása	123
3.3. Halmazás és komikum	123
3.4. Halmazás és koherencia	125
3.4.1. A Tájékoztató helye és szerepe az 1925-ös kötetben	125
3.4.2. Halmazás – fogalmi séma – koherencia	127
3.5. Az elemzések tanulságainak összefoglalása	135
4. Összegzés	137
Irodalom	141

ELŐSZÓ

Könyvemben kettős feladat megoldására vállalkozom: egyrészt a halmozás alapvető elméleti kérdéseinek a korábbiaknál komplexebb megközelítéssel történő felvetésére és megválaszolására teszek kísérletet; másrészt Krúdy Szindbád ifjúsága című kötet(i) halmozásainak a tipizálás példáiként való felhasználásával és elemzésekkel igyekszem képet adni e kötet halmozásainak főbb típusairól és funkcióiról.

Munkám három nagyobb részből áll: az elsőben a vizsgálat elméleti alapjait, céljait vázolom, és korpuszát mutatom be. A második (legterjedelmesebb) egységben a halmozás elméleti kérdéseit tárgyalom. Ebben először a hazai szakirodalomban mérvadó halmozásfelfogásokat szembesítem egymással, illetve a klasszikus és a modern retorika alapműveinek vonatkozó megállapításaival, majd a kritikai vizsgálat eredményeire alapozva kidolgozott saját halmozásértelmezésemet és -tipológiámat mutatom be. A halmozás fogalmával való összefüggésében különösképp a következő alapvető kategóriákat vizsgálom részletesebben: alárendelő és mellérendelő halmozás; congeries, szinonímia; felsorolás. Figyelembe véve, hogy a stilisztikai kutatás az utóbbi időben inter-, sőt multidiszciplinárisává vált, stilisztikai megállapításaimat itt egyéb tudományágak (főként a szövegtan és a szemantika) szempontjainak érvényesítésével egészítem ki. A halmozás funkcióinak tárgyalásakor alapelveként vettem figyelembe azt a tényt, hogy az alakzatok polivalensek, a szövegösszefüggéstől, a szövegfajtatól, a beszéd tárgyától, a beszédszituációtól, a befogadótól stb. függően más és más a stílushatásuk. A halmozás funkcióit is csak a fő irányokra vonatkozóan lehet generikus érvénnyel meghatározni, viszont a stílushatás, a funkció pontosabb értelmezése már megkívánja az egyes típusok, sőt szkhémák külön elemzését. A halmozásfunkciók konkrétabb bemutatásának feladata így az elméleti síkú leíráson túlra, a csak elemzésekben megvalósítható funkcióvizsgálatokhoz vezet. Munkám harmadik, befejező nagy egységének ez a tárgya: a Krúdy-szöveg néhány jellemző részletét elemezve vizsgálom a halmozás funkcióit, különös tekintettel a halmozásnak a szövegértelem alakulásában és a koherencia létrejöttében betöltött szerepére.

A kötet a halmozásra vonatkozó szakirodalom összegző, kritikai áttekintésével, új megállapításaival, és azzal, hogy ráirányítja a figyelmet ennek az alakzatnak a Krúdy-életműben betöltött jelentős szerepére, az alakzatkutatás e területén szükséges további elméleti és elemző munka megindítója és segítője kíván lenni.

A kéziratot 2002 nyarán lényegében lezártam, a kiadást előkészítve már csak kisebb

igazításokra volt lehetőségem. A kézirat lezárása után megjelent szakirodalom eredményeit ennek következtében már nem tudtam beépíteni munkámba. Néhány időközben publikált és az általam tárgyaltak szempontjából különösen fontos tanulmányra, kötetre mégis utalok hivatkozásaimban. Azért választottam ezt az eljárást, mert úgy vélem, hogy bár ezek az értekezésem lezárása utáni időben megjelent munkák igen fontos új szempontokat vetnek fel, lényeges kérdéseket világítanak meg, gondolatmenetemet mégsem vitték volna más irányba, sőt azok megállapításai – megnyugtató módon – nemegyszer az itt leírtakat támasztják alá.

Mindenekelőtt Szathmári Istvánnak, Kemény Gábornak és Tolcsvai Nagy Gábornak tartozom köszönettel a hasznos, sokszor iránymutató tanácsokért. Köszönöm továbbá az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke mellett működő Stíluskutató Csoportnak, hogy igazi szellemi műhelyként ösztönözte és segítette munkámat. A csoport tagjai közül külön is köszönet illeti megtisztelő figyelméért, tanácsaiért Szikszainé Nagy Irmát, Jenei Terézt és Gáspári Lászlót. Hálás szívvel emlékezem itt volt tanszékvezetőmre, néhai Mező Andrásra, aki szeretetteljes bizalommal kísérte és segítette e dolgozat elkészültét.

1. A VIZSGÁLAT ELMÉLETI ALAPJAI, CÉLJAI ÉS KORPUSZA

1.1. Elméleti háttér

1.1.1. A nyelv- és stíluselméleti alapokról

A tudományos vizsgálatokban megfogalmazott megállapításokat nemcsak jórészt már előzetesen meghatározza, hanem értelmezi is az az elméleti rendszer, az a tudományos paradigma, amely meglehetősen pontosan kijelölve maguknak a kérdéseknek, majd a válaszoknak a határait és irányait, ezek alapját adja. Ezért is gondolom elengedhetetlenül fontosnak, hogy először az e dolgozatot meghatározó nyelv- és stíluselméleti alapokat tisztázzam. E pontban tehát azokról a nyelvészeti-stilisztikai irányzatokról, alapelvekről szólok röviden, amelyek a dolgozatomban alkalmazni kívánt megközelítésmódot – főképpen az említett irányzatok, alapelvek alapján megfogalmazott és általam a következőkben alapul vett stílusfogalom-értelmezésen keresztül – az alakzatokat középpontba helyező eljárás módja okán „retorikai szempontú”-nak nevezhető módszeremhez társulva meghatározzák.

Ezek közül az első a funkcionális szemlélet, melynek lényegét SZATHMÁRI ISTVÁN (1994: 27) így összegzi: „alapja a nyelvi valóság, vagyis figyelembe veszi, sőt középpontba állítja a nyelvi-stiláris és nyelven kívüli, ún. extralingvális eszközöknek a mondanivaló kifejezésében, illetőleg az alkotás egészében betöltött igen bonyolult és változatos, sokszor csak nagyon nehezen kihámozható funkcióját, funkcióit.” Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a nyelvi elemek funkciója nem egyéb, mint „az a tulajdonság, hogy mennyiben járulnak hozzá valamely információnak a nyelvi megformálásához és interakción belüli továbbításához, vagyis a közlés értelméhez” (TOLCSVAI NAGY 1999a: 83).

Stílusfelfogásomat meghatározza a pragmatika: napjainkban, a nyelvtudomány pragmatikai fordulata után, nemigen vitatható, hogy „a nyelvleírás nem végezhető el a szűkebb értelemben vett grammatikán kívüli fenomének figyelembevétele nélkül” (TOLCSVAI NAGY 1995: 222), s mivel természetesen a stílus is verbális interakciókban, nyelvi cselekedetekben nyilvánul meg, ezért a pragmatikai összetevő elemzése a stilisztikában is elengedhetetlen (TOLCSVAI NAGY 1996: 12, vö. még például KOCSÁNY 1989: 30–1, EÖRY 1996: 133, BENCZE 1996b: 34). Sőt: a stilisztikának definitív jegye, hogy a nyelvi jelenségeket úgy vizsgálja, hogy azoknak „a pragmatikai-esztétikai funkciója kerül előtérbe” (KEMÉNY 2000b: 301, vö. SZABÓ 1988: 69–76). Ha mégis szükséges lenne egy „purista”, azaz a pragmatikai összetevőket vizsgálódási köréből kirekesztő nyelvészet ellenében e felfogásunkat védeni, akkor PÉTER MIHÁLY (1991: 129) szavaival azt mondhatjuk, hogy „a konszituáció, az előfeltevések, a világ-

ismeret, az appercepció bázis (»észlelő tömeg«) tényezőinek figyelembevételével nem sértjük meg a nyelv immanens vizsgálatának szabályait, hanem ellenkezőleg, általuk tesszük teljesebbé”. Stilisztika és retorika, stílus és alakzat viszonyát GÁSPÁRI LÁSZLÓ (1996: 35) is egy alapjaiban pragmatikai megközelítés keretében jellemzi: „A retorika – miután behatol az irodalomba – végigkíséri annak fejlődését, eljárásai a műfajban, a szerkezetben és a nyelvben a stílus kiképzésének is műveletei, ha a stilisztikát a konnotatív rendszer formai toposzainak kommunikatív-pragmatikus tényezőktől függő funkcionális szemléletével azonosítjuk (a mondatstilisztikát a mondatalakzatok, a szövegstilisztikát a gondolatalakzatok funkcionális szemléletével).”

A harmadik alapkategória jelen esetben a **dialogicitás**, amely egyúttal a **hermeneutikai megközelítésmódot** is jelenti: a hermeneutika az általános dialogicitást a szöveg és a megértő közötti kettős viszonyra vonatkoztatja, ahogyan GADAMER (1960/1984: 272) mondja: „A szöveg egy dolgot szólaltat meg, de hogy ezt teszi, az végső soron az interpretáló teljesítménye. Mindkettőjüknek része van benne.” Ki kell emelnünk itt azt, hogy **m i n d k e t t ő j ü k n e k**: a hermeneutikai megközelítésről, az olvasó szerepéről folytatott viták ugyanis rámutattak annak a nézetnek a veszélyességére, amely szerint egy szöveg befogadói azt tehetnek a szöveggel, amit csak akarnak. „Ha ez pontosan így volna, a szövegek révén történő kommunikáció megbízhatatlan, talán egyenesen szolipszisztikus (végtelenen szubjektív) lenne. Határozott, ha nem is megfellebbezhetetlen korlátainak kell lennie annak, hogy más-más befogadók milyen különböző módokon használhatnak fel”, interpretálhatnak egy adott szöveget (BEAUGRANDE–DRESSLER 1981/2000: 60). Tanulságos e kérdéskör árnyalt szemléletéhez röviden felidézni azt a vitát, amely még a hetvenes évek elején SEARLE és CHOMSKY között a kommunikációs szempont (a dialogicitás ezen belül értelmezendő) „mindenhatóságáról” alakult ki: SEARLE egy esszéjében számon kérte Chomskytól a cselekvéses értelemben felfogott kommunikációs szempontot. CHOMSKY válaszában azt fejtette ki, hogy a nyelvnek nem elsődleges funkciója a kommunikáció, a nyelv az önmagában álló reprezentáció világa. A nyelv gondolatalkotó munkát végez, melynek eredménye vagy találkozik másokkal, vagy nem. A pusztába kiáltott szó is szó. Egyetérthetünk a vitát összefoglaló PLÉH CSABA (1990: 12–3) kommentárjával: „e két állásponton nincs kiegyenlíteni való; két alapvető, két lehetséges felfogást fejeznek ki a nyelvnek a szó szoros értelmében vett »filozófiájáról».”

A negyedik alapkategória a **szövegek központúság**, amely a mai stilisztikában egyre inkább evidencia (lásd például SZATHMÁRI 1983, SZABÓ 1977: 174–95, SZABÓ 1988, GENETTE 1991/1995: 353–5, SZIKSZAINÉ 1999: 296–328). Maga a stílus a szövegben egyébként nem is mint meghatározottan elkülönülő, önálló rész jelenik meg, hanem a szöveg minden pontján tapasztalható nyelvi jelenségként (TOLCSVAI NAGY 1996: 107). Ezt a szerves egységet emeli ki SZATHMÁRI ISTVÁN (2001a: 48–9) is: „...ha a nyelvet közlés céljából felhasználjuk, mindig beszédet kapunk. A beszéd pedig a kifejezés »hogyan«-jára, a kifejezés módjára téve a hangsúlyt egyúttal **s t í l u s** is. Így értelmezve minden közlésnek az eredménye általánosabban: beszéd, bizonyos meghatározott szempontból (a megfogalmazás módja, az elérni kívánt hatás stb. szempontjából) pedig: stílus... Mindehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy a beszéd – és vele a stílus – mindig szövegben jelentkezik, hisz szövegen kívül elképzelhetetlen a közlés.”

1.1.2. A stílus fogalmának értelmezése (a dolgozatban érvényesített stílusfogalom)

Az általam e dolgozatban érvényesített stílusfelfogás, stílusértelmezés kiindulópontja PÉTER MIHÁLY (1978: 223) ENKVIST nyomán kialakított meghatározása: „a stílus a tág értelemben vett kontextusnak, azaz a kommunikációs helyzetnek megfelelő nyelvi változat.

- a) A jeladó szempontjából a megfelelés bizonyos nyelvi elemek kiválasztásában és összekapcsolásában valósul meg,
- b) a jelvevő számára a kontextusra vonatkozó járulékos információként jelentkezik,
- c) magában a szövegben pedig bizonyos elemek előfordulási gyakoriságának, illetve valószínűségének más, hasonló kontextusú szövegek (illetve egy empirikusan megállapított kontextuális norma) gyakorisági értékeihez viszonyított arányaiban.

[...] A nyelvi stílus tehát alapvetően viszonyfogalom...” (a kiemelések és a tördelés tőlem – P. J.).

Az egyik figyelemre méltó erénye ennek a definíciónak szintetizáló jellege, újat (a stílus viszonyfogalomként való értelmezése) és megalapozott stíluselméleti hagyományt ötvöz benne PÉTER MIHÁLY (SZATHMÁRI 1994: 27, vö. még KEMÉNY 1998). Általában csak e meghatározás újszerűségét szokás kiemelni, ami adott szempontból jogosult is lehet, a jelen esetben azonban hasznosnak tűnik azt is számba venni, hogy mi az, amit ezenkívül még a korábbi stílusértelmezésekből örökségként magában foglal: így például PÉTER MIHÁLY úgy vezeti be a stílus viszonyfogalomként való értelmezését, hogy integrálni tudja a stílusnak választásként való értelmezését. Az utóbbi felfogás egyébként különösen a funkcionális stilisztikára jellemző, ahol a stílus létrejötte a következőképpen kap magyarázatot: „a stílus ... az egyes nyelvi (illetőleg nyugodt lélekkel mondhatjuk: nyelvi-stilisztikai) szinteken mutatkozó variánsok közötti válogatással és elrendezéssel jön létre” (SZATHMÁRI 1994: 22). PÉTER MIHÁLY stílusfogalma e gondolat második elemét, azaz az elrendezés kategóriáját is integrálja, amikor azt mondja, hogy a stílus „bizonyos nyelvi jelek összekapcsolásában valósul meg”. Azt mondhatjuk tehát, hogy a stílusnak egyik oldalról viszonyfogalomként, a másik oldalról választásként való értelmezése – mint PÉTER meghatározásából jól látjuk – egymást nem kizárja, hanem kiegészíti, mégpedig úgy, hogy e kiegészítéssel egy a korábbiaknál kifejtettebb és így használhatóbb, árnyaltabb stílusdefiníciót kapunk. Ennek a ténynek tudománytörténeti megközelítésben az ad különös jelentőséget, hogy felszámolja a két stílusértelmezés közötti ellentétet, amely sokak számára korábban antagonisztikusnak tűnhetett. Azt is figyelembe véve, hogy a stílust választásként értelmező funkcionális stilisztika is hangsúlyozta a stílusnak a kommunikációs tényezőkhöz való kötöttségét – „Mind a válogatást, mind az elrendezést a kommunikációs tényezők (a beszélő, a címzett, a beszéd témája, a beszéd körülményei: az alkalom, a kitűzött cél, írásos vagy élőnyelvi közlésről van-e szó stb.) irányítják” (SZATHMÁRI 1994: 22) –, látnunk kell, hogy már a stílus funkcionális stilisztikai értelmezésében is megvan a viszonyítás feltételezése, hiszen minden egyes kommunikációs tényező csak a más, azaz a tőle eltérő

kommunikációs tényezőktől való különbségében nyerheti el empirikus megkülönböztethetőségét, és funkcionálhat ezáltal mint a stílust meghatározó tényező. Itt van a másik fő érintkezési pont a két felfogás között, hiszen a stílust viszonyfogalomként értelmezők is jórészt a fent említett kommunikációs tényezőket kifejtve, értelmezve és bővítve írják le a stílust meghatározó viszonyokat, mint például TOLCSVAI NAGY GÁBOR (1996: 52–3): „a szöveg stílusa a következő, felismert és típusokban működte-tett kategóriák összejátztatásával hoz létre viszonyrendszert:

- c s e l e k v é s (a beszélő és a hallgató céljai és elvárásai),
- s z i t u á c i ó (az érvényesülő forgatókönyv, a beszélő és a hallgató társadalmi szerepviszonyai, habitusuk, pillanatnyi viselkedésük, nyelvi-szociális hálózatuk),
- k o n t e x t u s (a nyelvi interakció tematikai és konceptuális hálózata),
- s z ö v e g (a nyelvi interakcióban uralkodó szövegtípus jellemzői, az egyes szövegbeli nyelvi elemeknek közeget adó szöveggörnyezet, kapcsolat más szövegekkel),
- s t í l u s (a nyelvi interakcióban uralkodó stílustípus vagy stílustípusok jellemzői).

E kategóriák összjátéka csak egy továbival lehet teljes, ez az

- e g y é n i n y e l v i t u d á s s a z általa lefedett nyelvi horizont (a nyelvi szocializáció során elsajátított általános és a szocializációból eredő egyéni ismeretek, valamint az e rendszerben érvényesülő értékek rendszerei).”

Mindezek alapján a stílus általánosságban és funkcionális megközelítésben a szövegértelem alapvető fontosságú részeként határozható meg.

A szövegértelem fogalmának jelentőségét mutatja, hogy azt már a korai szövegta-nok a kutatások középpontjába helyezték, COSERIU (1980: 51–153) például szövegta-nában ezt az aspektust tárgyalja a legalaposabban (Textlinguistik als „Linguistik des Sinns”). A szövegértelem és szövegjelentés fogalmát BEAUGRANDE és DRESSLER (1981/2000: 120) nyomán így határozhatjuk el: a jelentés (*Bedeutung*) egy megnyilatkozás képessége arra, hogy ismereteket ábrázoljon és közvetítsen, azaz *jelentésnek* a v i r t u á l i s jelentést nevezzük, az értelem (*Sinn*) pedig az az ismeret, amelyet egy adott szöveg, valóságosan, aktuálisan közvetít (vö. még például COSERIU 1980: 48–51 és passim). VATER (1994²: 43) megfogalmazásában: „az értelem egy nyelvi kifejezésnek a szövegösszefüggésben aktualizált tényleges jelentése.” Az értelem tehát ebben a megkülönböztetésben a szövegnek (a megnyilatkozásnak) azt a lényegi tulajdonságát jelöli, hogy nem csupán a hagyományos értelemben vett denotálással tud értelemtartalmakat közvetíteni (TOLCSVAI NAGY 1996: 51).

1.1.3. „Nyelvi” stílus – szépirodalmi stílus

„Nem tudom, ki kell-e mondanom azt a bölcsességet, hogy nem minden nyelv irodalom, de minden irodalom nyelv” – mondta nem kevés iróniával PAIS DEZSŐ (1954: 131) majdnem ötven évvel ezelőtt az irodalmár Sötér ISTVÁN doktori értekezéséhez hozzászólva. Úgy tűnik: igen, ki kellett mondania, sőt nemcsak akkor volt értelme hangsúlyozni a sokak számára evidenciának tűnő tény, hanem ma is újra és újra ki kell mondani, hogy az irodalmi alkotások elemzéséből nem lehet kizárni a nyelvi elemzést, illetve a másik oldalról nézve: az irodalmi alkotások

elemzését nem lehet kizárni a nyelvi elemzések köréből. Irodalom és nyelvészet merev szembeállítására ennek ellenére ma is eleven gondolat. Két olyan tudományról van szó – írta alig néhány éve KULCSÁR SZABÓ ERNŐ (1999: 7) –, amelyeket „a pozitivizmus izoláló tudományos szeménye óta nálunk is elválasztva kezel a hagyományos bölcséleti »rendszerben«”. Elválasztás, sőt nyelvészeti és irodalmi elemzés ellentétének állítása helyett azonban egymásrautaltságról beszélhetünk, ahogy KULCSÁR SZABÓ (1999: 7) is írja: „az irodalom- és nyelvértelmezés szükségszerű egymásrautaltságának tapasztalatát” kellene elfogadnunk. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy nem lehet szakadékot teremteni az ún. irodalmi és a nyelvészeti stilsztika között, azt mondva, hogy ezek különböző diszciplínák, amelyeknek alapvetően más a tárgya, hiszen valójában közös a tárgyuk: a nyelv használatának módja, azaz a stílus.

A vélemények fent vázolt megosztottsága következtében magam is szükségesnek érzem egyrészt elvi-módszerbeli okokból, másrészt megállapításaim érvényességi körének tisztázása végett dolgozatomban arra is kitérni, hogy a „nyelvi” (lásd PÉTER 1996), illetve a szépirodalmi stílus viszonya, másképpen megközelítve a kérdést az ún. irodalmi és nyelvészeti stilsztika kérdésében milyen álláspont alapján fejtem ki gondolataimat értekezésem voltaképpen témájáról.

A mai magyar stilsztikában PÉTER MIHÁLY a prominens képviselője annak a felfogásnak, amely szerint a stilsztikának két, hangsúlyában és módszereiben is eltérő változata van, nevezetesen egy irodalmi és egy nyelvészeti. A PÉTER MIHÁLY (1996) által a „nyelvi stílusok” és a szépirodalmi stílus különbségéről, illetve külön stilsztikájáról kifejtett gondolatmenet a következő ellentétpárokat foglalja magában:

Nyelvi stílusok

1. Társadalmilag tudatosult és elfogadott, azaz normalizált nyelvhasználati változatok, a szövegpéldányok egyedi sajátosságai irrelevantak.

2. Viszonyfogalom: egy standard nyelv stílusai egymásra vonatkoztatva különíthetők el és ragadhatók meg.

3. A kodifikált standard köznyelv része, nem léphet túl annak határain.

4. Automatizált: a tartalom van a közép-pontban, a nyelvi jel többnyire áttetsző a jelölt tartalom vonatkozásában.

5. A nyelvi stílusok „lefordíthatók” egymásra.

Művészi nyelvhasználat (szépirodalmi stílus)

Az egyéni, illetve a mű egyedi stílusa alapvető fogalom, „minden művészi szöveg egy sajátos tartalom egyedülálló, *ad hoc* megkonstruált jeleként jön létre” (LOTMAN).

A szépirodalmi szövegek stílusa egy bonyolultabb viszonyhálózat része (a mű egyéni stílusa – az alkotó egyéni stílusa – az adott műfaj stílárís sajátosságai – az adott irányzat stílárís sajátosságai – a kor konvencionizálódott írás-módja – a kor nem művészi nyelvhasználat).

A mai művészi nyelvhasználat nem ismer hasonló korlátozást (kodifikációt), a standard köznyelven kívüli rétegekből is meríthet.

A jelölt és a jelölt kapcsolata előtérbe kerül, aktualizálódik (másodlagos modellálás, hiperszemantizáció jellemzi).

A művészi nyelvhasználat által átadott információ visszaadása a „nyelvi parafrázissal – P. J.] lehetetlen lenne” (LOTMAN).

Az általam vizsgált alakzat, illetve Krúdy-szöveg esetében a fenti oppozíciók csak olyan, részben PÉTER MIHÁLY által is jelzett megszorításokkal vehetők figyelembe, amelyeknek következtében semmiképp sem tűnik indokoltnak a vizsgált stíluszajátosságok kizárólagosan szépirodalmi jellegéről és funkcióiról beszélni; másképpen szólva csak egy „irodalmi” stilisztika érvényességi körébe tartozónak minősíteni a vizsgált alakzatok formáiról, funkcióiról megállapítottakat. PÉTER MIHÁLYnak a következő, a kétféle nyelvhasználat ellentéteiről kifejtettek árnyaló és az ellentéteikkel szemben éppen az összefüggésekre, a hasonlóságokra rámutató gondolatai támasztják ezt az állítást alá:

(i) A „kiemelt ellentétek elsősorban a költői nyelvhasználatra vonatkoznak; a szépirodalmi próza jellemző jegyei főként a stiláris sokszólamúságban, a narráció sajátos módozataiban, a nézőpont változtatásának nyelvi megjelenítésében keresendők” (PÉTER 1996: 378). Eszerint az általunk itt vizsgált alakzatok nem tartoznak a – költői és szépprózai nyelvhasználatot¹ is magában foglaló – művészi és a nem művészi nyelvhasználat megkülönböztető tényezői közé még PÉTER MIHÁLY szerint sem.

Tanulságos lehet a három nyelvhasználat viszonyának szempontjából figyelembe venni JAKOBSON (idézi SCHMID 1992/1999: 185) ide vonatkozó – a struktúra különbségei alapján megkülönböztető – álláspontját is, amely szerint a művészi próza a „költészet mint olyan” és a „gyakorlati-kommunikatív” nyelv között közbülső helyet foglal el, önmagában nem homogén, fokozatok egész sorát alkotja, amely a beszédet mindenkor a két pólus egyikéhez közelíti, a másiktól pedig eltávolítja. Ez a jellemzés nemcsak a „művészi próza” és a „gyakorlati-kommunikatív” nyelv lényegi összefüggéseinek hangoztatása miatt elgondolkodtató, hanem – mivel már maga a „gyakorlati-kommunikatív” nyelv és különösen a „költészet mint olyan” is igen nehezen lenne definiálható (lásd például SZILÁGYI ZSÓFIÁnak [1999] az újabb orosz irodalomelmélet idevonatkozó nézeteit bemutató szemleciikkét; illetve SZEGEDY-MASZÁK 1992: 137) – valószínűleg akkor járunk közelebb a pontosabb értelmezéshez, ha tanulságként a három nyelvhasználat szoros összefüggését és határainak állandó változását, a kategóriák által lefedett közös területeket látjuk, ami szintén ezek stilisztikájának önálló volta elleni érvként szolgál. Említhetjük itt még a hétköznapi beszélt nyelv és az „irodalmisság” vagy a költészet és a regény nyelve közötti különbségek felszámolására irányuló XX. századi tudatos írói törekvéseket is (SZEGEDY-MASZÁK 1992/1995: 217).

(ii) PÉTER MIHÁLY a fenti 3. ellentétpárban a „kodifikált standard köznyelv” és a művészi nyelvhasználat viszonyáról szólva, nyilván nem véletlenül, csak arról beszél, hogy a mai művészi nyelvhasználat nem ismer a „nyelvi stílus”-okhoz hasonló korlátozást. Ha ezt kiegészítjük azzal, amit a történeti szemlélet fontosságáról mond, arról, hogy bizonyos korszakok művészi (akár költői!) nyelvhasználata „közelebb áll a nyelvészeti stílusfogalomhoz” (PÉTER 1996: 378), akkor megint egy olyan tény kiemelését látjuk, amely a művészi és nem művészi nyelvhasználat hasonlóságait jelzi.

¹ Magam a *nyelvhasználat* terminust itt és általában – nem egészen a PÉTER MIHÁLY-i, hanem – a használat interszubbjektív jellegét is előtérbe helyező (HUMBOLDT és HEIDEGGER nyelvelméletén alapuló) értelemben használom (vö. KULCSÁR SZABÓ 1995/ 2000: 123–4).

(iii) „A költészet »egynemű közege« a nyelv, amelynek művészi funkciója – más művészeti ágak egynemű közegétől eltérően – szervesen épül a nem-művészi funkciójára. [...] ... a művészi nyelvhasználat minden evokációs lehetősége végső soron a természetes nyelvben gyökerezik” (PÉTER 1996: 378–9).

Ehhez hasonlóan vélekedik például COSERIU (1980: 110) is: nincs semmi a költői nyelvben,² ami nem lenne már eleve adott a nyelvben, sőt éppenséggel a költői nyelv az, amely megvalósítja a nyelvhasználat más területein „parlagon heverő” lehetőségeket („Bei der dichterischen Sprache kommt nichts hinzu, was nicht in der Sprache schlechthin bereits vorhanden wäre, jedoch kommt in der Dichtung vieles von dem voll zur Entfaltung, was in anderen Modalitäten des Sprachgebrauchs sozusagen »ungenutzt bereitsteht«”). A hétköznapi és a művészi nyelvhasználat viszonyát COSERIU (1980: 110) híres tétele szerint nem a szembenállás, hanem az jellemzi leginkább, hogy a nyelv funkcióteljessége csak az irodalomban képes megnyilatkozni („...nur in ihr [ti. a költői nyelvben] findet man die volle Entfaltung aller sprachlichen Möglichkeiten. [...] Wir haben also die dichterische Sprache als Sprache in ihrer vollen Funktionalität anzusehen. Die Dichtung (...) ist der Ort der Entfaltung der funktionellen Vollkommenheit der Sprache”; vö. KULCSÁR SZABÓ ERNŐ 1999: 7). HEIDEGGER (idézi: HORVÁTH IVÁN 1992: 66) is lényegében ezt fogalmazta meg: „a költészet sohasem úgy veszi fel a nyelvet, mint valami meglévő munkaanyagot, hanem maga a költészet teszi először lehetővé a nyelvet..., a nyelv lényegét a költészet lényegéből kell megérteni.”

Mindezek alapján úgy vélem, hogy a jelen esetben különösen, de minden bizonnyal általános érvennyel is, többeknek (lásd például VÍGH 1988: 297, SZATHMÁRI 1995: 9, KEMÉNY 2000b: 299–301) ama sokszor hangoztatott álláspontját fogadhatjuk el, amely szerint a gyakorlatban nincs jogosultsága annak a felfogásnak, amely egymástól független területként, elválasztva szemléli az ún. nyelvi és a szépirodalmi stílusokat, azaz szembeállítja az irodalmi és nyelvészeti stilisztikát.

A stílusok és a stilisztika széttagolása helyett ezek lényegét tekintve egységes voltát látszik alátámasztani a mai irodalomelmélet is, amikor elutasítja azt a feltevést, hogy az irodalmiság mibenléte a szűken értelmezett, formális nyelvi különbözőségben jelezhető meg. A nem irodalmi és az irodalmi szöveg különbözőségét általános érvennyel ugyanis nem ragadhatjuk meg, nem írhatjuk le egy szűken értelmezett nyelvi, azaz „alaktani” (vö. SZEGEDY-MASZÁK 1992) szinten, mert ennek lényege nem a csupán struktúrának tekintett szöveg sajátosságaiban, hanem másutt, mégpedig „a beszélő szándékában és a hozzá alkalmazkodó olvasó viszonyulásában” van (Cs. GYÍMESI 1983: 23). Ahogy KIBÉDI VARGA (1981: 249 – idézi VÍGH 1988: 297) írja: „Egy szövegnek az irodalom kitüntetett területére történő befogadása kizárólag egy szociokulturális közmegegyezéstől függ.” „Mind a beszédaktus-elméletek, mind a recepcióesztétika túllép azon a strukturalista elképzelésen, mely szerint maga a nyelv

² COSERIU a „dichterische Sprache” (költői nyelv) terminust tág értelemben, azaz általában a művészi nyelvhasználatra vonatkozóan használja: „unter Dichtung verstehe ich nicht nur die Poesie im engeren Sinne, sondern die Literatur als Kunst” (költészetet nemcsak a szűkebb értelemben vett poézist értem, hanem az irodalmat mint művészetet; COSERIU 1980: 110); vö. 2. 5. pont.

más, amelyen az irodalmi műalkotás konstituálódik, mint amelyet a köznapi kommunikáció használ [...] ezzel szemben éppen arról van szó, hogy inkább a *nyelvhasználat*, az irodalmi kommunikáció jellege tér el a köznyelvi vagy más kommunikációs formáktól” (KULCSÁR SZABÓ 1991: 132, vö. KEMÉNY GÁBOR 1991: 19). SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY (1993/1995a: 21) szerint nem is így helyes feltenni a kérdést: „mi is a műalkotás, hanem sokkal inkább így: mikor műalkotás egy szöveg vagy tárgy? [...] A jeltudomány nyelvén szólva, az irodalom mibenléte nem alaktani, még csak nem is jelentéstani, hanem pragmatikai kérdés. Nagyon is elképzelhető, hogy valamely szöveg egy adott időszakban s helyen létező közösség számára műalkotás, máskor és másutt, tehát más olvasók szemszögéből viszont nem minősül annak.” Tehát „az költészet, amit valamikor, valahol így neveztek” (SCHLEGEL – idézi SZEGEDY-MASZÁK 1992: 137).

Még a formalista JAKOBSON (1933–34/82: 257) szerint is abban mutatkozik meg a költőiség, „hogy a szót szónak é r e z z ü k , s nem a megnevezett tárgy egyszerű helyettesítésének, sem pedig érzelmi kitörésnek” (a kiemelés tőlem – P. J.). Egybeesik ez a gondolat a fent idézett megállapításokkal: nem a nyelvi szerkezetben fedezhető és írható le az irodalmiság lényege: hanem olyan viszonyfogalom ez, amely elsődlegesen a mindenkori befogadói minősítésen alapul. Ez nem zárja ki persze azt, hogy e minősítésben szűken értett, azaz csak a megformáltság felszíni elemeire vonatkozó nyelvi szempontok is szerepet kaphatnak, de másrészt azt sem jelenti, hogy ezeknek feltétlenül szerepet kellene kapniuk. A lírai alkotásokra vonatkozó gondolatmenete végén TÖRÖK GÁBOR (1974b: 26–7) is ezzel egyező konklúzióhoz jutott: „nem valamilyen nyelvi, nyelvinek is felfogható sajátság teszi költeménnyé a költeményt”, ám az is kétségtelen tény, hogy „határozottan, jellegzetesen különbözik a lírai alkotás nyelvi megformáltsága, stílusa a gyakorlati nyelvi megnyilatkozásokétól”. A lírai alkotásokról mondottaknak legfeljebb az első fele érvényes minden szépirodalmi alkotásra, azaz: nem valamilyen szűkebben, vagyis csupán formai jegyként értelmezett nyelvi sajátság teszi művészié a művészi szöveget. Ám az már semmiképp sem áll minden szépirodalomnak, azaz művésztípusok minősülő szövegre, hogy határozottan, jellegzetesen különbözik nyelvi megformáltsága a gyakorlati nyelvi megnyilatkozásokétól, elegendő bizonyíték itt említeni a „készen talált szöveg”-eket, köztük az egyik legismertebb példát, Örkény átszállójegyét (vö. KEMÉNY 1991: 17, SZERDAHELYI 1995: 145).

Ugyanakkor nemigen vitatható, hogy az irodalmi alkotások nagy részének vizsgálatában az „arany középút” ígér eredményt, egy „állandó ide-oda játék” a kontextuálisnak és a kontextuálisnak nevezhető felfogás között: az „erősebb” interpretációhoz szükséges az irodalmi szöveg „alaktani” elemzése, még akkor is, ha az irodalmiság lényege nem ebben jelölhető meg (SZEGEDY-MASZÁK 1992: 113; vesd össze még például PETŐFI S. 1990: 77). Ugyanis „az irodalmi mű esztétikai jellege, az irodalmi művel kapcsolatos befogadói elvárások és az író és a befogadó számára egyaránt (de nem feltétlenül azonos módon és mértékben) érvényesülő hagyomány a nyelvi megformáltságban (annak felismerésében és megértésében) is a mindennapi nyelvi közlések rendszerétől különböző stílusjellegzetességeket eredményezhet [...] A különbözős a kognitív elvnek megfelelően nem határozott, inkább fokozati, és sok az átfedés [...] A stílussal kapcsolatban az irodalmi műről a mindennapi megnyilatkozásokkal szemben a következő t e n d e n c i á k a t lehet feltételezni a befogadói megértésben:

- fokozott stílusbeli összetettség,
- fokozott mértékű egyediség,
- fokozott mértékű nyitottság,
- viszonylagos szövegzárttság” (TOLCSVAI NAGY 1996: 119).

Említhetjük még, hogy a szemiotikai szövegten eredményei, megállapításai is a fentieket támasztják alá, PETŐFI S. JÁNOS (1994: 44) szerint „mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy külön irodalmi nyelvről nem beszélhetünk. ... Az *irodalmi szöveg* terminus nem egy speciális nyelvű szövegre utal, hanem a szóban forgó szövegek *f u n k c i ó j á t* jelzi” (a kiemelés tőlem – P. J.).

Figyelembe kell vennünk továbbá azt a tényt is, hogy a szépirodalmi alkotások stílusa sem mindentől független egyéni stílusként határozható meg és írható le, hanem – és ez is mutatja a kétféle stílus összefüggését – viszonyfogalomként. A szépirodalmi szövegek stílusa is egy „viszonyhálózat része: a mű egyedi stílusa az alkotó egyéni stílusához, az adott műfaj és az irodalmi irányzat stílárís sajátosságaihoz, a kor konvencionalizálódott művészi írásmódjához (a BARTHES-i »écriture«), valamint nem utolsósorban a kor nem-művészi nyelvhasználatához való viszonyában nyilvánul meg” (PÉTER 1996: 377). Különösen érdemes figyelmünkre az, hogy a szépirodalmi alkotások stílusa „nem utolsósorban a kor nem-művészi nyelvhasználatához való viszonyában nyilvánul meg”, mert ez azt is jelenti, hogy a szépirodalmi alkotások stílusa mindig egy olyan viszonyrendszerben helyezhető el, amelynek egyaránt része a művészi és a nem művészi nyelvhasználat. Ebben a viszonyrendszerben így az egyéni (művészi) stílus gyakran releváns megkülönböztető jegyeként értelmeződhetnek – mind az intencionalitás, mind az interpretáció szempontjából – ottani gyakoriságuk miatt inkább a hétköznapi nyelvhasználathoz kötődő nyelvi jegyek, ezek aztán az egyéni művészi stílusban (kontextusban) markáns stílusjeggyé válhatnak (például a beszélt nyelvre különösen jellemző – és éppen tárgyunkat, a halmozást érintő – mellérendelés is lehet ilyen stílusjegy, lásd SZEGEDY-MASZÁK 1992/1995: 217).

1.1.4. Az alakzatok néhány elméleti kérdése

Az alakzat (szkhéma, figura) nemcsak a klasszikus retorika alapfogalma, hanem a modern stilisztikai kutatások egyik centruma is, főleg a stilisztikának azokon a területein, amelyek az irodalomtudománnyal szorosan érintkeznek (lásd például LAUSBERG irodalmi retorikáit [1960, 1976³], a μ -csoport munkásságát, VÍGH [1988: 289, 307] összegzését a stilisztika útjairól és lehetőségeiről stb.). A hazai stilisztika egyik vezető műhelye, a SZATHMÁRI ISTVÁN professzor vezette Stíluskutató Csoport is az alakzat-kutatással foglalkozik legújabb kutatási programjában (lásd SZATHMÁRI 1999a, GÁSPÁRI 2001 stb.). Természetesen nemcsak a tekintélyelv alapján, hanem alaposabb megfontolások szerint is célszerűnek tűnik szépirodalmi alkotások stilisztikai kutatásában az alakzatok vizsgálatával az eredetét tekintve retorikai szempontot³ érvényesí-

³ Az alakzatok első leírásairól, rendszerezéseiről összefoglaló jelleggel lásd például VÍGH 1981: 186–203 és passim, ADAMIK 1998: 24–5 és passim; a „retorikai szempont” ezenkívül jelen esetben azt is jelenti, hogy

teni, ezeket a megfontolásokat azonban mint többszörösen kifejtetteket (lásd a fent hivatkozott műveken kívül például KIBÉDI VARGA 1968/1998: 52 és passim, VÍGH 1981: 415–38, GÁSPÁRI 1996, TOLCSVAI NAGY 1996: 250–4) evidenciának tekintem, és itt nem tárgyalom.

Az alakzat természetesen nemcsak a szónoklathoz és a szépirodalomhoz, pontosabban annak bizonyos korszakaihoz, műfajaihoz köthető, hanem – nyilván már legkorábbi megjelenéseiben és ugyanígy a későbbiekben – különféle hétköznapi szövegtípusokhoz is. Világosan utal erre retorikai kézikönyvének mindjárt az elején LAUSBERG (1960: 25), amikor azt fejtegeti, hogy az ember által tudatosan, tervszerűen megvalósított minden cselekedetnek, eljárásnak előfeltétele az, hogy az illető cselekvés, eljárás mint természetes (*von Natur aus; φύσει = naturā*) lehetőség már korábban adott legyen. „Mivel a nyelv az értelmes lények társas életének szükségszerű funkciója, ezért az embernek is természetes (*φύσει*) sajátja. A retorika ezt a természetet (természet adtát) tudománnyá/művészetté (*Kunst*) emeli, és hozzárendeli a társadalom életéhez” („Die von einem Menschen planvoll ins Werk gesetzte Handlung hat also ihrerseits zur Voraussetzung die natürliche Möglichkeit dieser Handlung beim Menschen: der Mensch muß die natürlichen Voraussetzungen, die natürliche Anlage (*φύσις*) zu dieser Handlung mitbringen [...] Da die Sprache eine notwendige Funktion des Gemeinschaftsleben vernunftbegabter Wesen ist, ist auch sie dem Menschen *φύσει* eigen. Rhetorik erhebt diese Naturgabe zur Kunst und ordnet sie zum öffentlichen Leben zu”).

LAUSBERGnek ez a gondolata értelmezésemben a „kétféle nyelv” (hétköznapi, „természetes” – művészi) formalista szembeállításának tagadása is (vö. az előző részben a „nyelvi” és szépirodalmi stílusról kifejtettekkel), ugyanis a nyelvi lehetőségek, formák lényegi egyezésére, egységére mutat rá, ugyanakkor a funkciók, nyelvhasználati szinterek különbözőségét hangsúlyozza.

A LAUSBERGTŐL idézethez hasonló gondolatokat írt le „a figuráknak eredetök”-ről Adelungot követő stilsztikájában már a mi RÉVAI MIKLÓSunk (1805/1973: 77–8) is, amikor kora szellemiségének megfelelően a rációt és az emóciót szembeállítva azt fejtegette, hogy a kevésbé civilizált, tehát a „természetes” állapothoz, az érzelmek szabadabb kifejezéséhez még közelebb lévő népek nyelvében gyakoribbak a figurák: „Mennél nyersebb, símulatlanabb a’ nemzet, annál hatalmasbak rajta az alsó erők, annál bővelkedőbb figurákkal annak szóllása. Ellenben mennél inkább megvilágosodott valamely nemzet, s mennél mentebb az érzelmek hatalmaskodásától: annál szegényebb a’ figurákban, s kémélve él velek [...] Azért vagynak a’ vad nemzeteknek közönséges kifejezésökben, több, és merészebb figurák, hogy sem az Európaiknak leg magasabb lantos elmélkedésökben. [Új bekezdés] A’ figurák tehát a’ természetnek egyenes munkái, nem pedig, a’ mint eddig állatták volt, a’ mesterségnek találmányai” (a kiemelés tőlem: P. J.).

---

e dolgozatban az alakzat interdiszciplináris jellege következtében a továbbiakban nagy szerepet kap a retorika terminológiája, fogalomrendszere, nevezetesen főként LAUSBERG nagy tekintélyű szintézisei (1960, 1976⁶), SZABÓ G. és SZÖRÉNYI (1988) jórészt LAUSBERGET követő összefoglalása és a Világirodalmi lexikonnak az alakzatokra vonatkozó szócikkei alapján.

A másik oldalról, azaz nem a kialakulástól, hanem a mai funkciókból indulva ugyancsak a retorika, a retorikai eljárások hasonló szemléletére, megítélésére figyelmeztet KIBÉDI VARGA ÁRON (1968/1998: 51–2), amikor kiemeli, hogy a retorika nemcsak a régi szónokok ügye, és a retorikán belül nyilván igaz ez az alakzatok tanára is (vö. például GÁSPÁRI 1996: 34, BENCZE 1996a: 234), hanem mind módszerében, mind következményeiben rendkívül aktuális. A retorika ugyanis „nem más, mint átfogó kísérlet minden emberi beszéd, azaz minden szóbeli közlés kodifikálására, szabályokba foglalására”. KIBÉDI VARGA itt CREVIER-t idézi, aki Molière-re célozva azt mondja, hogy nemcsak prózát beszél minden ember tudta nélkül, hanem a retorikát is használja: „a rétorok és a nyelvtanok szerzői csupán nevet adtak azoknak a dolgoknak, amire a természet mindnyájunkat megtanít.”

A nagy hatású, 18. századi francia retorikus, DU MARSAIS véleménye is az volt, hogy a figurák korántsem állnak távol a köznapi nyelvtől, „éppen ellenkezőleg, a figurák nélküli beszédmód állna távol tőle, ha egyáltalán lehetne olyan szöveget alkotni, amelyben csak alakzatok nélküli kifejezések szerepelnének” (idézi TODOROV 1967/1977: 36, vö. még például VÍGH 1981: 186–7). BARTHES is említi (1970/1997: 164) az alakzatok eredetét magyarázó nézetek között azt, amelyik a hétköznapi nyelvhasználathoz köti a figurákat, saját szempontja szerint nem igen meggyőző – mert nem az eredetet, csupán a használatot bemutató –, de érdekes és igaz megfigyelést is idéz erre Racine-tól: „Nem kell több, csak füleljünk bele a legsanyarúbb sorsú nők vitájába: az alakzatok micsoda bősége! Csak úgy ontják a metonymiát, a catachresist, a hyperbolét stb.” (vö. még például VÍGH 1981: 197). SANDERS (1977: 82) stilsztikájában szintén hangsúllyal tárgyalja, hogy az alakzatok világa nem csak a művészi-esztétikai szféra, ellenkezőleg: a figurák a spontán, hétköznapi beszélt nyelvben és a különféle írásos köznyelvi szövegekben sokféle formában éppen úgy előfordulnak. SZATHMÁRI ISTVÁN (1985⁶: 253) meg éppenséggel a halmozásról írva emeli ki, hogy az „jellemző a tudományos, a hivatalos s a publicisztikai stílusra is” (vö. még például FÓNAGY 1990: 18, BENCZE 1996a: 234, SZATHMÁRI 1999a: 305).

QUINTILIANUS (1913–1921: II. 176) – aki a korábbi alakzatkutatásokat szintetizálta és a későbbiek alapját lerakta – szintén a „figurális” és a „nem figurális” beszédmód szerves összetartozását, lényegi egységét hangsúlyozza a következőket írva: az alakzat „jelenti először a gondolatnak akárminő formáját éppúgy, miként a testeknek is megvan bizonyos külső tartásuk, bárhogyannak is alkotva; második jelentésben, mint szoros értelemben vett schema nem egyéb, mint a közönséges, egyszerű gondolkodás- vagy beszédmódtól való okos eltérés, mint ahogy mi is leülünk, ledőlünk, ide-oda tekintünk”. Mint ahogy bizonyára senkinek sem jutna eszébe nem természetesnek, nem mindennapinak minősíteni a QUINTILIANUS által analógiás magyarázatként említett emberi cselekvéseket: a leülést, a ledőlést, az ide-oda tekintést, éppen úgy nem állítható szembe a „természetes” vagy „normális” vs. „nem természetes” kategóriáival a „mindennapi” és a figurális nyelv (vö. még például TODOROV 1967/1977: 36, VÍGH 1981: 488; a – többek által az alakzatokhoz sorolt – nyelvi képek⁴ „rendellenes” vagy

⁴ Jelen dolgozat nem vállalkozik annak a tárgyához szorosabban nem tartozó bonyolult kérdéskörnek a

„szabályszerű” voltának kérdéskörét tárgyalja KEMÉNY 1999b, 1999c és 2000a; az alakzatelmélet egyéb kérdései mellett tömör történeti áttekintését adja a retorikai kérdés kapcsán az alakzatok rendellenességként és természetesként való felfogásának SZIKSZAINÉ 2001: 9–28).

Mindezek után kétségesnek tűnik az olyan alakzattfelfogások alkalmazhatósága, amelyek nem természetes beszédmódként, a normálformától való eltérésként, „torzítás”-ként, a „nyelvi kódokon alapuló szabályos üzenet átalakítása”-ként definiálják az alakzatot (lásd FÓNAGY 1970a: 146–7, vö. VÍGH 1981: 488, TOLCSVAI NAGY 2002a). Akkor viszont egyáltalán milyen objektív ismérvek alapján minősíthetünk alakzatnak bizonyos nyelvi megoldásokat? DU MARSAIS – TODOROV (1967/1977: 36) szerint is „figyelemre méltó” – válasza szerint ez az ismerv a leírhatóság: „a figura éppoly közhasználatú, mint a többi kifejezés, éppoly normális; ami viszont megkülönbözteti a szöveg egyéb részeitől, az az, hogy le tudjuk írni, míg a természetes szöveg leírhatatlan marad.” Mivel ellenetesként mindjárt felhozható, hogy a leghétköznapibb nyelv is leírható, ki kell egészítenünk DU MARSAIS gondolatát: az alakzat leírható mint stílushatásával a szövegből kiemelkedő forma. Cicero metaforikus fogalmazással hasonló gondolatot fejtegetett, amikor arról írt, hogy az alakzatok mint fénypontok emelkednek ki a szöveg „sötét” háttéréből: „Mert olyanok ezek, mint a színház vagy a forum ünnepies felékesítésére használt díszjelvények, melyeket »insignia« néven hívnak, nem azért, mintha csak ezek adnák a díszet, hanem mivel kitérnek a többi közül. Ugyanily szolgálatot tesznek a beszédnek ezen fénypontjai...”, azaz „a gondolatoknak és a szavaknak fényszóráival ... nagy hatást érhetünk el” (idézi QUINTILIANUS 1913–1921: II. 184, 180, vö. még SZIKSZAINÉ 2001: 13). Ebben az értelemben az alakzat azonossá válik a neutrálisnál (a megfelelőnél) valamilyen mértékben hatékonyabb stílushatású stilisztikai jellel, stíluzelemmel (a stílushatásról lásd SANDIG 1986/1995: 316–24; vö. még ANDEREGG 1977/1995: 249–50, TOLCSVAI NAGY 1996: 108, 251). A „hatékonyabb” stíluzelemek végtelen változatossága lehetne eszerint a magyarázata az alakzat(típus)ok nagy számának, meghatározhatatlanságának és annak, hogy nem osztályozhatók megnyugtató módon az alakzatok (például QUINTILIANUS [1913–1921: II. 180–3] azért dicséri meg Cicerót, mert az „középutat tart”, és „nem vesz minden kifejezést alakzatnak, de másrészt nem is csupán olyanokat, melyek a mindennapi beszédmódtól valami eltérő alakítást mutatnak, hanem csak az igazán szép s a hallgatóság megindítására leghatásosabb kifejezéseket” [a kiemelés tőlem: P. J]. Miután azonban idézi a Cicero által felsorolt alakzatokat, vagyis a „hatásfokozásának” eszközeit, még ezt is megjegyzi: „ezek körülbelül az alakzatok, de lehet ezeken kívül még több is, ezekhez hasonló, melyek a gondolatok és szók különféle alakulásaival emelik a szónoki beszéd szépségét”).

---

tárgyalására, hogy a nyelvi képek (szóképek) az alakzatokhoz tartoznak-e (az újabb szakirodalomból erre lásd pl. BENCZE 1996: 268, KEMÉNY 1999b: passim, GÁSPÁRI 2001: 24), ugyanakkor figyelembe véve, hogy a trópusok – akár az alakzatokhoz tartoznak, akár nem – külön kategóriát képeznek, ha erre külön utalás nincs, e dolgozat az alakzatokról mondottakat általánosítva nem vonatkoztatja a nyelvi képekre, csak a „tulajdonképpeni alakzat”-okra (KEMÉNY 1999b: 297); ez azonban nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy az alakzatokról itt leírtak bizonyos része vonatkozhat a nyelvi képekre is.

E felfogás mentén továbbhaladva azt mondhatjuk, hogy pusztán a konceptualizációnak, illetve a nyelvi reprezentációnak egy sajátos stílushatású és ezért a retorikai-stilisztikai irodalom által „jelölt” módjáról, más megközelítésben egy sajátos „kognitív ösvény”-ről beszélünk akkor, amikor az alakzat terminust használjuk (vö. TOLCSVAI NAGY 2002a). Véleményem szerint az alakzat ehhez hasonló értelmezését foglalja magában az a gondolat is, amellyel QUINTILIANUS (1913–1921: II. 214) bevezeti a szóalakzatok tárgyalását: „Ami a szóalakzatokat illeti, ezek folytonosan változtak a nyelvszokás divatja szerint, változnak még ma is. Úgyhogy ha régi nyelvünket összehasonlítjuk a maival, ú g y s z ó l v á n m i n d e n s z ó , a m e l y e t k i m o n d u n k , a l a k z a t ; í g y p l d . »hac re invedere« (e miatt irigykedni valakire), nem pedig, mint a régiek és különösen Cicero szokta mondani: »hanc rem« (irigyelni valamit valakitől); vagy pld. ma már azt mondják »incumbere illi« (nekiesni valaminek), nem pedig »incumbere in illum« (rátámadni valakire); vagy »plenum vino« (bortól eltelt), és nem »vini« (borral tele) ...” A QUINTILIANUS által alakzatnak minősített formák ugyanis nem szabálytalanok, hiszen ezeket már „fedi a nyelvszokás” (QUINTILIANUS 1913–1921: II. 215), potenciális alakzat voltuk lényege egyfelől a más-ság, az, hogy szembeállíthatók valamilyen más konceptualizációval, nyelvi formával,⁵ másfelől az, hogy ezáltal valamilyen különös stílusértéket hordoznak a hallgató, olvasó (jelen esetben QUINTILIANUS) számára, ezáltal potenciálisan mintegy előhívják a leírást, leírhatóvá, azaz alakzattá válnak vagy válhatnak. Elsődlegesen a stílusérték intenzitásának függvénye az, hogy alakzatként leírtá lesz egy nyelvi forma, vagy pedig megmarad „háttér”-ként, ezt ki kell még egészítenünk azzal is, hogy az alakzat „a beszélői/hallgatói nyelvi horizont, a szocioregionális eredet és részben a szöveg felismerhető tulajdonságainak a kérdése” is (TOLCSVAI NAGY 1996: 251).

Ez a megközelítés csak részben ad magyarázatot az ismétléses alakzatok meghatározásával és leírásával kapcsolatos kérdésekre, mert ugyan az kétségtelen, hogy az ismétléses alakzatoknak jellegzetes stílusértéke van, illetve lehet, az már viszont igen-csak vitatható, hogy az ismétléses formákkal szembeállítható egy ugyanazt a jelenséget reprezentáló, ám eltérő „kognitív ösvényen” alapuló nyelvi forma (és itt éppen a halmozás számos típusára hivatkozhatunk példaként). Ezekben az esetekben nem az aktuálisan megvalósult és a beszélő, illetve a hallgató nyelvi tudásában analógiásan hozzárendelt (hozzárendelhető) szerkezet között jön létre viszony, hanem „a szövegben ténylegesen megjelenő, előforduló és valamilyen szempontból (nagyjából) homológ sorba rendezhető elemek között” (TOLCSVAI NAGY 1996: 251–2).

Az alakzatelmélet jelenlegi kidolgozottsági fokán mindenestre még nemigen jelenthetjük ki teljes biztonsággal, hogy a fent vázolt keretben teoretikusan megnyugtatóan megalapozott, minden figurára vonatkozó, tehát általános érvényű válasz adható az alakzatok mibenlétének a kérdésére. Az egy (vagy több) eltérő nyelvi formával való szembeállíthatóságon, illetve szövegen belüli homológ viszonyon és sajátos stílusértéken alapuló leírhatóság ugyan közelebb vihet a válaszhoz, de ezek a szempontok csak

⁵ Vö. még QUINTILIANUSnak ezzel a megjegyzésével: „Alakzat legyen tehát a beszédnek valamely műfogással megújított formája” (*ergo figura sit arte aliqua novata forma dicendi*) – idézi ADAMIK (1998: 226).

keretül szolgálhatnak, alkalmazásukhoz további kutatásokra van szükség, annak feltárására, hogy mikor, milyen feltételek esetében válik egy nyelvi megoldás a fenti értelemben leírhatóvá.

VÍGH ÁRPÁD (1981: 488) is csak az alakzat fogalmának meghatározását elősegítő, a megoldás néhány feltételét magában foglaló „csírá”-nak nevezi a fent összefoglalókkal szoros összefüggésben lévő következő fontos tételeit:

„a) a norma csak mint relatív fogalom értelmes és operatív kategória;

b) az alakzatok mint meghatározott nyelvi sémák a valóságos és »normális« kifejezésekkel összeegyeztethető képződmények;

c) egy meghatározott nyelvi sémát nem feltétlenül és nem mindig egy meghatározott normához való viszonya, hanem az adott beszéden vagy szövegen belüli funkciója avat alakzattá” (a tördelés tőlem: P. J.).

Megoldásként így egyelőre az alakzat fogalmának pontosabb tisztázása nélkül az egyes alakzattípusok kijelölésére és meghatározására a retorikai hagyomány által kialakított preteoretikus, ám – mint ezt a retorika és a stilisztika hosszú története mutatja – mégis általában jól használható kategóriákat alkalmazhatjuk.

A halmozás különféle formái és általában az alakzatok szemiozisa és funkciója tekintetében FÓNAGY IVÁN (1990: 299) nyomán általánosságban azt állíthatjuk, hogy az alakzatok „a jelenségek tudati tükröződésének dinamikus sajátosságait ragadják meg”, és így, bár mint díszítőelemek is funkcionálhatnak, szerepük lényege nem ez, hanem igazi „világuk”, alapjuk a valóság, melyet tükröznek.

A gondolatalakzatok funkcionális megközelítésének főbb alapelveit az újabb magyar alakzatelméletben GÁSPÁRI LÁSZLÓ (pl. 1996, 2001, 2003) foglalta össze nagy hatással, ezeket az elveket itt is alapul vesszük. GÁSPÁRI alaptétele szerint a retorika eljárásai nem előíró, hanem az élménytől, szándéktól vezérelt műveletek. Az egyes gondolatalakzatok (ismétlés, ellentét, chiasmus stb.) „mint a legtágabb pragmatikus-ismeretelméleti kategóriák ... a nyelvvel bomlanak le, illetve ki, mondat-, szintagma-, lexéma- vagy hangalakzatokkal, melyek a rájuk jellemző specifikus jegyek mellett egyszersmind (és szükségszerűen) a fölérendelt és elsődleges alakzattípus generikus jegyeit is képviselik, hordozzák”. Ezek a generikus jegyek pragmatikai, szemantikai, grammatikai és formai, pozicionális jellegűek, „lehetnek abszolút vagy relatív kötöttségűek vagy a kötöttség szempontjából esetleg közömbösek”. Az alakzatok „funkcionális természet”-ének leírása szükségessé teszi az alakzatok egymásba épülése mellett „egymásra épülés”-ének, vagyis a komplex alakzatoknak a vizsgálatát is (GÁSPÁRI 2001: 13–4 és passim).

Abból a tényből kiindulva, hogy „mind a pragmatikai, mind a kognitív megközelítések a klasszikus retorika által feltárt kategóriák újraértelmezését kívánják meg”, az alakzatok definiálásának, leírásának új szempontú – itt szintén fontos alapként figyelembe vett – elméleti keretét vázolta fel a legutóbbi időkben TOLCSVAI NAGY GÁBOR (2002a). E tanulmány néhány fontos, e dolgozatban is figyelembe vett tételét emelem ki az alábbiakban: A jelenleg általános retorikai elméletekben elsikkad az a tény, hogy a retorika szoros összefüggésben áll a megismeréssel, szintén hiányosság az, hogy az eddigi alakzatleírásokban csak a szerkezeti jelleg volt a vizsgálat tárgya, holott az „alakzat egyszerre művelet és szerkezet”. Kérdéses az a kategorizálás is, amelyet ed-

dig alkalmaztak az alakzatok rendszerezésére, amely egy „történetietlenített alakzatrendszer”-hez vezetett, itt megoldásként az elmélet és az empiria kölcsönhatásának felismerése és a prototípus-elmélet kínálkozik. A kritikai megjegyzések után a klasszikus elmélet és a mai gyakorlat új szintézisének lehetőségét veti fel TOLCSVAI NAGY. Kiindulásként hipotetikusán adottnak tekinti az alakzatot mint nyelvi jelenséget, leválasztva azt a „retorika mesterségéről”. Az alakzat egy típusát „mint két, egymásba átalakítható szerkezet összefüggését” írja le, olyan viszonyként, amelyben az egyik szerkezet általában megszokottabb, mint a másik. Az általa jellemző példaként vizsgált egyik szerkezetpárról (alakzat vs. „normálforma”) ezt állapítja meg összegzőként: „egyik esetben sem mondható, hogy »logikus« vagy a »logika szerinti« konceptualizáció történik. Inkább arról van szó, hogy az egyik esetben más a kognitív ösvény, amelyen a kompozitumszerkezet egyik tagjától a másikig eljutunk a feldolgozás során, és más a szerkezet eleji semleges kiindulópont a nézőpontszerkezetben.” Szorosan összefügg az alakzatoknak ez a megközelítése az idealizált kognitív modellről kidolgozott kognitív nyelvészeti alaptételekkel: eszerint a világot idealizált kognitív modellek segítségével rendezzük struktúrákba, ezek a modellek azonban szubjektívek abban az értelemben, hogy „a »látott« eseményeket, illetve viszonyokat a konceptualizáló (beszélő) rendezi struktúrákba, és a kapott struktúrák beszélőnként, illetve alkalmanként is különbözőek lehetnek az adott összefüggések, illetve kognitív háttér függvényében. Vannak olyan esetek, amikor a különbségek nagyjából ugyanazon a kognitív modellen belül csupán a prominencia eltolódásából adódnak” (PELYVÁS 2001: 14). Bizonyos alakzatok viszont „hasonló műveletek által jönnek létre, illetve válnak feldolgozhatóvá. Ugyanakkor ezek az alakzatok különböznek

- „1. az alakzat egyes tagjai szövegbeli távolságában (a hatókörben);
2. az alakzat egyes tagjainak jelentésbeli azonossága vagy átfedése mértékében;
3. az alakzat összetevőinek komplexitásában” (TOLCSVAI NAGY 2002a).

Bár mind GÁSPÁRI LÁSZLÓ, mind TOLCSVAI NAGY GÁBOR alakzatelmélete autonóm és saját, markáns nyelv-, illetve stíluselméleti háttérrel kimunkált rendszer, fontos érintkezési pontok is mutatkoznak, így például a pragmatikai, funkcionális szemlélet, az alakzatok komplexitásának kérdésköre stb. Ez is alapot ad arra, hogy a lehető ség szerint mindkettőre építhessünk a következőkben.

1.2. A dolgozat céljairól és szempontjairól

A fent vázolt elméleti keretben, illetve módszerekkel kettős feladat megoldására teszünk kísérletet: egyrészt a halmazással kapcsolatban felmerülő alapkérdések tisztázására, másrészt ennek során, illetve ezzel összekapcsolva Krúdy Gyula első Szindbád-kötetének, a Szindbád ifjúságának⁶ a halmazást középpontba helyező stilisztikai vizsgálatára.

⁶ A Szindbád ifjúsága kiadásairól és ennek kapcsán a Szindbád ifjúságának szövegként történő értelmezéséről alább részletesebben szólok.

A célok közül időrendben a Krúdy-szövegnek az alakzatok szempontjából történő vizsgálata volt az első; az eredetileg kitűzött cél aztán magával hozta a másikat, az elméleti jellegűt, amely végül is e dolgozatban a nagyobb hangsúlyt kapta: a Szindbád ifjúsága stilisztikai vizsgálatának már az első szakaszában világossá vált előttem, hogy annak az egyik, ha nem a legfőbb stílussajátossága a gyakori halmazás (vö. pl. PETHŐ 2000, PETHŐ 2001a), ám ezeknek a halmazásoknak a tüzetesebb vizsgálatában a hazai szakirodalom alapján csak e szkhéma fogalmának, mondhatni, kutatónként igencsak eltérő, sőt gyakran ellentmondásos, esetleg nem eléggé kifejtett különböző értelmezéseire támaszkodhattam volna. Ezért fogtam aztán hozzá a hazai szakirodalomban kanonikusnak tekinthető értelmezések szembesítéséhez, rendszerezéséhez, illetőleg ezekből kiindulva egy koherensebbnek és legalábbis a Krúdy-szöveg és reményeim szerint legalább az azzal azonos, ám még kellőképp nem leírt szövegtípushoz tartozó művek esetében használhatóbbnak gondolt halmazásértelmezés és -tipológia felépítéséhez. E munka során a terminológiai problémákon túl számos, az eddigi szakirodalmi feldolgozásokhoz képest új szempont, feladat is adódott: így például az újabb szövegtani eredmények integrálása, a kognitív szempont bevonása, egy átfogó (ha nem is teljes) halmazástipológia koherenciájának megteremtése stb. Az így felmerült kérdésekre tudásom szerint és a terjedelem megszabta korlátok között megpróbáltam választ adni. Ennek során a hazai szakirodalmat a szükség és lehetőségeim szerint próbáltam szembesíteni és kiegészíteni a nemzetközivel, a retorikai megközelítésben főleg HEINRICH LAUSBERG (1960, 1976⁵) szintetizáló munkásságára építve.

Alapvetően stilisztikai indíttatású munkámban a retorika mellett – az előző pontokban összefoglaltak szellemében – más tudományágak szempontjait, fogalmait, megállapításait is igyekszem ötvözni, megpróbálva felhasználni így annak a helyzetnek az előnyeit, hogy a nyelvtudományban az utóbbi időben „részben vagy teljes mértékben új szemléleti és megközelítési módszerek születtek, amelyek megtermékenyítették a stilisztika elméletét és gyakorlatát egyaránt, mint például a szövegtani, a pragmatikai, a beszédelt-elméleti, a tipológiai, a szemiotikai és a kognitív stb. eljárásmod. Másfelől ki is szélesedett a stilisztika területe: az idevágó kutatás immár *inter-, sőt multidiszciplináris* vált, azaz csak az új nyelvészeti, irodalomelméleti, szemiotikai, poétikai, retorikai, pszichológiai, filozófiai stb. eredményeknek a megfelelő felhasználásával lehet sikeres” (SZATHMÁRI 1999b: 57, a kiemelés tőlem: P. J.). E diszciplínák közül itt különösen fontos szerepet kap a retorika mellett a szövegtan.

A retorikai szempont, ahogy a mai stilisztikában ez általában jellemző, itt sem jelenti a klasszikus retorikák vizsgálati szempontjainak, területeinek teljes vagy akár széles körű átvételét (a klasszikus retorika öt fő része az inventio, a dispositio, az elocutio, a memoria és a pronuntiatio volt). A modern stilisztika főként csak az elocutio, azon belül is elsősorban a szóképek és az alakzatok kérdéseinek a tárgyalását őrzi örökségként. Egy történeti jellegű, illetve egy meghatározott aspektust kiemelő megközelítés keretében ezért lehetséges egyébként még a stilisztika és az elocutio azonosítása is, vagy a másik oldalról közelítve azt is mondhatjuk, hogy az elocutio tana lényegében nem volt egyéb már a retorikán belül sem, mint a stílus tana (lásd például

ADAMIK 1989: 626, vö. BARTHES 1970/1997: 157). GUIRAUD (1954) szerint „a retorika a régiek stilsztikája”, TZVETAN TODOROV (1972) pedig azt írja: „a stilsztika a retorika legközvetlenebb örököse” (mindkettőt VÍGH ÁRPÁD [1977: 19] idézi). A „stilsztika sohasem lehetett meg a retorika nélkül” – állapítja meg LAUSBERG (idézi VÍGH 1977: 21). „A latin elocutiót és görög megfelelőit ma a »stilsztika« szakkifejezéssel fordítjuk⁷ ... – mondja BENCZE LÓRÁNT (1996a: 234–5). – A stilsztika ... a retorika egyik alaptényezője volt.”

A közös terület, az alakzatok tana és elemzése tehát szükségszerűen és szorosan, mondhatni kibogozhatatlanul összekötötte, összeköti a retorikát és a stilsztikát. Sőt, „amikor az elocutio foglalta el a retorika középponti részét más alfolyamatok rovására, a retorika és a stilsztika céljában és tartalmában gyakorlatilag azonossá válhatott” (ENKVIST 1985/1995: 253). A két szóban forgó diszciplína jelenét nézve már korántsem beszélhetünk teljes azonosságról, egybefonódásról viszont annál inkább.

Szükségesnek érzem viszont elhatárolni magam attól a retorikai hagyományhoz köthető felfogástól, amely a trópusok és az alakzatok szerepét úgy határozza meg, hogy ezeket jelölve meg a stílus lényegének, magát a stílust, főként a szépirodalmi alkotások esetében, csak utólagos retorikai kidolgozásnak, esztétikai hozzátoldásnak, mondhatni, utólag ráaggatott dísznek (vö. *ornatus*) tekinti. BARTHES retorikájában (1970/1997: 158) így foglalja össze ezt az elképzelést: „Létezik egy kendőzetlen alap, egy eredeti szint, a kommunikáció valamely n o r m á l i s állapota (a kiemelés tőlem – P. J.), ahonnan elindulva kidolgozható egy összetettebb, m e g é k e s í t e t t kifejezésforma, amely kisebb-nagyobb t á v o l s á g b a kerül eredeti közegétől.” E felfogás hívei tehát abból az igencsak nehezen igazolható feltételezésből indulnak ki, hogy a nyelvi megformálás folyamatában először egy neutrális forma keletkezik, amely aztán egy második lépésben a stílussal, „egy esztétikai köntössel” kapja meg a feldíszítést. Mindez a stílus fogalmának a normálformától, másképpen szólva a normatív nyelvváltozattól, sztenderdtől való eltérésként (*écart, deviation, Abweichung*) történő értelmezésével függ össze (meggyőzően bírálja ezt a felfogást pl. SPILLNER 1974: 26–8, COSERIU 1980: 52, 110, 118–22, SZATHMÁRI 1983: 332–3, KEMÉNY 1991: 16–9, TOLCSVAI NAGY 1996: 22–3).

Munkámnak (a fentiekben jelzett kettős, tehát) retorikai-stilsztikai jellege mellett s z ö v e g t a n i vonatkozásai is vannak: a három diszciplína szempontjai a jelen esetben a téma jellegéből adódóan, mondhatni, szükségszerűen kapcsolódnak össze. E „szükségszerűség”, azaz az összefüggések belátásához egyebek mellett kiindulópontul szolgálhatnak KANYÓ ZOLTÁN (1974) azon fejtegetései, amelyekkel stilsztika és retorika viszonyát a generatív grammatika aspektusából megközelítve szövegtani tanulságokra hívta fel a figyelmet. KANYÓ a paragrammatikai jelenségeket: a retorikai eljárásokat (szabályokat), a szépirodalmi szövegek bizonyos szabályszerűségeit úgy értelmezte, mint meghatározott szövegek létrehozásakor a kiválasztott nyelvi, illetve

⁷ Tanulságos, a stilsztika, a szövegtan és a pragmatika szoros kapcsolatára is rámutató BITSKEY ISTVÁNNAK (1999: 151) a BENCZE LÓRÁNTÉTŐL eltérő véleménye és érve, amely szerint ma a szövegpragmatikához tartozik az a terület, „amit a klasszikus retorika elocutio-tana (lexis) fedett le, ugyanis köztudottan ez tartalmazta az alakzatok (*figurae*) felsorolását és csoportosítását”.

nyelvtani rendszer szabályaihoz kiegészítésként fellépő, illetőleg ezen szabályok érvényességi körét megváltoztató új transzformációs szabályokat. Szerinte a szövegben érvényesülő retorikai és egyéb paragrammatikai szabályok alkalmazása „nagymértékben jellemző az adott szövegre: megkülönbözteti más szövegektől, s döntő mértékben meghatározza sajátos megjelenési formáját. Különböző szövegek a bennük ható retorikai szabályszerűségek alapján meghatározott osztályokba csoportosíthatók; ez az osztályozás alapot ad a különböző szövegstílusok, stílusirányzatok szabatos megfogalmazásához: egy meghatározott stílust olyan szövegek halmaza definiál, amelyekben hozzávetőleg azonos, stilisztikailag, illetőleg irodalmilag releváns grammatikai és retorikai szabályokat alkalmaznak” (KANYÓ 1974: 239, a kiemelés tőlem: P. J.). Mai stílusfelfogásunk (lásd fent) alapján nem fogadhatjuk el, hogy a stílust pusztán a „hozzávetőleg azonos, stilisztikailag, illetőleg irodalmilag releváns grammatikai és retorikai szabály”-okra vezethetnénk vissza, másrészt viszont azt sem tagadhatjuk, hogy – legalábbis bizonyos szövegek esetében – a grammatikai és a paragrammatikai, azaz a retorikai szabályok feltárása, funkcionális szemléletű elemzése lényeges stilisztikai és szövegtipológiai megállapítások kiindulópontja vagy megokolásának része lehet.

Így szövegteni érdekű megállapítások részei, kiindulópontjai lehetnek például a jelen esetben a következő tények:

- a) A halmozás a szintaxis, illetve a stilisztika egy szempontjából vizsgálva nem egyéb, mint sajátos szintaktikai forma (vö. például BENCZE [1996a: 241] megállapításával: „az alakzatok szemiotikai-szövegteni megközelítésben elsősorban szintaktikai szerveződések”).

Ezt továbbgondolva DEME LÁSZLÓnak (1971: 399) a mondat szerkezeti sajátóságok gyakorisági vizsgálatai után megfogalmazott „summázata”-ra is építhetünk: „Az anyag azt tanúsítja, hogy a mondat – a szövegben állva, annak alapegységnyi részeként – részben általános kommunikációs, részben parciális – műfaji stb. – kötöttségű törvényszerűségeket mutat, mégpedig minden fontosabb jellemzőjében. Ezek a törvényszerűségek elvi számításokkal megközelíthetők, mert tényleges értékeikben is numerikus természetűek. A tényleges és az elvi mutatók viszonya műfajjelölő értékűnek bizonyult.” Óvatosabban, de lényegében azonos konklúziót fogalmaz meg egy újabb szövegteni dolgozatban TOLCSVAI NAGY (2001b: 123): „a mondat szerkezet és a szövegtípus között bizonyos összefüggéseket tudunk kimutatni.” Szempontunkból ez azt a következtetést engedi meg, hogy a mondat szerkezeti sajátosságok között a halmozások is jellemző jegyként szerepelhetnek egyes szövegtípusok leírásában.

- b) A halmozás – egyéb alakzatokhoz hasonlóan – a szövegkoherencia tényezőjeként is funkcionál(hat). (Ezt a kérdéskört részletesebben alább, a Tájékoztatás című részszöveget elemezve tárgyalom).

A fentiek alapján joggal tehetjük fel azt, hogy a halmozás vizsgálata nem pusztán egy adott szöveg vagy egyéni stílus, hanem egy (vagy több) szövegtípus jellemzésének

is az eszköze lehet. Hozzá kell tennünk: e kérdéskör feltárása azonban még számos további vizsgálatot igényel.

A halmozás alakzata stílusjegyként – az elsődleges ikonicitás elve alapján, mely a stílus(jegy) és a vele kapcsolatba hozható értelem hasonlóságát tételezi (TOLCSVAI NAGY 1996: 54–5, vö. még pl. BAŃCZEROWSKI 2000: 340) – a kognitív szemantika középponti kérdését is érinti, nevezetesen azt, hogy milyen is az emlékezetben meglévő szemantikai tudás szerkezete és reprezentációja, illetve hogy miképp történik ennek az aktivizálása meghatározott szituációkban (SCHWARZ 1994: 13).

A fent említett diszciplínák szempontjaiból több alapvető fontosságú kérdés vetődik fel: Miben fogható meg az – ha van ilyen –, ami az alakzatok, jelen esetben a halmozás különböző szövegtípusokban (sőt: továbbmenve különböző kontextusokban) való használatában: megjelenésének kognitív okában, hatásában és típusaiban közös, és mi az, ami eltérő, specifikusan szövegtípushoz kötött? Hol kezdődik az a sáv, ahonnan már esztétikai hatásról, funkcióról beszélhetünk? Ezekre és egyéb, a halmozásra vonatkozó kérdésekre részletesen és megnyugtató módon természetesen majd csak a különféle szövegtípusokhoz tartozó szövegpéldányok alapos elemzése után lehet válaszolni.

E rész összegzéseként dolgozatom céljait általánosságban így fogalmazhatom meg: orientáló mintáim főként azok a szöveg-, illetve stílusvizsgálati alapelvek, módszerek, célok voltak, amelyek olyan lehetőségeket kívánnak bemutatni és felhasználni, amelyek ötvözik a funkcionális szemléletet és a most folyamatban lévő kognitív nyelvelméleti paradigmaváltásnak bizonyos eredményeit, és ennek megfelelően a nyelvi-stilisztikai leírás részének tekintik „a szöveglétrehozás és -megértés folyamatjellegét, a szövegekörnyezet és a beszédhelyzet jelentésképző szerepét, és általában a jelentést, ezáltal átértelmezve a nyelvtani szerkezet eddig formális fogalmát” (TOLCSVAI NAGY 1999c: 12). Konkrétabban a következő kérdésekre keresek választ: miképpen szerveződnek az általam tárgyalt alakzat, a halmozás típusai, esetenként azok az ismétlés-szerkezetek, komplex alakzatok, amelyeknek ezek összetevői, milyen szerepet töltenek be egy oldalról a részszövegekben, más oldalról a szövegegészben, azaz miképp funkcionálnak mint szövegösszetartó tényezők, miként válnak a stílusértelem és ezen keresztül a szövegértelem részeivé (vö. CZETTER 1999: 135). Elemzési, a szövegértelem interpretálására irányuló céljaim megvalósításával szoros összefüggésben, részben fogalmi előfeltételként, részben az elemzésekkel ötvözve a halmozás általános, azaz alapvető elméleti kérdéseinek (a halmozás fogalma, típusai, funkciói) a felvetésére és az ezekre adható válaszoknak az összefoglalására vagy újabb megfogalmazására vállalkozom.

1.3. A vizsgálat korpusza: a Szindbád ifjúsága mint szöveg

Az alábbi vizsgálat, amikor a megközelítés szövegeközpontúságáról, szöveg és stílus összefüggéseiről fent mondottaknak megfelelően tárgyának a Szindbád ifjúsága szövegét határozza meg, pontosabban szólva: vizsgált korpuszaként a Szindbád

ifjúságát mint szöveget jelöli meg, szorosan kapcsolódik ahhoz a nyelv-elméleti és szövegtani felfogáshoz, amely a szöveget nemcsak produktumnak, hanem produkciónak, nemcsak szerkezetnek, hanem műveletnek is tekinti (lásd pl. BEAUGRANDE–DRESSLER 1981/2000, ANTOS–KRINGS 1989, TOLCSVAI NAGY 2001a, vö. KOCSÁNY 1996: 161). A szerkezet ebben az értelemben „olyan mentális modell, amely a beszédhelyzetben elhelyezett szöveg nyelvi és nem nyelvi összetevőit statikus, pontszerű entitások struktúrájaként írja le”, a művelet pedig az a mentális folyamat, amely a struktúrákat létrehozza a szövegalkotásban és a szövegmegértésben (TOLCSVAI NAGY 2001a: 43). Ez az elméleti keret, bár háttérként e dolgozatban végig jelen van, nem jelenti azt, hogy a vizsgált szövegnek a leírásában valamiféle teljességre törekedném, hiszen itt fő feladatomban nem ez, hanem egy alakzat vizsgálata. Jelenti viszont például azt, hogy a tárgyalásban a szóban forgó alakzat leírásával összefüggésben fontos szerepet kell kapnia a szövegalkotás és a szövegmegértés folyamatának. Ebből következően az alábbiakban először néhány olyan tényre, kérdésre térek ki, amely a szöveg alkotása és így általában: a textualitás⁸ szempontjából különösen fontos tényező.

1.3.1. A Szindbád ifjúsága különböző kiadásai

Az első, 1911-ben megjelent Szindbád ifjúsága című kötet a Krúdy-irodalom egyöntetű véleménye szerint az életpálya meghatározó, sőt korszaknyitó jelentőségű műve, ebben bontakozik ki a jellegzetes Krúdy-stílus (lásd például KEMÉNY 1974: 4, KOZOCSA 1975²: 823–7, CZÉRE 1987: 60). Több szempontból azonban nem homogén ez a kötet, egyebek mellett jelzi ezt az a tény is, hogy a második Szindbád ifjúsága című kötetet (1925) már módosított tartalommal jelentette meg az író: az első kiadás 18 elbeszéléséből 7 elmaradt (Szindbád második útja, Őszi nap, Egy régi délibáb, Szegény lányok élete, Szegény lány szerelme, Szegény lányok kenyere, Özvegy asszony álma), viszont 4 új írással bővült a könyv (Tájékoztató, Ifjú évek, Szökés az életből, Szökés a halálból). Ennek alapján úgy tűnik, hogy az egy kötetbe szerkesztés fő motivációja az első esetben az volt, hogy az említett 18 elbeszélés nagyjából egy időben keletkezett, illetve jelent meg különböző napilapokban, folyóiratokban (1910 decembere és 1911 októbere között). A második Szindbád ifjúsága a tudatos szerkesztés következtében már jóval koherensebb mind tematikai, mind nyelvi-stilisztikai szempontból.⁹

Az 1911-es és az 1925-ös Szindbád ifjúsága című kötetek szerkezetének néhány lényeges különbségét: vagyis egyfelől írássok elhagyását, másfelől újak beillesztését, az írássok sorrendjének változását az alábbi táblázatokban foglaltam össze:

⁸ A textualitással nagyjából azonos értelemben használatos a szakirodalomban a *szövegszerűség*, a *szövegesség* is, a textualitás fogalmának sokoldalú vizsgálata mellett e terminusok kritikus áttekintését is adja SZIKSZAINÉ (1999: 55 és kk.).

⁹ A Szindbád-kötetek kiadástörténetét, műfaji kérdéseit igen alaposan és tanulságosan tárgyalja BEZECZKY (2003); e fontos (egyébként az itt leírtakkal több mindenben egybehangzó megállapításokat is tartalmazó) munkára azonban, mivel a kiadásra benyújtott kéziratomban elkészülte után jelent meg, sajnos már csak itt tudok utalni.

Az elbeszélés sorszáma az 1911-es kötetben	Az elbeszélés címe	Az elbeszélés sorszáma az 1925-ös kötetben
1.	Szindbád, a hajós	3.
2.	Szindbád második útja	–
3.	Női arckép a kisvárosban	9.
4.	A hídon	11.
5.	Szindbád útja a halálnál	10.
6.	Egy régi udvarházból	4.
7.	Az első virág	5.
8.	A három muskatéros	6.
9.	Az álombeli lovag	7.
10.	Szindbád titka	12.
11.	Utazás éjjel	13.
12.	Őszi nap	–
13.	Szindbád őszi útja	8.
14.	Egy régi délibáb	–
15.	Szegény lányok élete	–
16.	Szegény lány szerelme	–
17.	Szegény lányok kenyere	–
18.	Özvegy asszony álma	–

Az elbeszélés sorszáma az 1925-ös kötetben	Az elbeszélés címe	Az elbeszélés sorszáma az 1911-es kötetben
1.	Tájékoztató	–
2.	Ifjú évek	–
3.	Szindbád, a hajós	1.
4.	Egy régi udvarházból	6.
5.	Az első virág	7.
6.	A három muskatéros	8.
7.	Az álombeli lovag	9.
8.	Szindbád őszi útja	13.
9.	Női arckép a kisvárosban	3.
10.	Szindbád útja a halálnál	5.
11.	A hídon	4.
12.	Szindbád titka	10.
13.	Utazás éjjel	11.
14.	Szökés az életből	–
15.	Szökés a halálból	–

A köztes helyzetű Szindbád ifjúsága és szomorúsága (1917) már ugyanazokat a novellákat és ugyanabban a sorrendben tartalmazza, mint az 1925-ös edíció, e szempontból csupán egy különbség van a két kötet között: az 1925-ös kiadás 15 írásán kívül

a Szindbád ifjúsága és szomorúsága még tartalmaz egy De Ronch kapitány című részt. Azt, hogy Krúdy 1917-re korábbi Szindbád-írásaiból válogatva és a kiválasztottakat elrendezve már kialakított egy szövegkonceptiót, nemcsak innen láthatjuk, hanem FARKAS LÁSZLÓ közléséből is tudhatjuk: a De Ronch kapitány csak a Táltos Kiadó kívánságára került a kötetbe, mert a Szindbád utazásai kiadói jogaival rendelkező Singer és Wolfner cég nem engedte meg e kötet írásainak közlését (TÓBIÁS 1964: 422). Eszerint Krúdy az újonnan összeállított és így szövegszerűbbé tett Szindbád ifjúságából (vö. 1911-es kiadás) és az 1912-ben megjelent Szindbád utazásaiból (legalábbis e kötet bizonyos írásaiból) akarta megformálni az új kötetet (szöveget): a Szindbád ifjúsága és szomorúsága címűt. Ez később sem sikerült, viszont a fent említett 15 írást összefűzve 1925-ben az Athenaeumnál megjelent a Szindbád ifjúsága, amely így – a De Ronch kapitány nélkül – még inkább koherens művé lett. Ennek az egységnek a további jele az is, hogy amikor Krúdy 1927-ben összeállította az ötvenedik születésnapja tiszteletére műveiből kiadandó válogatás listáját, és erre a listára felvette az 1925-ös Szindbád ifjúsága újabb kiadását is, akkor a műfajt már „regény”-nek adta meg (TÓBIÁS 1964: 252).

Az 1911-es és az 1925-ös kiadás között két olyan Szindbád-kötet jelent meg, amely aztán az 1925-ös Szindbád ifjúságába is bekerült írásokat tartalmazott. Ez a két kötet: a Szindbád. A feltámadás (1916) és a fent említett Szindbád ifjúsága és szomorúsága (1917) itteni szempontunkból legfőképp azért érdemes a figyelemre, mert ezek mint stációk jelzik, hogyan formálta egyre egységesebb, koherensebb szöveggé az író a Szindbád ifjúságát; olyannyira, hogy ennek kapcsán a jeles Krúdy-kutató FÁBRI ANNA (1994: 327–8) is így vélekedik a Szindbád ifjúságáról (illetve a Szindbád utazásai, a Szindbád. A feltámadás és a Szindbád megtérése című kötetekről): „Könnyen olyan érzésünk támadhat, mintha csak egy kissé rendhagyó, töredékes nagyregényt olvasnánk.” Ugyanitt FÁBRI arra is felhívja a figyelmet, hogy a Szindbád-novellákat – a legkésőbbiek kivételével – maga Krúdy rendezte nagyobb egységekbe, illetve kötetekbe.

A tárgyalt kötet esetében a szövegkonstrukciós viszonyok megállapítását, illetve a pontos kategóriák alkalmazását még bonyolultabbá teszi az, hogy két ellentétes irányú folyamatot is figyelembe kell vennünk. Ezeket röviden így írhatjuk le:

- a) Autonóm szövegek → egy autonóm szöveg
- b) Részszövegek ← egy autonóm szöveg

Részszövegen olyan szövegrészletet értek, amely az adott esetben genetikusan rész, mert a szövegből kiemelt egység, funkcionálisan azonban mégis lehet szöveg, hiszen a kimetszés ellenére is érzékelhető a szöveg íve (még akkor is, ha ez nem mindig felel meg a „bevezetés–tárgyalás–befejezés” klasszikus hármasságának), azaz az autonóm teljes szöveghez viszonyítva ún. autonóm részszöveg (vö. DEME 1990: 30, PETŐFI S. 1990: 7, SZIKSZAINÉ 1999: 46).

Az a folyamat értelmezéséhez: A Szindbád ifjúsága (autonóm szöveggént) több, korábban különböző helyen megjelent novellából, írásból (tehát autonóm szövegekből) jött létre az alkotói (szövegalkotói) szándék szerint, lásd fent. A szövegalkotói

szándékot mint háttérrel és a (szöveg)befogadói horizontot itt is elválaszthatjuk, mert ugyan elképzelhető, hogy a különböző időkben és helyeken megjelent Krúdy-írások az alkotói szándék szerint eleve egy majdani egységbe foglalás tervével születtek, azonban ez a szándék azoknak az olvasóknak a számára, akik csak egy-egy írást olvastak, nyilvánvalóan nem vált, nem is válhatott érzékelhetővé.

A *b)* folyamat értelmezéséhez: Amikor a befogadó a Szindbád ifjúságával találkozik, akkor azt különböző szövegutasításként funkcionáló jegyek (pl. a cím, a bevezetés) alapján autonóm teljes szöveggént értelmezi, és ennek részeként a benne foglalt 15 írást. Erre nézve érdekes adalék, hogy az egyébként kiváló Krúdy-filológus, SZABÓ EDE (1970: 115), nyilván nem alaptalanul, de filológiai szempontból mégis tévesen „a Szindbád ifjúsága elé írt”-nak mondja az 1925-ös kötet első írását, a Tájékoztatót, holott annak szövege már jóval a kötet megjelenése előtt és a kötettől teljesen függetlenül, két részletben a Magyarország című lapban megjelent. Mégpedig először a kötetbeli szövegváltozat második fele, az Éjjeli vendégség című novella első részeként (1915. márc. 11-én), és majd csak ezután a kötetbeli első rész (1915. aug. 28-án). A lapbeli megjelenést tekintve tehát nem, hanem csupán a Szindbád ifjúsága kötet szövegében értelmezhető a kötet szerves részének, „a Szindbád ifjúsága elé írt”-nak a Tájékoztatót.

1.3.2. A Szindbád ifjúsága textualitásának kérdéséhez

1.3.2.1. A szövegtípus kérdéseire

A szövegtipológia a szövegtan egyik legvitatottabb, számos igen bonyolult kérdést felvető területe (összefoglalásként lásd például VATER 1994²: 159–73, EÖRY 1996, SZIKSZAINÉ 1999: 275–95, TOLCSVAI NAGY 2001a: 331–38). Az ebből adódó nehézségek ellenére, mivel szövegközpontú stílusértelmezésünket következetesen kívánjuk érvényesíteni, az általunk vizsgált kötetnek a szövegtípus szempontjából történő megközelítése elengedhetetlennek tűnik.

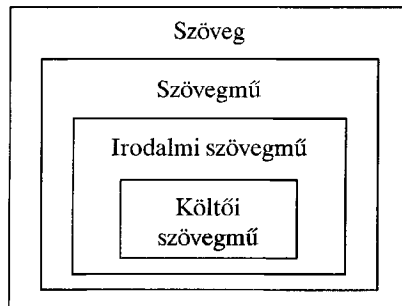
Tovább bonyolítja a feladatot, hogy – szépirodalmi szövegről lévén szó – az irodalmi műfajelmélet bizonyos kérdéseit is érintenünk kell. Ennek az eljárásnak, „határsértés”-nek az az oka, hogy az irodalmi műfajoknak mint szövegfajtáknak vitathatatlanul vannak olyan jegyei, szabályszerűségei, amelyek az „általános” szövegtan (erre lásd például az alábbi tipológiákat) kutatási területéhez (is) tartoznak, itt ezeket igyekszem előtérbe helyezni. A stilsztikának, a szövegtannak és a poétikának egyébként már hagyományosan közös, sokszor összefonódó területe bizonyos irodalmi műfajokkal kapcsolatos kérdések tárgyalása, nagy súllyal tárgyalja például stilsztikai tárgyú munkájában a(z irodalmi) műfaj kérdéseit, vagy éppenséggel egy szépirodalmi műfajt választ vizsgálódása tárgyául GÁSPÁRI LÁSZLÓ (1983b, 1996: passim), RAISZ RÓZSA (1985), SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (1998: 63 és passim). Tekintetbe kell vennünk azt is, hogy mind a nemzetközi, mind a hazai szövegtani szakirodalom stílustipológiáiban szerepelnek a szépirodalmi szövegfajták, azaz a szépirodalmi műfajok is, azokat az osztályozások megalkotói nem zárják ki a szövegnyelvészeti (szövegtani)

osztályozásból (lásd például SZIKSZAINÉ 1999: 277–83, TOLCSVAI NAGY 1994: 50–1; 70–3). A stíluselmélet is a fentiekkel egyezően vélekedik: SANDERS (1977: 111) például „magától értetődő”-nek nevezi azt a felfogást, amely szerint az irodalmi műfajok is szövegfajták, ebben az értelemben a szövegtípus (*Textsorte*) kategóriája egy olyan tartományt fog át, amelybe egyaránt beletartoznak a világirodalom remekművei és hétköznapi beszélgetések (mindez azonban semmi esetre sem jelenti azt, hogy az irodalmi műfaj kategóriáját, amely a szövegtípusok egy definiálható alárendelt halmazára vonatkozik, ne kellene megtartanunk). Ezek a tények arra figyelmeztetnek, hogy egy szövegközpontú stilisztikai vizsgálat nem feledkezhet meg a műfajjal kapcsolatos kérdések tárgyalásáról.

A magyar nyelvű szövegtani szakirodalom első jelentős, DEME LÁSZLÓ nevéhez fűződő szövegtipológiája (1979: 64) szerint is az „általános szövegisme” adja a kiindulást az irodalmi szövegek vizsgálatához; DEME (1979: 64–5) ezt a megállapítását a következő osztályzással pontosítja, illetve indokolja:

1. Szöveg: mint teljes halmaz.
2. Szövegmű: az 1. részhalmaza, szabályosan, igényesen formált szöveg.
3. Irodalmi szövegmű: a 2. részhalmaza, művészi igénnyel megalkotott szövegmű.
4. Költői szövegmű: a 3. részhalmaza; az irodalmi szövegmű „formájában rendkívüli (rendkívül szabályos vagy akár rendkívül szabálytalan) módon, tartalmában pedig az átlagos irodalminál is több dimenziós megoldásformákkal, illetőleg ezeknek dominanciájával megalkotott válfaja”.

Az egyes kategóriák közötti viszonyokat így ábrázolhatjuk (SZIKSZAINÉ 1999: 281 nyomán):

Meg kell jegyeznem, hogy némi ellentmondás van abban, hogy DEME a szövegművet mint a szövegnek „szabályosan és igényesen formált” válfaját határozza meg, ugyanakkor a szövegmű halmazába „foglalt halmaz”-ként leírt költői szövegművet úgy jellemzi hogy az „formájában rendkívüli (rendkívül szabályos vagy akár rendkívül szabálytalan) módon ... megalkotott válfaj” (DEME 1979: 64–5; a kiemelések tőlem: P. J.).

A Szindbád ifjúságával mint egy adott szövegtípushoz tartozó egyedi szöveggel (szövegpéldánnyal) kapcsolatban konkrétan a következő szempontok és kérdések merülnek itt fel:

- (i) a szövegtípus és a koherencia,¹⁰ illetve általában a textualitás kérdései;
- (ii) a novellakötet és regény műfajai közötti átmenet kérdései.

A fent említett szövegelméletekhez, tipológiákhoz igazodva elfogadjuk itt FEHÉR ERZSÉBETnek azt az állítását, amely szerint az epikus szépirodalmi szöveg a szövegeknek egy olyan típusa, amelyre érvényesek, illetve megállapíthatók olyan szabályok, tulajdonságok, amelyek általában a szövegre jellemzőek, így szerveződésükben „főként azoknak a (más, bonyolultabb szövegművekben is meglévő) szöveghatároló elemeknek van szerepe, amelyek a szöveget mint egészet tartják össze és fűzik szerves egységgé. [...] Ezek szinte kizárólag szemantikai természetűek. Közülük a legfontosabbak:

- a téma (ill. tárgykör),
- a cselekmény (ill. a kifejtés menete),
- az oksági, tér-időbeli viszonyok,
- a szereplők (ill. fogalmak stb.) rendszere,
- a műfaj” (FEHÉR 1983: 76; a tördelés tőlem: P. J.).

Magam ezek közül az alábbiakban három tényezőt emelek ki, és vizsgálom meg közelebbről mint olyanokat, amelyeknek a szöveg koherenciájának, a textualitásnak a megteremtése szempontjából különösen fontos szerepük van:

- (i) téma,
- (ii) időviszonyok,
- (iii) cselekmény.

Mivel ezek a tényezők a lehető legszorosabban összefüggnek, a tárgyalásban némi átfedés elkerülhetetlen.

(i) **T é m a** : legáltalánosabban a témát a cím jelöli meg, a szövegtéma tehát a jelen esetben nem egyéb, mint *Szindbád ifjúsága*. Az egyes novellák (részszövegek) között azonban itt az egység ellenére – tehát annak ellenére, hogy valamilyen mindegyik Szindbád ifjúságához kötődik – a főhős és az időviszonyok (vö. SZEGEDY-MASZÁK 1992: 139) alapján különbséget kell tennünk, mert csak így válhat világossá az egység mellett mégis meglévő eltérések jellege. Az egyezés meghatározó jellegének és a különbségek e szempontból nem lényegi voltának bemutatásával amellet is érvelni kívánok, hogy ez a kettősség nem szünteti meg a szövegtéma által létrejövő koherenciát:

¹⁰ A koherencia fogalmát dolgozatomban a szövegösszetartó elemeket átfogó értelemben használom, ennek részletesebb indoklását, kifejtését lásd a 2.2.1. és a 3.3.1. pontokban.

a) Egyes részszövegekben a cselekmény egésze Szindbád ifjúságához kötődik, az író pusztán egy-két szóval, mondattal utal arra, hogy Szindbád időközben felnőtt férfi lett: Ifjú évek, Egy régi udvarházból, Az első virág, A három muskatéros, Az álombeli lovag, Utazás éjjel. A voltaképpeni cselekmény, a drámaelméletből átvett kifejezéssel élve: az „előtérben játszódó cselekmény” (VERES 1972: 439) hőse tehát az ifjú Szindbád.

b) A voltaképpeni cselekmény alanya a felnőtt, sőt idős (magát idősnek érző) Szindbád; az ifjúság idején, illetve a gyerekkorban történtek a felnőtt (idős) Szindbád emlékezésében, emlékező utazásának okaiként jelennek meg és idéződnek fel kisebb-nagyobb részletességgel, illetve terjedelemben: Szindbád, a hajós, Szindbád őszi útja, Női arckép a kisvárosban, A hídon, Szindbád titka.

Ide sorolhatjuk azokat az írásokat is, amelyekben az ifjúsága értékeit: élethitét, életerejét elvesztett Szindbád a halállal néz szembe: a haláltól való megmenekülése a cselekmény lényege: Szindbád útja a halálnál, Szökés az életből, Szökés a halálból.

A Tájékoztatót nem soroltam be egyik fenti csoportba sem, ennek az írásnak különleges szerepéről alább szólok részletesen.

Egyszerűsítve körülbelül így ábrázolhatnánk egyfelől a cselekmény alanyának és a szövegtémának az azonosságát, másfelől a történet idejének a különbözőségét:

	A cselekmény alanya	Szövegtéma	A történet ideje a történetmondó jelenéhez képest
a)	Az ifjú Szindbád	Szindbád ifjúsága	Múlt: Szindbád ifjúságának ideje
b)	Az ifjú és a felnőtt Szindbád	Szindbád ifjúsága: a felnőtt Szindbád által keresve, újraélve	A múlt két idősíkja: 1. Szindbád ifjúságának ideje 2. Az ifjúságát felidéző felnőtt Szindbád jelene

(ii) A Szindbád ifjúsága sajátos, az időt, az idő múlását és visszaidézhetőségét közeppontba állító jellege miatt az időviszonyok kissé részletesebb tárgyalására is érdemes kitérnünk: Az ún. reális idő a szépirodalomban mindig is átformálódott, úgy, hogy az irodalmi időt a reális idő különféle módon pl. kihagyással, hozzáadással, felcseréléssel (lásd pl. GÁSPÁRI 1996: 44–57) variált elemeiből teremtette meg az író. Az irodalom történetének tendenciája a reális és az irodalmi idő közötti hasonlóság, egyezés csökkenése, szorosan összefügg ez Bergson tartalmelméletének alap gondolatával: a reális idő helyett az idő szubjektív élménye az „igazi” idő (vö. KOLOSI 1975: 727–9, SZERDAHELYI 1995: 297). A Krúdyval gyakran párhuzamba állított Proust (lásd BARÁNSZKY-JÓB 1978: 372, KEMÉNY 1991: 65) például ennek az elméletnek megfelelően a valóságos külső élet helyébe az „igazi” belső életet állítja, mely az emlékezetben játszódik le. Az epikában a múlt ilyen újraélése („jelenben” való megélése) a valóságos idősíkok összekuszálását jelenti, és ez előkészíti az időviszonyok, az idő eltűnését Krúdy prózájában is: „múlt és jelen, álom és valóság, realitás és irrealitás egymásba játszó, egymáson áttűnő, végeredményben homogén közege jön létre”

(KEMÉNY 1991: 67). Krúdy időkezelése a kötetben ennek megfelelően, azaz a két idősík egymás melletti, homogén létezésének megfelelően átmenetet mutat a lineáris cselekményvezetés és a modern epika ammontázstechnikája között, amely időben távoli, de valamilyen okból egymás mellé rendelő eseményeket egymás mellé illeszt (vö. BEZECZKY 2003: 26–34).

Az általam itt bizonyítani kívánt koherencia megléte mellett érvelve a következő célulvű történetmondás kánonjának megfelelő, azaz lineáris cselekményvezetésű regényre jellemző, illetve regénnyel rokonítható koherenciateremtő jegyek emelhetők ki (ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy az újabb irodalomtörténeti értékelések éppen azt tartják nagyra Krúdy írásaiban, ami változást, előrelépést jelentett a „hagyományos” szerkezetű, okozatiságon és célulvűségen alapuló történetmondáshoz képest, lásd pl. SZEGEDY-MASZÁK 1993/1995b: 156, 160–1):

1. A bevezető funkciójú Tájékoztató után olyan elbeszélések következnek, amelyeknek fókuszában (elbeszélte eseménysorként vagy az elbeszélte eseménysort motiváló, értelmező emlékként) egy Szindbád ifjúságának korszakából való történet áll.

2. A múltbeli történetek hőseinek, az ifjú Szindbádnak az emlékezésben felidézett életkora a kötetbe rendezte elbeszélésekben, éppen a kötetbe rendezésnek köszönhetően (ez vagy ez is lehetett a kötetbe szerkesztés vezérlő elve!) a valóságos idővel párhuzamosan – azaz a lineáris cselekményvezetésnek megfelelően – változik. (Mindennek megállapításában szerepet kaphat az is, hogy figyelembe vesszük az író életrajzát, másképpen szólva abból a közismert felfogásból indulunk ki, amely Krúdy alteregóját látja Szindbádban.)

E szempontból a kötet elbeszéléseit négy csoportba sorolhatjuk:

a) Ifjú évek; Szindbád, a hajós (1–2. elbeszélés)

Az emlékek „huszonöt esztendővel” visznek vissza, abba az időbe, amikor Szindbád még „kis diák volt a határszéli algimnáziumban, a Kárpát alatt” (Szindbád ifjúsága. Krúdy Gyula munkái III. Gyűjteményes kiadás. Budapest. 1925. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság kiadása, a továbbiakban rövidítve: SZI.², a² index arra utal, hogy ez a második ilyen című Krúdy-kötet; 25), vagyis Podolinban.

b) Egy régi udvarházból; Az első virág; A három muskatéros; Az álombeli lovag (3–6. elbeszélés).

E történetek idején Szindbád már „sihederfiú” (SZI.² 44), azaz „tizenhat esztendősi ifjú” (SZI.² 57).

c) Szindbád őszi útja; Női arckép a kisvárosban; A hídon; Szindbád titka; Utazás éjjel (7–9, 11–12. elbeszélés).

Olyan pontossággal, mint az a) és b) csoportba sorolt elbeszélések esetében, már nem mindig lehet meghatározni azt, hogy a felidézte ifjúság idején hány éves is Szindbád, csupán azt tudhatjuk, hogy az a) és b) csoport elbeszéléseiben megjelenő időszak utáni életszakasz következik: „Utoljára diákkorában járt Puzdoron ... Körülbelül tíz éve nem járt itt Szindbád” (SZI.² 78–9). A Női arckép a kisvárosban Lenkéjébe pontosan húszévesen volt szerelmes Szindbád, hiszen „harmincadik szüle-

tésnapja alkalmából fogadja szerencsekívánatait Lenkének”, aki „tíz esztendő előtt, leánykorában egyik szent és érintetlen szerelme volt” (SZI.² 91). A hídon egy katonakori szerelmet idéz, a Szindbád titka időviszonyai bonyolultabbak: az itt felidézett „régén elmúlt dolgok” (SZI.² 117) felvillantják a podolini diákoskodást, ám a két részből álló elbeszélés első fele egy időben pontosan meg nem határozott „régí estvén” (SZI.² 116) játszódik, a második rész annyival később, hogy „Szindbád már régén elfelejtette” (SZI.² 129) azt, ami az első részben történt, az elmondás idején pedig a hajós már „régés-régén meghalt” (SZI.² 117). Az Utazás éjjel lányszöktetésére „Szindbád férfikorában sokszor gondolt vissza” (SZI.² 145), de hogy az pontosan mikor is történt, nem derül ki: „e g y s z e r Szindbád az a bizonyos hajós megszöktetett egy fiatal hölgyet” (SZI.² 140).

d) Szökés az életből; Szökés a halálból (13–14. elbeszélés)

A kötetzáró két elbeszélés már csak annyiban kötődik a kötetcímben megjelölt szövegtémához, „Szindbád ifjúságá”-hoz, hogy ezek annak végleges lezárulásáról tudósítanak, az ifjúság elvesztéséről, egy olyan időszakról, amikor már reménytelennek és így értelmetlennek tűnik Szindbád számára az élet, és ezért az abból való „szökés”-re készül. Ennek két útja jelenik itt meg: „a falusi földesuraság”-ként (SZI.² 126), a „világ”-tól való visszavonultságban való „öregemberes” életforma (ami az ifjú Szindbád életviteléhez, vágyaihoz, szerelmeihez viszonyítva már nem is élet, ezért a „*Szökés az életből*”), a másik út pedig a fizikai halál, az öngyilkosság, amelyre Fáni csábitja szerelmesét.

Nem helyeztem el a fenti rendszerezésben még a 10., a Szindbád útja a halálnál című novellát, ez leginkább az utolsónak említett két elbeszéléssel tart rokonságot, hiszen nem egy ifjúkori emlék felidézése történik meg benne, nem is egy ifjúkori emlék motiválja benne a felnőtt Szindbád cselekedeteit: a főhős itt a kötetzáró két szövegrészben elbeszéltekhez hasonló helyzetben a halállal néz szembe (részletesebb elemzését lásd a 3.2. részben).

A fent ismertetett, jól kirajzolódó lineáris időfolyamatnak a megléte és a jelentősége még inkább világos lehet előttünk, ha az 1925-ös kötet elbeszéléseinek időstruktúráját szembesítjük az 1911-es Szindbád ifjúságáéval. Hozzá kell tennünk: e sorok írójának és törvényszerűen mindazoknak, akik mindkét kiadást ismerték, ismerik, az 1925-ös kötet időstruktúrájáról kialakított megítélését nagyban befolyásolta az 1911-es kiadás elbeszéléseinek történeteiben megvalósuló időszerkezet, hiszen „a másik szöveg tudása elkerülhetetlenül beékelődik, beleépül az elemző világról való tudásába, és hermeneutikai értelemben befolyásolni fogja az elemzést” (KOCSÁNY 2001a: 451). Természetesen magát a kötet összeállítóját, Krúdyt is irányíthatta ilyen értelemben, azaz viszonyításként az 1911-es kötet történeteinek időrendje vagy éppen „időrendi rendezetlensége”.

A két kötet időkezelésén belül az egyes elbeszélések időviszonyait segítenek összehasonlítani az alábbi táblázatok.

Az 1911-es kötet (Szindbád ifjúsága; a Nyugat Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság kiadása, e kötet jele a továbbiakban: SZI.¹) adatai:

Az elbeszélés		A hős életének az emlékezésben (az elbeszélésben) felidézett időszaka
sorrendi helye	címe	
1.	Szindbád, a hajós	Kisdiák (Podolinban)
2.	Szindbád második útja	„húsztendővel ezelőtt” (SZI. ¹ 29)
3.	Női arckép a kisvárosban	„tíz esztendő előtt” (SZI. ¹ 32)
4.	A hídon	Katonakor
5.	Szindbád útja a halálnál	„Harmincesztendős volt” (SZI. ¹ 53)
6.	Egy régi udvarházból	„sihederfiú” (SZI. ¹ 60)
7.	Az első virág	„tizenhat esztendős” (SZI. ¹ 73)
8.	A három muskatéros	„tizenhat esztendős”
9.	Az álombeli lovag	„tizenhat esztendős”
10.	Szindbád titka	? ¹¹
11.	Utazás éjjel	Ifjúkor („fiatalkorában”; SZI. ¹ 121)
12.	Őszi nap	Nem Szindbád-történet
13.	Szindbád őszi útja	„körülbelül tíz éve” (SZI. ¹ 136)
14.	Egy régi délibáb	Nem Szindbád-történet, „huszonöt esztendeje” (SZI. ¹ 149)
15.	Szegény lányok élete	Nem Szindbád-történetek
16.	Szegény lány szerelme	(A Krúdy-alteregő
17.	Szegény lányok kenyere	Macskási gimnáziumi nagydiák)
18.	Özvegy asszony álma	Nem Szindbád-történet

Az 1925-ös kötet adatai:

Az elbeszélés		A hős életének az emlékezésben (az elbeszélésben) felidézett időszaka
sorrendi helye	címe	
1.	Tájékoztató	Szindbád egész élete
2.	Ifjú évek	Kisdiák (Podolin)
3.	Szindbád, a hajós	Kisdiák (Podolin)
4.	Egy régi udvarházból	„sihederfiú”
5.	Az első virág	„tizenhat esztendős”
6.	A három muskatéros	„tizenhat esztendős”
7.	Az álombeli lovag	„tizenhat esztendős”
8.	Szindbád őszi útja	„körülbelül tíz éve”
9.	Női arckép a kisvárosban	Húsztendős korában, „tíz esztendő előtt”
10.	Szindbád útja a halálnál	„Harmincesztendős volt” (SZI. ¹ 53)
11.	A hídon	Katonakor
12.	Szindbád titka	?
13.	Utazás éjjel	Ifjúkor (?)
14.	Szökés az életből	?
15.	Szökés a halálból	?

¹¹ ? = pontosabb időmegtározás nélkül.

Összevetve a két táblázatban foglaltakat megállapíthatjuk, hogy a szövegbeli időviszonyok a következőképp változnak: az 1925-ös kiadásban szereplő írások kötetbeli sorrendjükben inkább közelítenek a lineáris, valóságos időrendhez (az „ordo naturalis”-hoz, a „modus per temporá”-hoz – LAUSBERG 1960: 245–6), mint az 1911-es kötettségű írásai. Az 1925-ös Szindbád ifjúsága így e szempontból is olyan – nevezetesen: kronológiai – struktúrát alkot, amely a (kötet)szöveg koherenciájának lényeges összetevője.

(iii) A c s e l e k m é n y koherens jellegének leírása a jelen esetben még pontosabb lehet a *fabula* és a *szüzsé* kategóriájának alkalmazásával (e fogalmakat főleg TOMASEVSZKIJ 1925/1998 nyomán használom, vö. SZERDAHELYI 1992: 866). E fogalmak értelmezésében onnan kell elindulnunk, hogy a tematikai elemek sorrendjében két fő típus különíthető el:

a) a fabuláris típusban a tematikus anyagon belül, azaz a tematikai egységek között ok-okozati kapcsolat van,

b) a másik típusban az ok-okozati kapcsolat hiányzik.

A téma kisebb elbeszélési egységei művészi megszerkesztettségükben a *szüzsét* alkotják, szemben a belső (okági) kapcsolataikban szemlélt összességgel, a *fabulával*.

A Szindbád ifjúsága fabulája röviden összefoglalva a következőket tartalmazza: Szindbád életútja – ez a jelen esetben nagyjából az átélt szerelmekkel egyenlő – az első, kisdíákkori szerelemtől (Ifjú évek) a kamaszkor és az ifjúkor reményein, kiábrándulásain, csalásain és csalódásain át (Az első virág, Az álombeli lovag, Utazás éjjel stb.) addig a kiábrándulásig, amely már a halálra való készülődésig (Szindbád útja a halálnál, Szökés az életből) viszi el a hőst, és végül Szindbád megmenekülését a haláltól (Szökés a halálból).

A szüzsészerű megformálásnak is vannak olyan szabályai, állandósult formái (lásd TOMASEVSZKIJ 1925/1998: 273–4), amelyek megakadályozzák a fabulától való túlságos eltávolodást, így ezek mondhatni hidat képeznek a szüzsészerű és a fabuláris megformálás között. Ezeket Krúdy jórészt megtartja, így ezzel a szöveg a fabuláris természetű, általában „hagyományos”-abbnak (vö. SZEGEDY-MASZÁK 1993/1995a: 14) és „szövegyszerűbb”-nek tartott regényhez közelít. „Fabuláris” jegyek például a következők:

1. Expozíció: ez a Szindbád ifjúsága 1925-ös kiadásában a Tájékoztató (részletesebb vizsgálatát lásd alább).

2. Ismétlődő motívumok („Az ismétlődő motívum rendszerint a szüzsészerkezet részei közt fennálló fabuláris kapcsolatra utal” – TOMASEVSZKIJ 1925/1998: 274). Motívumon itt a mű tovább nem bontható részének a témáját értem, jellegzetes motívum például a Szindbád ifjúságában az elutazás az ifjúság valamelyik színterére az egykori szerelemmel való találkozás céljából.

3. Az elbeszélő-nézőpont azonossága. Az elbeszélő-nézőpont a következőket foglalja magában:

- a beszélő személye (az író vagy valamelyik szereplő, esetleg több szereplő);
- hányadik személyben szól a beszélő?;

– a beszélő viszonya az általa elmondottakhoz (pl. mintegy felülről, egy távoli pontból szemléli a történetet; változtatja helyzetét stb.);

– a beszélő által használt „információs csatornák”, pl. saját szavai, a szereplők szavai, a szereplők gondolatai stb. (SZEGEDY-MASZÁK 1972).

A fabuláris anyag nem közvetlen, azaz szüzsészerkezetű előadása esetén általában is különösen fontos szerephez jut az elbeszélő, mivel a szüzsé fordulatai rendszerint az előadás sajátosságaként jelentkeznek (TOMASEVSZKIJ 1925/1998: 275).

4. A főhős azonossága (végeredményben a főhős azonos: Szindbád, de ehhez lásd a fent írtakat a voltaképeni cselekmény alanyáról).

A fent felvetetteket részben összegezve, illetve az így kapott megállapításokat néhány kurrens szövegfogalommal szembeesítve a következőket jelenthetjük ki: az újabb szövegfogalom-, illetve textualitásértelmezéseket (vö. pl. TOLCSVAI NAGY 1996: 107, SZIKSZAINÉ 1999: 38–73, TOLCSVAI NAGY 2001a: 28–36, 43–4 és passim) alapul véve, de akár a hagyományosabb szövegfelfogások szerint is, bizonyára joggal tekinthetjük szövegnek a Szindbád ifjúsága kötetet, annak is különösen a második (1925-ös) kiadását. Így például hivatkozhatunk itt HALLIDAY és HASAN (1976: 1) sokat idézett, bár VATER (1994²: 17) által túl szigorúnak minősített meghatározására: „a szöveg szó a nyelvészetben tetszőleges hosszúságú írott vagy elhangzó megnyilatkozásra utal, mely egységet képező egésznek tekinthető.” Megfelel a tárgyalandó kötet PETŐFI S. (1994: 62) szöveg meghatározásának is: „A szemiotikai textológia keretében használt szöveg terminus egy olyan multimedialis, de dominánsan verbális kommunikátumra utal, amely egy tényleges vagy feltételezett kommunikációs situációban egy tényleges vagy feltételezett funkció betöltésére alkalmasnak tekinthető, s mint ilyen összefüggőnek és valamiképp lezárt egésznek tartható.” Az 1925-ös kiadás még egy szűkebb szövegfelfogás szerint is a textualitás kritériumaival rendelkezőnek, szövegnek tekinthető, a szövegtéma (vö. BRINKER 1985: 50–9, VATER 1994²: 93–5) itt még pontosabban megjelölhető.

Nem véletlen, hogy maga Krúdy sem tartotta megfelelőnek az „*elbeszélések*”-et a műfaj megjelölésére, és az 1911-es kiadás címe alá a *próza* került (az elbeszélés szerkezetű módosulását, a műfajok határainak eltolódását a századforduló prózájában számunkra is hasznos tanulságokkal vizsgálta FEHÉR ERZSÉBET [1989: 167–70]). Az *elbeszélések* műfajmegjelölés ugyanis általánosan több autonóm szöveg koherenciát nem feltételező egymasmellettiségét fejezi ki (esetleg és legfeljebb kisebb fokú koherencia meglétét). A második Szindbád ifjúsága kiadásának a műfaját pedig – mint erre már fent utaltam – a szövegséget (textualitást) erőteljesen hangsúlyozva „*regény*”-ként (TÓBIÁS 1964: 252) adta meg a szerző.

Az 1911-es első, még viszonylag „heterogén”, mert nem Szindbád-novellákat is tartalmazó kiadást tehát részint a befogadói szándék tulajdonítás függvényeként felfogott szerzői szándék alapján (vö. TÁTRAI 1997: 178), tágabban: hermeneutikai és a pragmatikai szempontból szövegnek minősíthetjük. Alátámasztja ezt az a tény, hogy már a kortárs kritikák is kiemelték: a Szindbád ifjúsága (1911) „egyetlen szöveg”. A „Szindbád-novellák, ez a néhány egymásból folyó, egymásba visszaömlő írás, kötetbe fogva össze: úgy hatnak, mint ... e g y e t l e n s z ó l a m” (VÁRADY 1912: 289 – a

kiemelés tőlem: P. J.). PALÁGYI LAJOS pedig ezt írta bírálatában: „Akik a könyveket »műfajok«-ba szeretik skatulyázni, sokáig töprenghetnek azon, hogy hova sorozzák a »Szindbád ifjúságá«-t? Minek nevezzék? regénynek, novellagyűjteménynek... ?” (idézi KOZOCSA 1975²: 823). Kosztolányi mintegy erre a kérdésre válaszolva – Krúdyhoz hasonlóan – egyértelműen regénynek nevezi a Szindbád ifjúságát (idézi KOZOCSA 1975²: 826).

KOLTAI ÁGNES (1984: 429) ugyan a Világirodalmi lexikon novella szócikkében novellaciklusnak sorolja be a Szindbádot (nem világos, hogy melyik Szindbád-gyűjteményre gondolva), de arra is utal, hogy ez a novellaciklus igen közel áll a regényhez: „A novella kiterjesztése a novellaciklus, amely ugyanannak az alaknak különböző élményeiről vagy kalandjairól szól, nemegyszer alig választható el a novellisztikusan előrehaladó kalandregényektől (Chesterton: Pater Brown, Krúdy Gy.: Szindbád...).” Ehhez hozzátehetjük, hogy a főhős azonosságán kívül még számos tényezőt, köztük nem utolsósorban a stílus azonosságát is számításba kell vennünk akkor, amikor annak az okait kívánjuk megnevezni, hogy miért „alig választható el” a novellaciklus és az említett regénytípus.

A fent érintett poétikai vonatkozások további, tüzetesebb tárgyalásától most eltekintve stilisztikai-szövegtani megközelítésünk számára mindenesetre annyi tanulságot levonhatónak gondolok az e fejezetben összefoglaltakra (illetve az alább kifejtendő tényekre) alapozva, hogy

- (i) (a szövegalkotó oldaláról nézve) az író szándéka minden jel szerint egy koherens szöveg megalkotása lehetett,
- (ii) (a befogadó oldaláról nézve) a szöveg koherens jellege a befogadó számára is kétségtelenül érzékelhetővé lesz.

Az utóbbit igazolják az idézett befogadói minősítések, a szövegalkotó szempontjából pedig a következők mutatnak erre:

- a) a válogatás: egyfelől írások elhagyása, másfelől újak beillesztése,
- b) az egyes írások (novellák) megjelenésének idejétől eltekintő sorrend kialakítása,
- c) a bevezetés (a Tájékoztató című írás) beillesztése,
- d) a kötet címadása: a kötet cím egyértelműen a szövegtémát megjelölő, e g y b e - f o g ó funkciójú (jelzi ezt egyébként az is, hogy Szindbád ifjúsága című novella nincs a kötetben).

Összegzésként megfogalmazható: a Szindbád ifjúsága szövegtípusa (műfaja) szerint az általában erősebb, illetve másféle: időbeli és kauzális kapcsolatokon alapuló koherenciát mutató regény és a jelen kötet esetében megvalósuló és részben már fent, részben a következőkben bemutatottnál kisebb koherenciát mutató novellakötet között helyezhető el: az említettektől tehát a koherencia mértékében és jellegében tér el. Bár a koherencia skaláris jellegű, e három kategória a jelenleginél árnyaltabb elvi és gyakorlati elhatárolásának lehetősége a koherenciateremtő tényezők tüzetesebb vizsgálatával reálisnak tűnik.

1.3.2.2. Koherenciateremtő fogalmak

A textualitásnak kétségtelenül egyik sarokpontja, a koherencia alapja a szöveg kifejezései által aktivizált ismeretek „értelmi folyamatosság”-a (BEAUGRANDE–DRESSLER 1981/2000: 120, VATER 1994²: 42–3), ezért a Szindbád ifjúsága koherenciájáról az előző részben mondottak kiegészítéséül és alátámasztásául e részben röviden a koherenciateremtő fogalmakról szövegek.

BEAUGRANDE–DRESSLER (1981/2000: 120 és kk.) szerint az értelmi folyamatosság „nem más, mint FOGALMAK és VISZONYOK egy együttállásának (konfigurációjának) elemei közötti kölcsönös elérhetőség és relevancia”. A „kölcsönös elérhetőség és relevancia” létrejötte kognitív megközelítésben így választható: az egyes kifejezéseknek a szöveg megalkotása és – ami a mi szempontunkból most inkább előtérben van – megértése során fogalmi értelmet tulajdonítunk, és ezek az értelemek kapcsolódnak össze egy szövegvilág nagyobb egységében. Ebben a megközelítésben egy kifejezés vagy akár egy szöveg értelme is úgy határozható meg, mint az „adott mintában levő kognitív elemek elérésével és aktivizálásával kapcsolatos hipotézisek rendezett halmaza” (BEAUGRANDE–DRESSLER 1981/2000: 124). A szöveggel kapcsolatos kognitív tevékenységek mögött meghúzódó ismeretek általában globális mintákban jelennek meg, melyek még összehasonlításra és pontosításra várnak a szöveg megalkotásakor vagy interpretálásakor. Ez utóbbiban képesek vagyunk bonyolult eszmetársításokra, bizonyos jelenségek előrejelzésére, sőt hipotézisek felállítására stb., azaz olyan kognitív műveletekre, amelyek messze túlnyúlnak mindazon, ami a szövegfelszínen ténylegesen megjelenik. A szövegvilág általunk történő felépítését, azaz a szöveg által aktivizált fogalmak és viszonyok összerendezését tehát egyfajta problémamegoldásnak tekinthetjük. Ha akár csak néhány zilált és labilis értelemegység van adva (itt gondolhatunk példaként egyes modern lírai művekre), a befogadó adott esetben képes lehet ennek alapján összekötő utakat teremteni, felépíteni egy szövegvilágot. A problémamegoldást bizonyos „irányítóközpont”-ok vezérlik, az irányítóközpontnak leginkább alkalmas fogalmakat BEAUGRANDE–DRESSLER (1981/2000: 133) első leges fogalmaknak nevezi. Ilyen „irányítóközpont”-ként például fontos koherenciateremtő szerepet kapnak a Krúdy-szövegben az alábbiak:

a) TÁRGYAK (entitások, amelyeknek stabil azonosságuk és összetételük van): a tárgyalt kötetben ilyenek például bizonyos (gyakran metaforikus, ill. szimbolikus) motívumok: pl. *folió*, *híd*, *torony*, *virág* stb. (Ezek közül néhány szerepét lásd bővebben alább a 3.2. részben, a Szindbád útja a halálnál című novella elemzésében.)

b) HELYZETEK (egyszerre jelen lévő, pillanatnyi állapotukban tekintett tárgyak együttese): A tárgyalt korpuszban gyakran előfordulnak mind tágabb, mind szűkebb értelemben véve ismétlődő helyzetek (vö. Bevezető 2003: 26–34). Például tágabb értelemben véve ismétlődő helyzetekkel találkozunk, amikor Szindbád egy régi kisvárost látogat meg, hogy találkozzon egykori kedvesével (Szindbád második útja, Női arckép a kisvárosban, A hídon stb.), ugyanis itt ismétlődnek az entitások „együttese”. Így például bizonyos együtt szereplő motívumok, lásd előző pont, illetve személyek: Szindbád és egy hajdan szeretett nő (a HELYZET kategóriája közel áll itt a VISZONY

kategóriájához, lásd BEAUGRANDE–DRESSLER 1981/2000: 133). Azért tekintem az említetteket csak „tágabb értelemben vett ismétlődő helyzetek”-nek, mert bár részben ugyanazok az entitások ismétlődnek, másrészt viszont azonban csak azonos funkciójú, ill. ugyanabba az osztályba tartozó entitások. Számos az ismétlődő helyzetre idézhető példa közül csak két jellemző álljon itt: a diákkor kisvárosába visszalátogató Szindbád mintha huszonöt évet lépne vissza, azt látja, hogy a torony keresztjén, „balról egy vén fekete varjú ült, mint hajdanában” (SZI.² 29). A hídon című novellában hídként köti össze a szöveg egymástól távol eső két részét az ismétlődő helyzet, és jelöli ezáltal az elbeszélés két meghatározó és ellentétes idősíkját, a múltat és a jelent (vö. PETHŐ 2001b):

„A. Marchali, mondják a töredezett
betűk a boltoska felett, ahol
Szindbád egykor sarkantyúját pengette,
és a háromlábú biliárdasztal felett
dákójára támaszkodva, kecsesen,
könnyedén és ábrándosan álldogált...”

(SZI.² 111)

„...egy fiatal tiszt nyugán, hanyag
előkelőséggel, nyakánál kigombolt
zubbonyban áll dákóra támaszkodva
az asztal felett.” (SZI.² 114)

A helyzetek ismétlődésével létrejövő összefüggést a szintaktikai szerkezet ismétlődő elemei is jelzik:

„(Szindbád) ... a háromlábú biliárdasztal felett dákójára támaszkodva, kecsesen, könnyedén és ábrándosan álldogált”

„(egy fiatal tiszt) nyugán, hanyag előkelőséggel, nyakánál kigombolt zubbonyban áll dákóra támaszkodva az asztal felett”

Az ismétlődő határozók sorrendje az első mondatban:

$H_{hely}, (H_{hely}) H_{áll}, H_{áll-mód}, H_{mód}, H_{áll}$

és a második mondatban:

$H_{áll}, H_{áll-mód}, (H_{hely}) H_{áll}, (H_{hely}) H_{áll}, H_{hely}$

c) CSELEKEDETEK (olyan események, amelyeket egy cselekvő szándékosan idéz elő): ilyenek például Szindbád elutazásai.

Szintén koherenciateremtő, irányítóközpontnak alkalmas, az általunk vizsgált kötet koherenciájának szempontjából a fentiekhez hasonlóan fontos szerepet betöltő, ám BEAUGRANDE–DRESSLER (1981/2000: 133) szerint csak másodlagos fogalmak például az alábbiak: ÁLLAPOT, CSELEKVŐ, VISZONY, HELY, ÉRZELEM, FELISMERÉS.

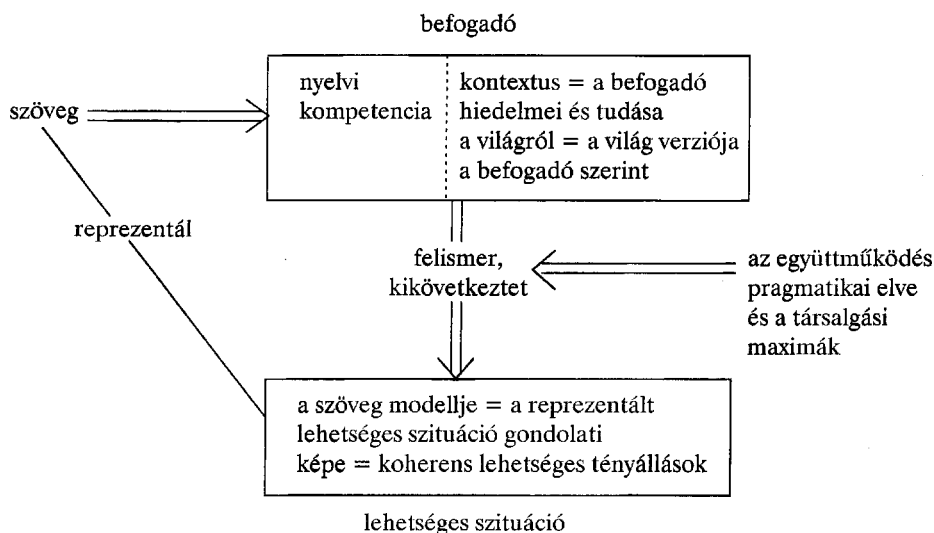
A prózai művek koherenciájának két fő típusát különbözteti meg WOLF SCHMID (1992/1999) szembeállítva a temporális-kauzális egymásutániságon és a személyek, szituációk, cselekvések ekvivalenciáján alapuló koherenciát: „Az időbeli kapcsolatok dominanciája a nem időbeliek felett minden narratív, szűzsés, történetet elmesélő műfaj számára konstitutív. Ez a hierarchia a tisztán ornamentális prózában a feje

tetején áll. A temporális-kauzális egymásutánosság ekkor legjobb esetben is csak olyan kezdeményezésekre korlátozódik, amelyek már nem kötik össze történetkarakterrel rendelkező folytonos vonallá a történetmozzanatokot. A mű egységét ehelyett az ekvivalenciák mintegy szimultán módon adott alakzata hozza létre. Ahol a szimultaneitás konstitutív elvként a már nem egységképző szukcesszivitás fölé rendelődik, ott megváltozik a mű mediális karaktere: »elbeszélőművészetből« »szóművészeté« válik» (SCHMID 1997/1999: 188). Azok az „irányítóközpont”-ok lépnek tehát itt ekvivalenciaviszonyba, amelyeket BEAUGRANDE–DRESSLER sorolt fel, és amelyekről a fentiekben szóltam. SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY (1993/1995a: 14) a koherenciának, a koherencia-teremtésnek éppen ezt az új módját hangsúlyozza Krúdy művészetének jelentőségét újraértékelve: „Krúdyt [...] a történetmondás megújítójának hisszük, mert az események elmondását metaforikus összefüggések kialakításával párosította, és kétségesse tette a folytonosságot a történésben és a jellemben.”

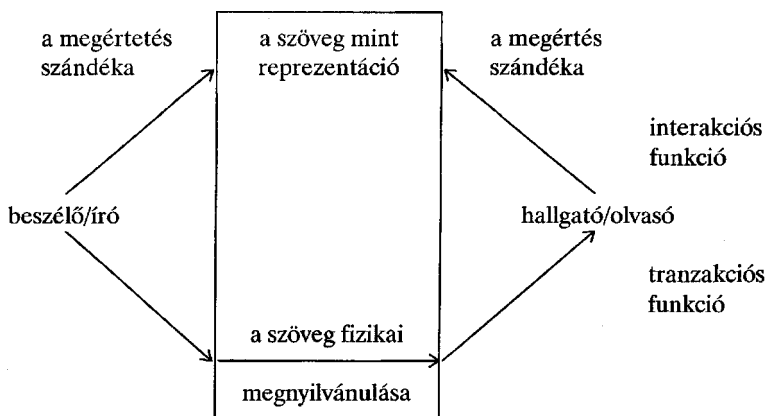
1.3.2.3. Az „együtműködési alapelv”

KEMÉNY GÁBOR (1999a: 287) TOLCSVAI NAGY (1996) stíluselméletét értékelve kiemeli, hogy annak egyik jelentős új eleme a GRICE által kifejtett „együtműködési alapelv” kategóriájának alkalmazása a szépirodalmi szövegek megalkotására/befogadására. GRICE ugyanis csak a mindennapi kommunikációra vonatkoztatta elméletét, TOLCSVAI NAGY viszont kiterjeszti azt a nyelvi kommunikáció minden válfajára. Eszerint a szépirodalom esetében a szöveget mint reprezentációt az író és a hallgató közös erőfeszítése, együtműködése hozza létre oly módon, hogy a megértés szándéka találkozik a megértés szándékával. Visszavezethető ez a felfogás HUMBOLDT nyelvelméletének ahhoz a gondolatához, amely szerint nemcsak a beszéd, hanem annak a megértése is alkotó tevékenység: „A nyelv ugyanis mindenkor közvetítőként szerepel, először a végtelen és a véges természet, azután az egyik és a másik individuum között; egyszerre és egyazon aktus révén lehetővé teszi az egyesülést és belőle is származik; teljes lényege soha nincs adva az egyesben, hanem egyúttal mindig a másiktól kell kitalálnunk vagy megsejtenünk; de a kettőből együtt sem fejthető meg, hanem (mint minden, ami igazi közvetítésből jön létre) valami sajátosként, valami megfoghatatlanként létezik, olyanként, ami csak a számunkra és a képzeletünk számára eleve szétválasztottnak tetsző dolgok egyesítésének eszméje által, és csak ezen az eszmén belül van adva” (HUMBOLDT 1812/1985: 22). HUMBOLDT szerint tehát a hallgató a hallott nyilatkozat, illetve szöveg jelentését, értelmét csak úgy teremtheti meg a maga számára, hogy azt a beszédetől kapott ösztönzés alapján „felépíti magában”.

A mi szempontunkból most az a lényeges, hogy e felfogás (vö. még például TERESTYÉNI [1992] szövegelméleti tézisei) értelmében a kommunikáció folyamatában a befogadó maga is szövegalkotóvá lesz. Ezt a tényt illusztrálják a következő ábrák:

(TERESTYÉNI 1992: 27)

(TOLCSVAI NAGY 1996: 42)

Az együttműködési alapelvnek gyakran még a mindennapi nyelvhasználat típusai kapcsán betöltöttnél is fontosabb szerepe van a művészi nyelvhasználat esetén, ennek a magyarázata a műalkotás különleges világteremtő és információátoló jellegében, képességében van. Ehhez minden számottevő mű (életmű) megteremt a saját esztétikai kódját, így az olvasó fokozott aktivitásra, „együttműködés”-re kényszerül, mégpedig azért, hogy felismerhesse az illető kódrendszernek az adott műben érvényes,

egyedi szerveződését, hiszen „az a művészi nyelv, amelyet a műalkotás »beszél«, s a befogadó is ért, csak részben tekinthető közösnek [...] Amikor a műhöz fordulunk ... nem passzív befogadóként viselkedünk: előbb tudatosítjuk a közlemény esztétikai jellegét, majd értelmezésünket igyekszünk minél pontosabban, minél hiánytalanabban megfeleltetni a mű egyedi esztétikai eljárás módjainak”, ez a megértési folyamat dialógikus természetű, egy kölcsönös, képzeletbeli párbeszéd, „melyben a mű éppúgy teremti és formálja olvasóját, miként az olvasó is újratemti a maga számára a művet” (KULCSÁR SZABÓ ERNŐ 1984: 14–5).

Az a problémamegoldó tevékenység, amelyet az együttműködési alapelv szerint a befogadó a szépirodalmi szöveg koherenciájának megteremtésében, megteremtéséért végez, így sok tekintetben más jellegű és egyúttal általánosságban bizonyára bonyolultabb, nagyobb kognitív erőfeszítést igénylő folyamat, mint amelyet a hétköznapi szövegek koherenciájának, értelmének megtalálásáért kell végrehajtani. A KULCSÁR SZABÓTÓL idézett gondolatokat folytatva, kiegészítve érvként még a következőket említhetjük: minden irodalmi szöveg egyedi, ismételhetetlen példány, míg a mindennapi életben gyakran ismételünk meg szövegeket hasonló beszédhelyzetekben (TOLCSVAI NAGY 2001a: 337), ebből következően az utóbbi nyelvhasználati típusban a szöveg befogadója az értelmezés során is könnyebben, egyszerűbben – hiszen ugyanazzal a nyelvi anyaggal dolgozik – ismételheti eljárásait, azaz alkalmazhatja sémáit. Hozzá kell tennünk azonban ehhez, hogy az ismételt szövegek funkciója, értelme a kommunikációs tényezők változása folytán valamilyen mértékben a hétköznapi nyelvhasználatban is mindig eltérő (vö. pl. BAHTYIN 1976/1986: 488), másrészt pedig az is nyilvánvaló, hogy bizonyos, az interpretációt szolgáló eljárásokat – mint például az izotópiatörés kezelése, a metaforák értelmezése – a művészi szövegek befogadója is jól begyakorolt sémaként alkalmazhat, hiszen „idővel minden művészi jelrendszer szükségképpen kompetenciává válik, közösségi jelleget ölt” (SZEGEDY-MASZÁK 1977/1980: 376; vö. még a „poétikai kompetencia” fogalmával, KANYÓ 1976: 177).

Figyelembe kell venni azt is, hogy a szépirodalmi szövegekben gyakran sajátos szövegkompozíciós szabályok érvényesülnek, esetenként olyanok is, amelyek ellentmondanak a „helyesen megformáltság” vagy a koherencia szűken értelmezett követelményének (vö. például KANYÓ 1976).

Ezek a tények mind azt támasztják alá, hogy a szépirodalmi szöveg koherenciájának és ebből következően textualitásának megítélésében részben más elveket kell alapul vennünk, mint a hétköznapi szövegek esetében. Hozzá kell tennünk, ez a szembeállítás semmiképp nem tagadása annak az állításnak, hogy a szépirodalmi és a nem szépirodalmi szövegeknek ugyanúgy vannak közös, mint eltérő jegyei (lásd fent a Nyelvi stílus – szépirodalmi stílus c. részt).

A Krúdy-kötet textualitásának megítélése tekintetében a fentiekből a következő megállapításhoz juthatunk: a textualitás alsó szintjének eléréséhez szükséges koherenciaszintet a kötet szöveg voltára kérdezve nem tehetjük egyenlővé a hétköznapi szövegek koherenciakövetelményeivel. Ezt azzal is ki kell egészítenünk, hogy még a hétköznapi szövegek létrehozása és interpretációja szempontjából sem a koherencia mértéke a lényeges, hanem egyáltalán az a tény, hogy egy elemet egy másik elem ér-

telmez, vagyis a koherencia jelenléte (HALLIDAY–HASAN¹² 1967 alapján TOLCSVAI NAGY 2001: 25).

Az általam fent leírtak egy olyan szövegelméleti, illetve nyelvelméleti keretben fogalmazódtak meg, amelynek a kommunikáció középpontba helyezése alaptétele. Szépirodalmi műről lévén szó érdemes azonban azt is megemlíteni, hogy ez a gondolat, alapállás az irodalomelmélet újabb, az irodalomtudományban bekövetkezett hermeneutikai fordulat utáni rendszereitől is támogatást kap, ugyanis ezek a formalizmustól eltávolodva éppenséggel a „kommunikációs”, az interaktív jellegre építve határozzák meg az irodalmiság lényegét. KULCSÁR SZABÓ ERNŐ (1994/2000: 25) szerint „alighanem akkor járunk el az irodalom szellemétől legkevésbé idegen módon, ha olyan sajátosságai mentén próbálunk rátalálni a mibenlétére, amelyek a többi művészetekkel közös vonásaiban mutatkoznak meg. Ezek a vizsgálódásaink viszont inkább arra a következtetésre juttatnak bennünket, hogy a közös esztétikai sajátosság a kommunikációnak egy – mindig időindexszel ellátott és ezért ugyanígy – sohasem ismételtető formájában, a dolognál elidőző, hozzá rendre vissza-visszatérő beszédszerűségben jelenik meg” (vö. pl. JAUSS 1997: 140 és passim, BÓKAY 327–36; azoknak a jelentősebb nézeteknek nagy részét, amelyeket a beszédett-elmélet alapján vagy azzal vitázva a hetvenes években, a nyolcvanas évek elején fejtettek ki az irodalmárok és a nyelvészek az alkotónak és az olvasónak a műalkotás szövegéhez való viszonyáról, azaz az irodalomnak kommunikációként való értelmezéséről, magyar nyelven KÁLMÁN C. GYÖRGY [1990] munkája tekintette át).

Összegezve e rész tanulságait a következők fogalmazhatók meg: Krúdy életében, feltehetően Krúdy által (vagy legalábbis Krúdy valamilyen mértékű közreműködésével) megszerkesztett szöveggént három Szindbád ifjúsága című kötet jelent meg: 1911-ben, 1925-ben és 1928-ban. A két utóbbi kötet szövege teljességgel megegyezik, hiszen az 1928-as kiadás nem más, mint az 1925-ös utánnyomása. Ezekon az edíciókon kívül fontos még szempontunkból a Szindbád ifjúsága és szomorúsága (1917), amely ugyanazokat az írásokat és ugyanabban a sorrendben tartalmazza, mint az 1925-ös kiadás, ezenfelül azonban e kötetben még szerepel a szervesen illeszkedő, kényszerből bekerült (lásd fent) De Ronch kapitány. Mindebből következően azt mondhatjuk, hogy a vizsgálat fő korpusza a Szindbád ifjúsága 1925-ös kiadása, hiszen a szövegalkotó szempontjából ez a „szöveg születés”-ének végpontja; a szöveg értelmezője számára is ez a végső és így a legmeghatározóbb viszonyítási pont, az 1925-ös kiadásban részszoveggé lett írásokat tartalmazó előző kiadásokat ehhez kell viszonyítani. Ez a viszonyítás (a szöveg processzusként való felfogásának keretében, lásd fent; vö. még SZEGEDY-MASZÁK 1993/1995a: 19 és 1995: 95, KOCSÁNY: 2001b: 128) azt is jelenti, hogy figyelembe veszem a „szöveg születés”-ének folyamatát, és így a vizsgálat tárgyának tekintem a Szindbád ifjúsága 1911-es kiadását is. Pontosabban szólva: vizsgálom, tehát a halmozások típusainak megállapí-

¹² HALLIDAY és HASAN itt a *kohézió* fogalmat használja, de olyan értelemben – „a szöveg egy elemének a szemantikai viszonya egy másikhoz, amely elem az elsőnek az értelmezéséhez szükséges” –, amely e kérdés tárgyalásakor megengedi a *koherencia* fölérendelt fogalomként való alkalmazását a *kohézió* helyett; a koherencia és a kohézió fogalmak viszonyát részletesen lásd alább a 2.2.1. és a 3.3.1. részben.

tásakor figyelembe veszem, illetve részben elemzem azokat a halmazásokat is, amelyek az 1911-es kiadásban megjelent, ám az 1925-ös kiadásból már kimaradt, fent felsorolt hét novellában fordulnak elő.

Így a dolgozat szövegében a Szindbád ifjúsága cím generikusan, tehát ha ezzel ellenkező külön utalás nincs, az 1925-ös kiadásra vonatkozik, és ugyanígy: az idézetek általában az 1925-ös kiadásból valók. Az idézett részeket – néhány Krúdy egyéni írásmódjára jellemző sajátosságtól eltekintve – a mai helyesírás szerint egységesítettem, a nyilvánvaló nyomdai hibákat kijavítottam.

2. A HALMOZÁS ELMÉLETI KÉRDÉSEI

2.1. A halmaz fogalma¹³

A h a l m o z á s fogalmának értelmezése, illetve a halmazok altípusainak meghatározása a stilisztikai-retorikai szakirodalomban nem egyértelmű, sőt néhol még egy-egy rendszerező munkán belül is a terminusnak többféle jelentésben való használatával találkozunk. Ez a tény két feladatot jelöl ki számunkra:

- (i) a szakirodalom meghatározó halmazfogalmainak és -tipológiáinak megvizsgálása, szembesítése,
- (ii) ennek alapján a tanulságok levonása, illetve erre építve egy szintézisként megfogalmazható, a stílselemzésekben használható halmazfogalom kialakítása, lehetőség szerinti megvilágítása.

2.1.1. Halmazdefiníciók és -tipológiák

2.1.1.1. A halmaz jelentései a retorikai szakirodalomban

A halmaz a retorikai szakirodalomban nemcsak (i) stílusalakzat értelmű, hanem (ii) jelentheti a bizonyítás (argumentatio) egyik eljárásának, a bővítésnek (amplificatio) az egyik módját is (lásd pl. SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 98–9). A halmaz utóbbi jelentése ugyan rokonságban van a stílusalakzatot jelölő halmaz terminus technicus jelentésével, ám a két jelentés mégsem azonosítható, hiszen nem is teljesen azonos nyelvi jelenségek eltérő funkcióinak a jelöléséről van szó:

- (i) az első jelentésben a halmaz a díszítés (ornatus) eszköze,
- (ii) a második jelentésben az érvelés (argumentatio) eszköze.

Egy példával élve: egy nyelvi kifejezést egyik szerepében nevezhetek metaforának, más szempontból közelítve állítmánynak, a két terminust azonban nem keverhetem

¹³ Mivel e dolgozat célja a halmaz stílusalakzatának tárgyalása, a grammatikában fontos szerepet betöltő halmazfogalomra (lásd pl. FARKAS 1962, KESZLER 2000c: 461–3 és passim) itt külön nem térek ki, és a továbbiakban is csak olyan mértékben foglalkozom a mondattanhoz tartozó halmazfogalommal, amilyenben ez hozzátartozik a stílusalakzatként értett halmaz fogalmának a tisztázásához.

tetszés szerint, hanem mindig csak az adott szempont szerinti megnevezést használhatom. Véleményem szerint LAUSBERG (1960: 224) ezért is nevezi az argumentatio szóban forgó eszközét *congeries*-nek: „Die *congeries* ist die Häufung synonymmer Wörter und Sätze.” A *congeries* e meghatározásban már azért sem ekvivalens a halmazással, mert a fogalmi terjedelmük nem egyezik: LAUSBERG az *amplificatio* esetében csak *szinonim* szavak és mondatok sorolásáról beszél (ugyanígy FÓNAGY 1970b: 273, lásd még QUINTILIANUS 1913–1921: II. 126–7), viszont a stílusalakzatként leírt halmazást már *szembeállítja* a *szinonímiával* (LAUSBERG 1960: 336). SZABÓ G.–SZÖRÉNYI¹⁴ (1988: 98–9) retorikájában ezzel ellentétben egyszerűen *halmazás*-nak nevezi az argumentatio szóban forgó eszközét. A *Häufung*-nak a fenti két funkció világos elválasztását szolgáló fordítása szerintem az *amplificatio*hoz tartozó *congeries* esetében ez lehetne: ’sorolása’, ’felsorakoztatása’, ’egymás után történő többszöri alkalmazása’. Mindezt nyomatékosan alátámasztja az is, hogy LAUSBERG 1960-as munkájának átdolgozott változatában már nem a *Häufung* szó felhasználásával határozza meg az argumentatiohoz tartozó *congeriest*, ehelyett a *Ballung* áll: „Die *congeries* ist eine (nicht unbedingt graduell ansteigende, sondern auch z. B. chaotische) *Ballung* von Synonymen oder von Aufzählungsgliedern”¹⁵ (LAUSBERG 1976⁵: 38 – a kiemelés tőlem: P. J., vö. még pl. LAUSBERG 1976⁵: 117–21). A *Häufung* versus *Ballung* kifejezések viszonya kb. a *halmazás* versus *halmaz* fordítással érzékeltethető. LAUSBERGnek ez a megkülönböztetése indokoltta és lehetővé teszi az argumentatio eljárásának és stílusalakzatnak a megkülönböztetését (vö. MARTINKÓ 1972: 320).

Az alakzatokat tárgyaló filológiai-történeti jellegű munkák célja az, hogy a történeti szemlélet követelményei szerint számba vegyék azt, hogy az előző korszakok retorikusai, stilisztikusai milyen értelemben használták az egyes fogalmakat. Viszont egy olyan jellegű dolgozatban, amely nem célként, hanem csupán egyik eszközeként érvényesíti a történeti szemléletet, a fogalmaknak a fent bemutatottakhoz hasonló többértelműsége igen zavaró lehet. A nem fogalomtörténeti megközelítés esetén – amelyet itt mi is alkalmazni kívánunk – az lehet a racionális cél, hogy a történeti munkákra építve szintézissel sikerüljön megtalálni azt a kompromisszumos megoldást, amely lehetővé teszi a konzekvens terminológiát, azaz az egyes jelenségeknek olyan megnevezését, amely a stilisztikai leírásban megfelelően használható, vagyis alkalmas arra, hogy a nem azonos jelenségeket világosan megjelölje, és egyúttal elkülönítse. A továbbiakban ilyen terminusok ismertetésére és használatára teszek kísérletet. A *halmazás* szót magam ennek szellemében a továbbiakban kizárólag a halmazás stílusalakzatára vonatkoztatva használom.

¹⁴ SZABÓ G.–SZÖRÉNYI retorikájára LAUSBERG rendszerezését tárgyalva többször utalok. Ennek egyrészt az az oka, hogy így elkerülhetem bizonyos kérdések ismételt tárgyalását: a magyar szerzők ugyanis, mint maguk írják előszavukban (1988: 9), könyvük felosztásában legnagyobb részt LAUSBERG művét követték, terminusait pedig igyekeztek beépíteni, másrészt a két munka egymás mellé állításának értékelő mozzanata is van: ahogy LAUSBERG munkája az alakzatokkal foglalkozó nemzetközi stilisztikai-retorikai szakirodalom, úgy SZABÓ G. ZOLTÁNÉ és SZÖRÉNYI LÁSZLÓÉ a magyar számára alapmunka.

¹⁵ „A *congeries* szinonimáknak vagy egy felsorolás tagjainak (nem feltétlenül fokozatosságot mutató, hanem például akár kaotikus) halmaza.”

2.1.1.2. A halmozás helye a klasszikus retorika rendszerében

LAUSBERG (1960: 308–45) a következőképp helyezi el az antik retorika osztályozásain alapuló rendszerezésében a halmozást (a teljesebb rendszer ismertetésétől itt a lényegkiemelés érdekében eltekintek, és a LAUSBERGI felosztást csupán a halmozásnak az adjekciós alakzatok között elfoglalt helyére vonatkozó kategóriákra ügyelve, illetve azokat kiemelve tárgyalom, vö. még pl. QUINTILIANUS 1913–1921, SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988):

A beszéd kidolgozásának a következő fokai, lépései vannak:

- I. Inventio
- II. Dispositio
- III. Elocutio
- IV. Memoria
- V. Pronuntiatio

Ezek közül a minket most érintő elocutióknak vannak erényei, és ezzel ellentétben előfordulhatnak az elocutio terén hibák is, ezek nem mások, mint az alább sorolt erények elleni vétségek.

Az elocutio erényei¹⁶:

1. Latinitas (latinosság)
2. Perspicuitas (világosság)
3. Ornatus (ékeség, díszesség)
4. Aptum (illőség)

Az ornatus megvalósulhat:

- A) Egyes szavakban
- B) Szavak összekapcsolásában

A szavak összekapcsolását mint az ornatus eszközt vizsgálva a következő két retorikai forma határozható meg:

- a) Alakzat (figura)
- b) Szerkezet (compositio)

Az alakzatok rendszere LAUSBERGNél így alakul:

- I. Díszítő alakzatok
  - A) Adjekciós alakzatok

¹⁶ Az ókori retorika által számon tartott stíuserények értelmezéseire és változásaira vonatkozóan lásd ADAMIK 1998: passim.

1. Ismétlés
  - a) Szóismétlés: változtatás nélkül
  - b) Szóismétlés: változtatással
    - α) A szó alakjának megváltoztatása
      - I' Annominatio
      - II' Polyptoton
      - III' Szinonímia
    - β) A szó jelentésének megváltoztatása
2. Halmozás
  - a) Mellérendelő halmozás
    - α) Közvetlenül egymás mellett álló szavak halmozása: enumeratio
    - β) Egymástól elválasztott szavak halmozása: distributio
  - b) Alárendelő halmozás: epitheton
  - c) Polysyndeton
- B) Detrakciós alakzatok
- C) Az elrendezés alakzatai (figurae per ordinem)

II. Pragmatikus alakzatok¹⁷

2.1.1.3. Alárendelő és mellérendelő halmozás¹⁸

Mint a fenti felosztásból is kitűnik, a halmozás két fő típusa LAUSBERG rendszerében az alárendelő vs. mellérendelő halmozás (az *Elemente der literarischen Rhetorik*ban a polysyndeton már nem sorolódik a halmozás típusai közé, lásd LAUSBERG 1976⁵: 96–102). E két kategória szembeállítása – feltehetően LAUSBERG nyomán – a hazai szakirodalomban is általános: a „halmozásnak két fő típusa van: a mellérendelő (koordináló) és az alárendelő (szubordináló)” (O. NAGY 1975: 180–1); SZABÓ G.–SZÖRÉNYI (1988: 141–2) fordításában, illetve rendszerezésében e két típus megnevezése: kapcsolatos vs. alárendelő halmozás.

Dolgozatomnak ebben a részében először azt vizsgálom meg, hogy miképpen helyezi el és értelmezi az alárendelő és mellérendelő halmozás fogalmát rendszerében LAUSBERG (1960, 1976⁵), illetve az őt követő Kis magyar retorika (SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988), ezután a Világirodalmi lexikon halmozás szócikkének vonatkozó részét elemzem (O. NAGY 1975), majd az ezekből, illetve ezek kritikájával kialakított saját felfogásom ismertetem.

¹⁷ A „figurae sententiae” magyar nyelvű megfelelőjeként SZABÓ G.–SZÖRÉNYI (1988: 174) nyomán használok itt a *pragmatikus alakzatok* kifejezést, az alakzatok szóban forgó csoportjára (pl. licentia, interrogatio, dubitatio stb.) egyébként a német szakirodalom is a *pragmatische* jelzőt használja, lásd pl. SANDERS 1977: 80; BUSSMANN 1990²: 650.

¹⁸ Az alárendelő és mellérendelő halmozásról szólva LAUSBERG (1960 és 1976⁵), illetve az őt követő hazai szakirodalom (pl. SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 141–2) csak a szóhalmozás (azaz a mondatrészhalmaz) jelenségeivel foglalkozik, ennek alapján az e pontban foglaltak is nagyrészt a szóhalmozásra (mondatrészhalmazásra) vonatkoznak, ez azonban nem jelenti azt, hogy az itt tárgyaltak a megfelelő módosításokkal ne lennének vonatkoztathatók a halmozás más típusaira is.

A Kis magyar retorika szerzői könyvüknek a „kapcsolatos halmozás”-t tárgyaló részében LAUSBERG kézikönyvének egyik részletét idézik, szó szerint, de elhagyásokkal: „Kapcsolatos halmozás az *enumeratio* (felsorolás), amelynek tagjai egy egész összehangolt részei. Az egész lehet elvont kollektív fogalom is (sok, mindenki stb.), amelyet a szerző megnevezhet, de el is hagyhat” (SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 142). LAUSBERG retorikájának erről a részéről van szó: „Die koordinierende Häufung im Kontakt (die der Geminatio in der Wiederholung und in der Synonymie entspricht) ist die Aufzählung: die Glieder der Aufzählung sind die koordinierten Teile eines Ganzen. Das (durch die Teile versinnlichte und spezifizierte) Ganze ist hierbei (je nach dem Umfang der Summe der Teile) häufig ein abstrakt-kollektiver Begriff (Vieles, Alles usw.) der selbst ausgedrückt oder weggelassen werden kann”¹⁹ (1960: 337; 669. pont). Nem kevésbé fontos azonban az sem, ahogyan ezt megelőzően LAUSBERG definiálja a mellérendelő halmozást, a meghatározásból ugyanis világosan kiderül, hogy csak abban az esetben beszélhetünk mellérendelő halmozásról, ha az alkotó tagok között a szemantikai mellett szintaktikai mellérendeltség is van: „Die koordinierende Häufung besteht in der Hinzufügung von Satzgliedern, die einem der im Sprechakt gesetzten Satzglieder semantisch und syntaktisch koordiniert sind”²⁰ (a kiemelés tőlem: P. J.). A szintaktikai mellérendeltség – amit a magyar szerzők nem említenek – tehát el nem hagyható, definitív tulajdonság.

Nem tartom itt szerencsésnek a *koordinierende* „kapcsolatos”-nak fordítását sem, mert a *Koordination* és a *koordinierende* nyelvészeti terminus technicusok, amelyeknek világos jelentésük van: e műszók a grammatikában a mellérendelést, azaz általánosságban azonos szintaktikai értékű részek viszonyát fejezik ki (a mellérendelés különböző szempontokból és elméleti keretekben történő leírásához lásd pl. LANG 1977, BÁNRÉTI 1992: 719–96, BALOGH 2000c: 531–41, összefoglalóan TOLCSVAI NAGY 2001a: 256–71). A mellérendelés altípusainak csak az egyike a kapcsolatos, a *kapcsolatos* hiponima használata ezért itt félrevezető: azt implicálja, hogy egyedül a mellérendelés kapcsolatos altípusa esetén beszélhetünk halmozásról, holott ez nem így van. „Die Bedeutung der koordinierenden Konjunktionen kann sein: kopulativ (*et, neque*), disjunktív (*aut, vel*), adversatív (*sed, aut, tamen*), kausal (*nam*), konklusív (*ergo*)”²¹ (LAUSBERG 1976²: 98). Hivatkozhatunk itt LAUSBERG (1976²: 98) példáira is: *Art thou any thing?! Art thou some god, some angel, or some devil?; la force ou la prudence* stb. A választó szintaktikai viszonyban lévő alkotótagoknak a következő, a Szindbád ifjúságából való idézetekben szereplő (részint más alakzatokkal kombinálódó) sorolása is halmozás:

¹⁹ „A közvetlenül egymás mellett álló tagok alkotta mellérendelő halmozás (ami az ismétlésben és a szinonimiában előforduló *geminatio*nak felel meg) a felsorolás: a felsorolás tagjai egy egész mellérendelt részei. A (részek által megjelenített és jellemzett) egész (a részek összegének terjedelme szerint) gyakran egy absztrakt-kollektív fogalom (sok, mindenki stb.), amely megnevezhető, de el is hagyható.”

²⁰ „A mellérendelő halmozás olyan mondatrészek hozzátoldásával valósul meg, amelyek egy a beszéd folyamatban már adott mondatrészszel szemantikai és szintaktikai mellérendelő viszonyban vannak.”

²¹ „A mellérendelő kötőszavak jelentése lehet: kapcsolatos (*et, neque*), választó (*aut, vel*), ellentétes (*sed, aut, tamen*), magyarázó (*nam*), következtető (*ergo*)”.

„A legtöbb fotográfián látszik, hogy nem unalomból, időtöltésből készült a mester kamrájában, hanem fontos, életbevágó alkalmakkor, midőn valakinek emlékül arcképet kellett adni: talán a menyasszonynak, talán a tovább pályázó színésznőknek vagy talán csak a kassza tündérének” (SZI.² 95).

„Akinek gyűrűje van, mellűje van, vagy szép kézelőgombja van, azt lehetőleg kitünteti a kápen” (SZI.² 95).

„Mindent szeretett, ami hazugság, illúzió, elképzelés, regény, – ha egyszer rózsaszínű trikóban játszhatott volna a magasban a trapézban!, – ha orgonista lehetett volna a hercegi kastélyban, – ha gyóntatóatyja a jezsuiták templomában! Keresett nőorvos Pesten, vagy a nőnevelésben fiatal tanár! Éjjeli lámpa a Sacre Coeur-ben, vagy nagy betű az imádságban...” (SZI.² 11).

A kapcsolatos és a választó viszony egy halmozáson belül együttesen is megjelenhet:

„Lakodalmak és keresztelők, torok vagy installációk nem nélkülözhatték Potrobányi urat” (SZI.² 45).

Ebben a mondatban pedig kapcsolatos, illetve ellentétes viszony van a halmozás alkotórészei között:

„Isten áldjon meg benneteket, drága jó nők, asszonyok és szüzek, grófnék, kereskedőnék és félbolond zsidónék, akik remegő ajakkal, hitetlen mosollyal, de vágyakozó, elámulni szívvvel hallgatták, ha Szindbád jókedvében, halkított hangon, mintha csak a maga mulattatására tenné: telehazudta a fejeiket, a lelkeket, a szíveket...” (SZI.² 6).

A továbbiakban a fentiekből következően magam csak a *mellérendelő halmozás* kifejezést használom a LAUSBERG által „koordinierende Häufung”-ként leírt jelenség megnevezésére.

Az *alárendelő halmozás* LAUSBERG (1976⁵: 99) szerint abban áll, hogy adott mondatrészekhez *szintaktikailag* alárendelt tagokat illesztünk („Die subordinierende Häufung besteht in der Hinzufügung *s i n t a k t y s c h* subordinierter Glieder zu den bereits gesetzten Satzgliedern” – a kiemelés tőlem: P. J.). Az alárendelő halmozás legjellemzőbb esetének a minőségjelző és az értelmező alkalmazását tartja („Das meistbehandelte Phänomen der subordinierenden Häufung ist das Epitheton: das Epitheton ist ein attributiver Zusatz [Adjektiv, substantivische Apposition, periphrastische Apposition] zu einem Substantiv²²” – LAUSBERG 1960: 341, vö. még LAUSBERG 1976⁵: 99–100).

Szemponctunkból az alárendelő halmozásra vonatkozó első különösen fontos tétel így összegezhető:

a) Nem kritériuma az alárendelő halmozásnak, hogy több egymással mellérendelő viszonyban lévő bővítmény szerepeljen egy alaptag mellett (a fent idézett megfogal-

²² „Az alárendelő halmozás leggyakrabban tárgyalt jelensége az epitheton: az epitheton egy főnév attributív kiegészítése (melléknév, főnévi értelmező, körülíró értelmező).”

mazáson kívül lásd az alábbi példákat), a LAUSBERG által a fenti módon jellemzett alárendelő halmazás ugyanis nem két vagy több azonos mondatrész mondatbeli kapcsolatát jelenti: a halmazás ekkor úgy valósul meg, hogy *egyetlen*, egyébként nem feltétlenül szükséges, mert „a szemantikai kontextus szempontjából releváns új információt nem tartalmazó”²³ (ezért beszél itt adjekcióról LAUSBERG) bővítmény járul az alaptaghoz, mint ezekben a példákban: *λεπκόλενος Ηρη, pius Aeneas* (LAUSBERG 1976⁵: 100).

A másik ehhez tartozó lényeges megállapítás pedig ez:

b) ha egy főnévhez több melléknév járul az adott mondatban, akkor ezek a szinonímia vagy a mellérendelő halmazás viszonyában állhatnak egymással (LAUSBERG 1976⁵: 100).

Az a) pontban foglaltak szerint halmazásról, nevezetesen alárendelő halmazásról eszerint tehát akkor beszélhetünk, amikor egy alaptaghoz *egyetlen*, a fent leírt feltételnek megfelelő, azaz releváns új közléselemet nem tartalmazó bővítmény járul. Ezzel kapcsolatban több probléma is felmerül: sok esetben igen nagy nehézséget okozhat annak megállapítása, hogy az alaptagot kiegészítő bővítmény feltétlenül szükséges-e (vö. KESZLER 2000a: 356). A nehézség nem pusztán az indoeurópai nyelvek és a magyar között e tekintetben meglévő különbségből adódik (vö. SZEGEDY-MASZÁK 1992: 124), hanem abból is, hogy sok esetben igen nagy szerepe van pragmatikai tényezőknek, így a beszédhelyzetnek, a beszélő és a hallgató szociokulturális hátterének stb. (vö. pl. TÖRÖK 1968: 89–96, TÖRÖK 1974: 30 és passim).

Ellentmond az egyetlen nem feltétlenül szükséges bővítményből álló halmazás felvétele a halmazásrendszerbe a magyar szakirodalomban általános halmazásdefinícióknak is: a halmazás ezek szerint „azonos mondatrészeknek, továbbá mondat szerkezeteknek többszöri, párhuzamos alkalmazása” (SZATHMÁRI 1961: 441), „valamilyen vonatkozásban egymással rokon szavak ... egymás után történő többszöri alkalmazása” (O. NAGY 1975: 180, a kiemelések tőlem: P. J.; vö. még pl. SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 141–3, GÁSPÁRI 1990³: 97–8, SZIKSZAINÉ 1994: 136).

Továbbgondolva mindezt a következő megoldási lehetőségek állnak előttünk:

- a) LAUSBERG-et követve el kell fogadnunk – az idézett hazai halmazásdefiníciókkal és az elemzési gyakorlattal ellentétben –, hogy van ismétlés, többszörözés nélküli, pusztán egy szintaktikai bővítményből álló halmazás is.
- b) LAUSBERG-gel ellentétben és ragaszkodva ahhoz az általános hazai felfogáshoz, hogy a halmazás meghatározott nyelvi formák többszöri alkalmazása, nem tekintjük halmazásnak az alaptagnak a fent bemutatott módon – azaz pusztán egy jelző hozzáadásával vagy más egyéb nem azonos mondatrészsel való bővítésével – létrejött nyelvi formát.

²³ „Nicht notwendig sind die Adjektive, die einem Substantiv syntaktisch als Attribut oder Prädikativum beifügt werden, ohne dass sie eine für den semantischen Kontext relevante Neuigkeit-Aussage enthalten” (LAUSBERG 1976⁵: 100).

Magam az alábbiakban a b) felfogást követem, ugyanakkor az ennek megfelelően részben módosított, azaz szűkebb – és az alábbiakban kifejtendő – értelemben, az ezt az értelmet kifejező megnevezésbeli változtatással az *alárendelő jelzőt alárendeltre* módosítva átveszem az alárendelő halmozás kategóriáját. (Érvként említhetem itt még azt is, hogy az egy tagból álló, nem feltétlenül szükséges bővítmények legjellemzőbb típusára egyébként is megvan a magyar szakirodalomnak a maga jól bevált műszava: *festői* vagy *költői jelző*.)

Kiindulópontom a következő: nem lehet vita tárgya azoknak az eseteknek a halmozásként való besorolása, amelyekben több azonos bővítmény járul egy alaptaghoz (LAUSBERG 1976⁵: 101 példáival): *jour illustre et douloureux; with pale and hollow eyes; the gallant, young, and noble gentleman; a queen, fair, sober, wise*. Ebben az esetben azonban felmerül egy osztályozásbeli kettősség: a több azonos bővítmény egy alaptaghoz való hozzáadásával alakult halmozások mellett, hogy a LAUSBERG-i rendszer szerint alárendelő halmozások, ugyanakkor mellérendelő halmozások is. Az esetek jelentős részében ugyanis az történik, amit LAUSBERG (1976⁵: 100, lásd fent) így jellemez: ha egy főnévhez több melléknév járul alárendelő halmozásként, akkor ezek a szinonímia vagy a mellérendelő halmozás viszonyában állhatnak („Treten zu einem Substantiv mehrere Adjektive ... so können diese untereinander im Verhältnis der Synonymie oder der koordinierenden Häufung stehen” – LAUSBERG 1976⁵: 100; nem ez a helyzet, ha például az egyik melléknév minőségjelzői, a másik értelmezői szerepben járul a főnévhez).

Igazolja ezt a kettősséget a Kis magyar retorika alárendelő halmozásra hozott példája, amely éppen olyan joggal állhatna a mellérendelő halmozás példajaként is:

„Nem figyelték meg az öreg, blazírt, ványadt éjjeli pincért, mint lobban fel a szeme mélyében valamely titkos fény, amint a pezsgőnek kitekeri a nyakát?”

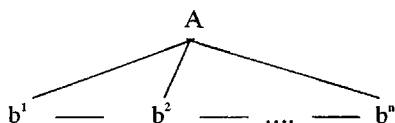
Krúdy Gyula: *Asszonyosságok dője* (SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 143)

Hasonló e szempontból O. NAGY (1975: 180) példája:

„S égtek lelkemben kis rőzse-dalok:
Füstösek, furcsák, búsak, bíborak ...”

Az alárendelő halmozás fent idézett példáiban megvalósuló (szintaktikai) viszonyok általánosítva – és a magyar mondatban hagyományos jelölésrendszerét (lásd pl. RÁCZ–SZEMERE 1996⁸: 22, KESZLER 2000a: 351) követve – így ábrázolhatók:

(a)

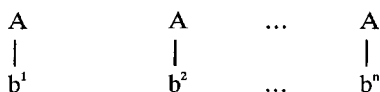

A jelölés magyarázata:

A – alaptag

b – az alaptagot bővítő jelző, tárgy, határozó (vö. Lausberg 1976⁵: 99: „Die subordinierende Häufung besteht in der Hinzufügung syntaktisch subordinierter Glieder zu den bereits gesetzten Satzgliedern. Es können hinzugefügt werden: 1) zu Verben Adverbia und Objekte; – 2) zu Substantiven Attribute; – 3) zu Adjektiven Adverbia.”²⁴)

Az alárendelő halmazás fent ismertetett „hagyományos”, LAUSBERGI felfogása szerint itt az alábbi sémában kiemelt viszonyok adják az alárendelő halmazást:

És a következő mellérendelő halmazás valósul meg e típusban:

A fentiekben tárgyalt és ábrázolt kettősség – ti. egyszerre alárendelt és mellérendelő halmazás – nem jelenthet gondot, ha következetesen elválasztjuk az eltérő szempontokat. Az alárendelt jelleg megállapításakor azt vizsgáljuk, hogy van-e szintaktikailag fölérendelt tagja a halmazást alkotó tagoknak, a halmazás mellérendelő voltának megállapítása viszont annak a ténynek a felismerésén alapul, hogy mellérendelő szintaktikai viszony van az alkotótagok között. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a mellérendelő halmazás fogalom a halmazás tagjai közötti viszonyra vonatkozik, ezzel szemben az alárendelt halmazás terminus a halmazásnak mint adott egységnek egyik ülső, a halmazásban részt nem vevő fölérendelthez való szintaktikai kapcsolódását jelöli (vö. „Treten zu einem Substantiv mehrere Adjektive ... so können diese untereinander im Verhältnis der Synonymie oder der koordinierenden Häufung stehen” – LAUSBERG 1976⁵: 100; a kiemelés tőlem: P. J).

A fentiek összegzéseként magam a következő felfogást tartom plauzibilisnek: A halmazás lényegét, azaz meglétét vagy nem létét tekintve a kétféle viszonynak, azaz az alá- és a mellérendelésnek alapvetően eltérő a jelentősége. A mellérendelés ugyanis definitív jegy, hiszen a halmazás csak és éppen a mellérendeléssel jön létre. Az viszont, hogy a mellérendeléssel megvalósuló halmazás szintaktikailag alárendelt helyzetben van, vagy éppen ellenkezőleg: nincs fölérendeltje, nem kap szerepet annak megállapításában, hogy az adott esetben halmazással van dolgunk. Ezért az alárendelő halmazás helyett pontosabbnak tűnik az alárendelt halmazás terminust használni; ez ugyanis kifejezi, hogy a halmazást alkotó tagok között nincs, nem lehet alárendelés, és azt, hogy az illető esetben a halmazás tagjai a mellérendeléssel már megvalósult alakzat elemeiként vannak alárendelve szintaktikai

²⁴ „Az alárendelő halmazás szintaktikailag alárendelt tagoknak már adott mondatrészekhez történő hozzátoldásával valósul meg. Hozzátoldhatók: 1. igékhez határozók és tárgyak; – 2. főnevekhez jelzők; – 3. melléknevekhez határozók.”

szempontból egy mondatrésznek, tagmondatnak stb. (Mindebből következően saját rendszeremben a továbbiakban a többnyire tautologikusnak tűnő *m e l l é r e n d e l ő h a l m o z á s* terminus használatát lehetőleg mellőzöm.)

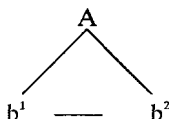
Az alárendelt halmazások főtipusán belül a halmazást alkotó tagok és a fölrendelt mondatrészek, főmondatok összefüggései alapján és a halmazásban megjelenő mellérendelések belső struktúráját figyelembe véve az (a) ábrában bemutatottan kívül természetesen még számos (vagy inkább számtalan) típus valósulhat meg. Csak néhányat említek ezek közül az alábbiakban.

Gyakori például az egy alaptagnak alárendelt két, kapcsolatos viszonyban levő tagból álló halmazás.

„*A kicsiny és rózsaszínű fül mellett göndörkés fürtöcskékben libeg a barna haj, míg a finom, fehér orr tájékán, a hosszú pillájú szemek mellett könnyű, kékes árnyék borong*” (SZI.² 115).

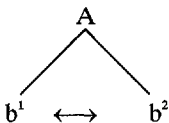
Ez a típus így ábrázolható:

(b)

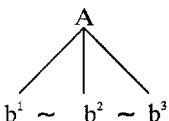
Mint fent utaltam rá, nem csak kapcsolatos viszony lehet a halmazást alkotó tagok között, ez is újabb típusokat jelent, például:

(c)

„Az én időmben – nem is olyan régen – a nők mezítelen karjukat az ilyen pillanatokban ki-nyújtották, és *lassan, de erősen* átkulcsolták az illető nyakát...” (SZI.² 68–9).

(d)

„Majd az jutott eszébe, hogy erre még mindig ráér *holnap* vagy *holnapután*, vagy *azután*...” (SZI.² 131).

O. NAGY GÁBOR (1975: 180) a fentiekkel ellentétben az ún. alárendelő és a mellérendelő halmazás megkülönböztetésében nem a szintaktikai, hanem a *s z e m a n t i k a i* szempontot tekinti kiindulópontnak: „A mellérendelő halmazás alapformája a *congeries*, mely szűkebb értelemben egy gyűjtőnév több szóval való feloldása, egyazon fogalomnak több szóval való megjelölése.” Nem egészen világos, hogy miképpen kell

itt értenünk a *gyűjtőnév* terminust. E kifejezésnek jól körülírt jelentései vannak a nyelvészetben: egyrészt olyan főnevek jelölésére használatos, amelyeknek a jelentés-tartalmában eleve benne van a többség fogalma, például *nép, csapat, csoport, tömeg*, esetleg *bútor, szerszám*; ezek a főnevek egyes számban is több dolgot jelölnek. Másrészt „a gyűjtőnév terminust azokra a képzett szavakra is alkalmazzák, amelyek nevében, hangalakjában már benne van, hogy milyen azonos egyedekből álló csoportot jelölnek. Ilyenek például azok az *-s* képzős főnevek, amelyek ’az alapszóval jelölt növénnyel benőtt, beültetett terület’ jelentésűek: *cseresznyés, cserjés, kukoricás*”, továbbá bizonyos *-ság, -ség* képzős főnevek: *ifjúság, katonaság, lakosság*; bizonyos *-zat, -zet* képzős főnevek: *billentyűzet, növényzet, személyzet* (BALOGH 2000a: 128–9). Mint O. NAGYnak a mellérendelő halmozásra hozott példájából láthatjuk, ő nem a fenti értelmeiben használja a *gyűjtőnév* műszót, hiszen bár a *tarkaság -ság* képzős, jelentése nem a ’tarkák összessége’ (vö. *ifjúság: ’az ifjak összessége’, katonaság: ’a katonák összessége’* stb.):

„S megjön az ősznek tarkasága:
aranyos lombok, piros lombok,
gyümölcsös berkek, hangos dombok,
sápadt levelek ordas ága,
avarok zörgő pusztasága...”

(Babits Mihály: Ballada Irisz fátyoláról)

Ha O. NAGY meghatározásának másik eleméből, vagyis abból indulunk ki, hogy a mellérendelő halmozás „egyazon fogalomnak több szóval való megjelölése”, akkor szintén nem jutunk megnyugtató megoldáshoz. Ha ugyanis ezt a szintaktikai feltétel kikötése nélküli definíciót vesszük alapul, akkor például a következő – LAUSBERGTŐL (1976⁵: 98) idézett és véleményem szerint vitán felül álló – példákat helytelennek, nem halmozásnak kellene minősítenünk, mivel az egyes szavak nem „*e g y a z o n f o g a l o m*” megjelölései: *veni, vidi, vici; have you climb'd up to walls and battlements, to towers and windows; zu hoffen und zu wagen* stb.

O. NAGY GÁBOR (1975: 180) szerint „*alárendelő halmozás*nál a »halmozott« szavak, mondatrészek, tagmondatok egymáshoz viszonyítva mellérendeltek, de egyenként alárendelt viszonyban vannak a »főrendelő« főfogalommal,²⁵ így az alábbi Ady-sorokban a »rözsze-dalok« értelmező minőségjelzői az alárendelő halmozás tagjai:

S égtek lelkemben kis rözsze-dalok:
Füstösek, furcsák, búsak, bíborak...”

A következő kérdések, problémák merülnek fel: Miképp állapítható meg és írható le az alárendelő halmozás fent adott leírásában fontos szerepet betöltő „*f ő f o g a l o m*”, azaz hiperonima (vö. „a »halmozott« szavak ... egymáshoz viszonyítva

²⁵ Ez a megfogalmazásmód úgy is értelmezhető, hogy O. NAGY megpróbálja összevonni a két – azaz a szintaktikai és a szemantikai – szempontot (vö. *tagmondat, mondatrészek* versus *fogalom, főfogalom*).

mellérendeltek, de egyenként alárendelt viszonyban vannak a »fölréndelt« főfogalommal»)? Például mi lehet a FÜSTÖS, FURCSA, BÚS és a BÍBOR „fölréndelt főfogalma”? Talán csak a kisebb nehézség az, hogy a fölréndelt fogalmat, amelyhez viszonyítva adott esetben a halmozást alkotó szavakat (mondatbeli szerepük szerint mondatrészeket) mellérendelő halmozásnak kellene minősítenünk, igen tágan (és szubjektíven) lehet értelmezni, például ilyen fölréndelt fogalom lehet a SOK vagy a MINDENKI (vö. LAUSBERG 1960: 337, SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 142). A másik, már súlyosabb gond (és összeütközés az eddigi gyakorlattal),²⁶ hogy a kohiponímia viszonyában lévő szavakat – bár adott esetben mondatbeli szerepük szerint azok nincsenek mellérendelő viszonyban – mellérendelő halmozásnak kellene minősítenünk. Például ha egy főnévnek van egy nem feltétlenül szükséges kohiponim minőségjelzői és egy értelmezői bővítése, akkor azt kellene mondani az adott esetben, hogy ez a jelző és az értelmező a mellérendelő halmozás viszonyában van (holott ez egy szintaktikai alapozottságú megközelítésben nyilván nem így minősül). Sőt, ha nem a szintaktikai, hanem csupán a szemantikai megfontolásokat vennénk figyelembe, akkor például – számomra ez elfogadhatatlan – azt kellene állítanunk, hogy a következő Krúdy-mondatban a *mell* és a *nyakon* mellérendelő halmozást alkotnak, ezek szemantikai szempontból ugyanis kohiponimák, fölréndelt fogalmat jelölő hiperonimájuk (lehet) a *testrész*:

„A domború *mell* a selyemkötény alatt lágyan emelkedik, és a finom *nyakon* vékony aranylánc látszik” (SZI.² 115).

Még szembetűnőbb az O. Nagy-féle szemantikai megközelítés problematikussága az alábbi mondatban szereplő és kiemelt kohiponimákra vonatkoztatva a fentieket, hiszen nyilvánvaló, hogy itt sincs szó halmozásról:

„Lesütötte a *szemét*, és csak a távolból merete hallgatni nagybátyámat, aki sarkantyús *lábait* keresztbe vetve, a kis asztrakán sapkát hátratulva *fején*, nekivörösödve ütötte *öklével* az asztalt” (SZI.¹ 152).

Összegezve a tanulságokat:

a) Úgy vélem, hogy mindenképp LAUSBERG lényegében **s z i n t a k t i k a i** „ihletésű” rendszerét érdemes kiindulópontként figyelembe vennünk, mert az világos, jól használható.

b) A magyar szakirodalom gyakorlatát követve és a fent említett érvekre támaszkodva azonban a LAUSBERGi rendszerből nem veszem át azt, hogy pusztán egyetlen „a szemantikai kontextus szempontjából releváns új információt nem tartalmazó” bővítésmény hozzáadásával is (alárendelő) halmozás jön létre.

²⁶ SZABÓ G.–SZÖRÉNYI (1988: 142) és O. NAGY GÁBOR (1975: 180) vonatkozó példáiban a halmozás tagjai mind a mellérendelés **s z i n t a k t i k a i** viszonyában vannak, ugyanakkor a szerzők elméletben csupán a **s z e m a n t i k a i** mellérendeltségből indulnak ki (a kohiponímia azonban nyilvánvalóan nem azonosítható a szintaktikai mellérendeltséggel).

c) Viszont éppen a fent tárgyalt eddigi magyar szakirodalmi gyakorlattal ellentétben és ebben LAUSBERGET (1976⁵: 100) is követve nem állítom szembe, sőt éppen ellenkezőleg, összekapcsolom az „alárendelő”, pontosabban: az alárendelt és a mellérendelő halmozás fogalmát. Ezeket a fogalmakat, terminusokat használva csupán a szempont eltérő: az alárendelés megállapításakor azt vizsgáljuk, hogy van-e szintaktikailag fölrendelt tagja a halmozást alkotó elemeknek, míg a mellérendelő halmozás terminus használata arra utalhat, hogy a halmozást alkotó tagok egymáshoz való viszonya került előtérbe.

d) A magyar szakirodalomnak azzal a részével szemben, amely szintaktikai és szemantikai szempontokat és kategóriákat következtelenül alkalmazva határozza meg és választja el az alárendelő és a mellérendelő halmozást, a szintaktikai szempont előtérbe helyezése mellett foglalok állást. Feltétlenül hozzá kell tenni ehhez azt is, hogy a szintaktikai elemzés szorosan összefügg a szemantikaival, ez az összefüggés azonban nem jelentheti szintaktika és szemantika összekeverését, mert a szempontok keverése átláthatatlanná és így használhatatlanná, tehát funkciótlaná (öncélúvá) tenné az osztályozást.

A szintaktikai alapú megközelítés – amellet, hogy jelentős szakirodalmi hagyományokra támaszkodik (lásd fent) – lehetőséget teremt a két típus világos elválasztására. Semmiképpen sem tagadása viszont ez a megközelítés annak a ténynek, hogy az alakzatoknak egyaránt vannak szemantikai, pragmatikai, pozicionális és szintaktikai jegyei (BENCZE 1996a: 241–2, GÁSPÁRI 2001: 13), éppen ellenkezőleg: csak egy olyan gondolati rendszerbe illeszthetők be a fent és a továbbiakban kifejtettek, amely ezeknek a jegyeknek az egységben való szemléletét, szoros összefüggését (és leírásának szükségességét) is feltételezi (lásd még SANDERS 1977: 79).

Ebből következően is különösen fontosnak tartom szintaxis és jelentés szoros összefüggésének a hangsúlyozását (lásd pl. STECHOW 1991, FÓNAGY 1999: 48, 55–6). Ezt az összefüggést, szintaktikai és szemantikai struktúra (egyébként részleteiben kellőképp még máig sem feltárt) viszonyát ZSILKA JÁNOS (1975: 261–2) generikus érvénnyel így írja le: „A nyelv szerves rétegében a forma és a jelentés ugyanannak a jelenségnek – egyidejűleg egymást kölcsönösen feltételező – két oldala. Bizonyos jelentések csak meghatározott formán belül léteznek; és megfordítva, bizonyos formák csak mint meghatározott jelentések formái léteznek. [...] A szintaktikai sorok összefüggései szemantikai síkra tevődnek át; az elemek szemantikai struktúrája egy sajátos módon – szemantikai formában – mintegy magában hordozza azokat a konkrét szintaktikai összefüggéseket, amelyekhez a maguk valóságos nyelvi létezésében szemantikai tartalmak kötöttek.”

A jelentéselméletben jelenleg uralkodó általános vélemény szerint is kétségtelen ténynek tekinthetjük szemantikai és szintaktikai struktúra szoros összefüggését, bár vita tárgya a nemzetközi kutatásokban e kapcsolat jellege, pontosabban szólva az a kérdéskör, hogy a kettő közül melyik elem a másikat meghatározó. CHOMSKY véleménye szerint a jelentés vagy logikai forma a szintaxisból következik. A szintaxis autonóm, és mint autonóm forma határozza meg a jelentést. CHOMSKY e véleményével ellentétben azonban másféle „nyelvtanok” is kialakultak, amelyek a szemantikát helyezték a középpontba, ilyen például a hetvenes évekből a LAKOFF-féle generatív

szemantikai nyelvtan és a MONTAGUE-grammatika (vö. pl. SZABOLCSI 1977, CHOMSKY 1995: 105–19, GÓSY 1999: 112). A kognitív grammatikának is kiindulási tétele, hogy „a szintaxis nem alkotja a reprezentáció autonóm formális szintjét. Ehelyett a nyelvtan szimbolikus természetű, a szemantikai szerkezet konvencionális szimbolizációját tartalmazza” (LANGACKERTŐL idézi TOLCSVAI NAGY 2001a: 47). K. HALLIDAY és T. GIVÓN funkcionális nyelvtanai is „a szemantika alapvető voltára helyezik a hangsúlyt, és abból vezetik le, illetve azzal hozzák szoros összefüggésbe a nyelvi formákat” (TOLCSVAI NAGY 1999a: 83).

VON STECHOW egy korszerű jelentéstani szintézisben (1991: 147) szemantika és szintaktika kapcsolatának áttekintése után azt állapítja meg összegzésként, hogy eredményét tekintve a diszkusszió ahhoz a nézethez áll közelebb, amely szerint a szemantikai struktúra igazodik a szintaktikaihoz, nem pedig fordítva. Hozzáfűzi azonban azt is, hogy a szemantikai, azaz kategoriális és a szintaktikai, azaz phrasalis struktúrák pontos viszonya még korántsem világos, és e tárgyban a következő években is minden bizonnyal intenzív kutatások folynak majd. A mi szempontunkból azonban a viszony milyenségének a kérdése – ez a jelentéseméleti szempontból kétségtelenül különösen lényeges kérdés – most mégis kevésbé tűnik fontosnak, mint magának a szoros összefüggés meglétének a vitathatatlan ténye, amit az egyik legfontosabb kiindulópontnak tekintünk a továbbiakban is a halmazos leírásában.

2.1.1.4. *Congeries* – szinonímia – halmazos

LAUSBERG osztályozása, terminológiája, amely a maga nemében, azaz filológiai, történeti szempontból a legalaposabb, más jellegű – azaz alapvetően leíró, illetve funkcionális és a stilisztikai elemzésben való felhasználhatóság lehetőségeit előtérbe helyező – megközelítésünk számára az előző pontban tárgyalt tipológiai kérdésemelől olykor még más esetekben is nehezen használhatónak tűnik. Ugyanis bizonyos kategóriák – azért, mert LAUSBERG a korábbi, főként az antik retorikai szakirodalom különböző szerzők által különbözőképp használt fogalomkészletét ismertetni, rögzíteni igyekszik – átfedik egymást, sőt ezek olykor megkülönböztethetetlenül egymásba folynak, erre maga LAUSBERG is többször utal (pl.: „A mellérendelő szinonímia és a szintén mellérendelő halmazos határai egybemosódnak” – LAUSBERG 1960: 336, vö. még LAUSBERG 1976⁵: 293 [297. és 298. pont], ill. lásd alább). A terminológiai problémákra – szempontunkból különösen figyelemre méltó – példa lehet a *congeries*, a szinonímia és a halmazos fogalma, illetve megkülönböztetése.

A *congeries* LAUSBERG munkáiban két jelentésben fordul elő:

a) 'szinonim szavak és mondatok sorolása' („Die *congeries* ist die Häufung synonymer Wörter und Sätze” [LAUSBERG 1960: 224], „Auch die Synonymie wird mit dem Terminus ... *congeries* bezeichnet”²⁷ [LAUSBERG 1960: 336]);

²⁷ „A szinonímiát is ... jelöli a *congeries* terminus.”

b) 'mellérendelő halmazás' („Der die koordinierende Häufung bezeichnende Terminus ist *συναθροισμός*, *congeries*”²⁸ [LAUSBERG 1960: 336], lásd még LAUSBERG 1976⁵: 92).

A magyar szakirodalomban például a LAUSBERG kézikönyvét követő Kis magyar retorikában is megfigyelhető a *congeries* több értelemben való használata, a terminus itteni jelentései ezek:

a) az *amplificatio* eszköze, „hasonló jelentésű szavak és mondatok halmazása” (SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 98–9),

b) halmazás: „a halmazás (*congeries*) hasonló jelentésű, de különböző formájú szavak egymáshoz kapcsolása” (SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 141),

c) a „halmazás egyik fajtája a *congeries*, azaz a rokon jelentésű szavak felsorolása”²⁹ (SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 142).

SZABÓ G. és SZÖRÉNYI (1988) munkájában – részben a *congeries* és a halmazás azonosítása következtében – több jelentése van a *halmazás*nak is:

a) Az *amplificatio* eszköze, az ehhez tartozó halmazásdefiníció ez: „*Halmazás (congeries)*: Hasonló jelentésű szavak és mondatok halmazása, amely lehet rendszertelen halmaz, vagy felépülhet fokozódó sorrendben is” (1988: 98–9).

Ebben a meghatározásban a szerzők a halmazást nem egyébbel, mint a halmazással definiálják, véleményem szerint azonban nem logikai hibáról van szó, hanem arról, hogy a definíció második *halmazás*ának már más jelentése van: a szó itt nem is terminus technicusként szerepel, hanem pusztán köznyelvi értelemben, mégpedig ebben:

b) 'sorolás', 'felsorakoztatás', 'egymás után történő többszöri alkalmazás' (vö. a *Häufung* köznyelvi jelentésben való használatával: LAUSBERG 1960: 224).

SZABÓ G. és SZÖRÉNYI (1988: 141) a halmazást mint *stílusalakzatot* a következőképp definiálja:

c) „A *halmazás (congeries)* hasonló jelentésű, de különböző formájú szavak egymáshoz kapcsolása.”

E halmazásdefiníció alkalmazhatóságának kérdéseességét két tényező okozza:

– egyrészt az, hogy a halmazás fogalmát a magyar retorikai-stilisztikai szakirodalom fogalomhasználatával ellentétben leszűkíti a „szavak” halmazására (ezzel ellentétben pl. SZATHMÁRI [1961: 441], O. NAGY GÁBOR [1975: 180], KEMÉNY [1991: 86] a halmazás fogalmába beleérti *szó szerkezetek*, *szintagmacsoportok*, *tagmondatok* alább részletezendő sorolását is),

²⁸ „A mellérendelő halmazást jelölő terminus a *συναθροισμός* és a *congeries*.”

²⁹ MARTINKÓ ANDRÁS (1972: 320) a Világirodalmi lexikonban ezt írja a *congeries*ről: „c g y a z o n fogalomnak több szóval való megjelölése” (a kiemelés tőlem: P. J.), ez leginkább – ám nem egyértelműen, illetve nem teljesen – az e pontban foglaltakkal azonosítható.

– másrészt pedig az, hogy definitív jegyként a „hasonló jelentésű” szavak, tehát a szinonímia egyik típusához tartozó szavak egymáshoz kapcsolását jelöli meg.

Ez utóbbi problematikusságát az idézett definícióhoz fűzött magyarázó kiegészítés is világosan jelzi. Ebben a következők állnak: „A szinonímiától abban különbözik, hogy míg az különböző szavakkal ugyanazt a dolgot jelöli, addig a halmozás a különböző szavakkal – gyakorta egy közös nemfogalom alá tartozó – különböző dolgokat jelöl”³⁰ (1988: 141 – a kiemelés tőlem: P. J.). A szinonímia szembeállítására hasonló jelentésű szavakkal *contradictio in adiectio*, hiszen általános értelmezés szerint a szinonímia nem egyéb mint azonos és „hasonló jelentésű, de különböző formájú szavak”, nyelvi kifejezések relációja (lásd pl. SANDERS 1977: 22–7, KÁROLY 1980: 145, BUSSMANN 1990²: 763, RUZSICZKY 1994², FÓNAGY 1999: 156, TOLCSVAI NAGY [szerk.] 2000: 213).

Továbbá SZABÓ G.–SZÖRÉNYI könyve egy másik részében (1988: 150) – az *isocolont*,³¹ azaz a szó szerkezetek, szintagmacsoportok, tagmondatok és önálló mondatok halmozását tárgyalva – halmozás és szinonímia kapcsolatát úgy jellemzi, hogy ezzel érvényteleníti az előző szembeállítást: „A halmozás két szemantikai szélsőséget valósíthat meg: a szinonimitást (tehát ugyanazok tartalmak közlését) vagy az antithesist mint szemantikai ellentétek kiélezését” (a kiemelés tőlem: P. J.).

Még bonyolultabbá teszi a helyzetet (szemléletesen illusztrálva az alakzatokra vonatkozó terminusok használatának általános gondjait) az adjekció e munkában megadott definíciója: „Az *adiectio alakzatain* egyrészt ugyanazon szavak vagy szócsoportok ismétlését, másrészt különböző szavak vagy szócsoportok halmozását értjük. Egy különleges *adiectio-jelenség* (sic) a *polysyndeton*” (SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 133). Vizsgáljuk meg ebből a definícióból kiindulva az alábbi, a szinonímiára hozott példát (arra a kérdésre itt nem térek ki, hogy mennyiben tekinthetők szinonimáknak a kiemelt szavak, bár magam nem minősíteném szinonimáknak őket):

„Azért, ha az asszony-ember *részeges, haragos, hazug, szitkos, átkozódó, rút, undok, büdös, beteges, bolond*; sőt a’ mint Sz. Pál mondja ha bálványozó: *vélle kel tünni...*” (sic)

Pázmány Péter: *Prédikációk. Házasságban-élő asszonyok tanúsága* (sic)
(SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 140)

SZABÓ G. és SZÖRÉNYI szerint itt adjekciós alakzatról van szó („*Az adiectio alakzatai*” című fejezetükben tárgyalják a szinonímiát, és itt is hozzák ezt a példát). Mivel a kiemelt szavak nem „ugyanazon szavak vagy szócsoportok ismétlés”-ei, az adjekciós

³⁰ Ellentétben áll ezzel a szembeállítással ugyanezen munkának egy a szinonímiáról adott korábbi meghatározása is: „A teljes szótest változása, vagyis azonos vagy hasonló jelentésű, különböző alakú szavak ismétlése a szinonímia” (SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 139; a kiemelés tőlem: P. J.). A hasonló jelentés már különböző jelentés, tehát ez nem választja el a halmozást és a szinonímiát.

³¹ Az *isocolont* a Kis magyar retorika nem a halmozással együtt, sőt nem is az adjekciós alakzatok között, hanem A *transmutatio* (!) alakzatai című részben tárgyalja, igaz, megjegyezve, hogy „a szintaktikai alakzatok között külön csoportot képeznek az *isocolon* alakzatai” (1988: 150).

alakzatokról adott definíció második részét kell vonatkoztatnunk a példára, vagyis ezt: „különböző szavak vagy szócsoportok halmozás”-a. A szinonímiát eszerint tehát halmozásnak kellene minősítenünk. Ennek viszont ellentmond a szinonímia és a halmozás fent idézett szembeállítás. Ebben a rendszerben (illetve ezzel a fogalomhasználatl) tehát vagy az adiectio definíciója, vagy a halmozás és szinonímia fogalmak használata és szembeállítása nem indokolt, esetleg mind a definíció, mind a fogalomhasználat megkérdőjelezhető.

A fent tárgyalt problémák kiküszöbölésére – főként LAUSBERG (1960: 329–33 és 336–44), SZATHMÁRI (1961: 437–8, 441, 507–8), MARTINKÓ (1972: 320–1), SCHÖPSDAU (1994) és VILLWOCK (1994) rendszerezésére, fogalomhasználatára támaszkodva (vö. még pl. PLETT 1991⁸: 49, UEDING–STEINBRINK 1994³: 273) – a következő megoldást tartom követhetőnek:

A halmozás tagjai – már egy újabb, azaz a szemantikai szempont szerint osztályozva – lehetnek szinonimák is, ennek az esetnek, tehát a halmozás egyik típusának az elnevezése a *congeries* (vö. a LAUSBERGTől fent idézett megállapítással: „Auch die Synonymie wird mit dem Terminus ... *congeries* bezeichnet” [LAUSBERG 1960: 336]).

A *congeries* tehát a halmozásnak az a típusa, amelyben rokon értelmű mondatrészek, szó szerkezetek, ritkábban mondat egységek az alkotótagok.

A szinonímiát és a halmozást – mint fent láttuk – egyes retorikák élesen szembeállítják. Amikor magam ezzel ellentétben a mellérendelő szintaktikai kapcsolatban levő és szemantikai szempontból szinonim viszonyban levő mondatrészek, szó szerkezetek, mondatok sorolását a *congeries* terminussal jelölve a halmozáshoz sorolom, akkor főképp a következő megfontolások irányítanak:

(i) A *congeries*nek a magyar retorikai-stilisztikai szakirodalomban többektől elfogadott jelentése a 'rokon értelmű mondatrészek, szó szerkezetek, mondatok sorolása'. MARTINKÓ ANDRÁS (1972: 320–1) például így jellemzi a Világirodalmi lexikonban a *congeriest*: „eredetileg csak a retorikában használt, később általánosabban alkalmazott kifejezés a halmozás azon fajtájának megjelölésére, melyben rokon jelentésű szavak, szókapcsolatok, ritkábban mondatok fokozás nélkül sorakoznak fel” (vö. SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 142).

(ii) A halmozáshoz hasonlóan a *szinonímia* sem csak egy jelentésben fordul elő a retorikai-stilisztikai szakirodalomban: használatos e terminus egyrészt a szokásos szemantikai értelemben (lásd pl. SZATHMÁRI 1961: 507–8, O. NAGY 1992: 451–2), másrészt pedig stílusalakzatot jelölve, 'szinonim szavak sorolása' jelentésben (vö. pl. QUINTILIANUS 1913–1921: II. 225, LAUSBERG 1960: 329–31). SZABÓ G.–SZÖRÉNYI (1988: 139–40, 150) elválasztva e két jelentést a stílusalakzatra a *szinonímia*, a szemantikai viszonyra a *szinonimitás* terminust használja. Magam viszont úgy látom, hogy nem indokolható kellően, illetve nem terjedt el a *szinonímia* megfosztása a nyelvészetben már szokásos (szemantikai) értelmétől, ezt figyelembe véve is célszerűbb az előző megoldás helyett a szóban forgó alakzatra a *congeries* terminust használnunk.

(iii) Szinonímia és halmozás szoros összetartozását mutatja, hogy sok esetben nem választható el egyértelműen, megnyugtató módon a szinonimák sorolása, tehát a stí-

lusalakzatként értett szinonímia és az egy (mint fent láttuk, bizonytalanul meghatározható) főfogalmat részletező, felosztó kohiponimák sorolásával létrejövő halmozás (vö. LAUSBERG 1960: 337, O. NAGY 1975: 180, SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 142). Ezt az egybefonódást a fent idézett, SZABÓ G.–SZÖRÉNYI (1988: 140) által a szinonímiára Pázmánytól hozott példa mellett jól mutatják a következők is, amelyekkel (egyebek mellett) LAUSBERG (1976⁵: 92) mutatja be a szinonímiát: *mon coeur, mes désirs, ma pensée; nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas quod ...* (vö. még pl. LAUSBERG 1960: 332). Magam ezeket a példákat halmozásoknak tartom, de nem szinonímiának.

A congeriesnek ilyen felfogása megkerülhetetlen feladatként jelöli ki számunkra az állásfoglalást a szinonímia fogalmával kapcsolatos különféle nézetek³² valamelyike mellett, hiszen csak így lehet operatív terminussá rendszerünkben a *congeries*.

Általánosságban mindenekelőtt szükséges elválasztani a szinonímia szűkebb és tágabb értelmezését. Szűkebb értelmezésben a szinonímiát KÁROLY SÁNDOR (1980: 146) ekvivalenciaviszonynak tekinti, ama szinonimaszemlélet szerint, amely élesen elválasztja a szó, illetve a jelkapcsolat kognitív és emotív, denotatív és konnotatív jelentését, az előbbiben teljes egyezést kíván, az utóbbiban pedig megengedi a különbözőséget. Az így felfogott rokonértelműséget az újabb szemantikák azonban már csak a szinonímia több fajtája közül az egyiknek, igaz, a legalapvetőbbnek tartják. Az ebbe a típusba sorolt szinonimákat deskriptív (vagy denotatív) szinonimának nevezik. KIEFER FERENC (2000: 26) a következőképp jellemzi ezt a típust: „Két mondat akkor és csakis akkor azonos jelentésű (azaz szinonim), ha pontosan ugyanarra a tényállásra vonatkozik.” A formális logika terminusaival élve: két mondat akkor és csakis akkor azonos jelentésű, ha a két mondatban megfogalmazott kijelentés ugyanolyan körülmények között igaz, vagyis azonosak az igazságfeltételei. Két szó, X és Y esetében ez azt jelenti, hogy X szót tartalmazó tetszés szerinti K kijelentés igazságfeltételei azonosak annak a K' kijelentésnek az igazságfeltételeivel, amelyet a K-ből úgy kapunk, hogy benne X szót Y-nal helyettesítjük. KIEFER példájával:

- (1) a) Ez a férfi *kalandor*.
- b) Ez a férfi *szerencsevadász*.

A *kalandor* és a *szerencsevadász* szavak, és ennek alapján az (1a) és az (1b) kijelentések viszonya megfelel a deskriptív szinonímia definíciójának.

Azonban a denotatív jelentések összevetésekor figyelembe kell venni, hogy a jelentés vizsgálata magában foglalja annak a kontextusnak a vizsgálatát is, amelyben a szavakat aktuálisan használjuk (SANDERS 1977: 25, CRYSTAL 1997/98: 134–8, vö. pl. KIEFER 2000: 99–100, TOLCSVAI NAGY [szerk.] 2000: 132). Az ilyen típusú elemzések

³² A szűkebb és tágabb szinonímiaértelmezések komplexuma sokkal bonyolultabb kérdéskör annál, hogysem most alaposabban belemélyedhetnénk, így az alábbiakban csak röviden tárgyalom e kérdéskört (a fent hivatkozott és az alábbiakban összefoglalt szakirodalom mellett lásd még például LAUSBERG 1960: 329–32, RUZSICZKY ÉVA 1994², GECSŐ–SPANNRAFT [szerk.] 1998 stb.).

meggyőzően igazolják a szavak jelentéskörének mozgását, változását, tehát például azt, hogy a lexémák a költői nyelvben gyakran új jelentést vesznek fel (lásd pl. SZATHMÁRI 1985⁶: 73–5), ennek alapján beszélhetünk a lexikális jelentés mellett kontextuális és ún. írói jelentésről is (KEMÉNY 1993: 51–64). A jelentéskör változása miatt így az is előfordulhat, hogy két lexéma rokon értelmű lesz egy bizonyos mondatban akkor is, ha egészen más jelentésűek egy másikban (a kontextuális szinonímiára lásd pl. PÉTER 1991: 197).

Magam itt a szinonímia tágabb értelmezését részesítem előnyben, amely „a praktikus nyelvhasználói szemszögből nézve meglehetősen merevnek értelmezett szintaktikai-szemantikai felfogással szemben a szemantiko-pragmatikai” szemléleten alapul (ANDOR 1998: 9). Ez a szemlélet adja az alapját CRUSE rendszerének is (összefoglalja ANDOR 1998: 8).

CRUSE szerint a lexikális szinonímia kritériumai a következők:

- (i) behelyettesíthetőség, a mondat igazságfeltételeinek megváltozása nélkül,
- (ii) szemantikai hasonlóság: a szinonim szavak minden releváns jelentésdimenzióban azonosak,
- (iii) skalaritás: a szinonimák egymástól való eltérése gradációkban mérhető,
- (iv) a kontrasztivitás alacsony foka,
- (v) a szinonimák értelme valamely központi módon kapcsolódik egymáshoz.

A szinonímiát jellemezve CRUSE bevezeti a kognitív szinonímia és a plezionímia fogalmát is: az előbbi alapvető kritériuma a behelyettesíthetőség a mondat igazságfeltételeinek megváltozása nélkül, a plezionímia esetében viszont behelyettesítéskor az igazságfeltételek is megváltozhatnak.

Maguknak a szinonimikus soroknak az azonosítására a keretszemantikai alapú megközelítés tűnik a legplauzibilisebbnek, „amely az egyes tagokat a mentálisan tárolt és enciklopédikus ismereti alapokra épülő fogalmi keret lexikális hálójához való kötődésük, azon belül elfoglalt helyük alapján azonosítja” (ANDOR 1998: 8).

A fentiek alapján szinonimikus halmozásnak, azaz *c o n g e r i e s* nek tekinthetők a következő részletek kiemelt mondatrészei:

„A kapuk, amelyek többnyire a falba vésettek, az ajtók, amelyek *halkan* és *csöndesen* nyílnak sötétes folyosókra: bezárva” (SZI.² 112).

A halmozás tagjainak itt a denotatív jelentése is megegyezik, hiszen a *halk* ’gyengén vagy alig hallható’, a *csöndes* (*csendes*) pedig ugyanúgy, illetve magával a *halk*-kal értelmezhető: ’halk, alig hallható’ (ÉKsz.).

„De könnyebb lett volna ekkor a malomgát zuhogójánál lerohanó Poprád acélos vizéből kiválogatni a vízcseppeket származásuk helye szerint, mint Szindbádnak *osztályozni*, *rendezni* az emlékeket, amelyek huszonöt esztendő után egyszerre meglátogatták” (SZI.² 29).

Az *osztályozni* és a *rendezni* rokonértelműségét az is jelzi, hogy ezek egy hasonló elemei, másrészt igazolja a jelentések összevetése: *osztályoz*: ’jelleg, minőség stb. sze-

rint osztályokba sorol', *rendez*: 'valamit megfelelő szempont szerint csoportosít' (ÉKsz.).

A fenti idézetekben két tagból épül fel a *congeries*, de természetesen több tag szinonim viszonya is megvalósulhat ebben az alakzatban; így például három elemből álló *congeriest* tartalmaznak a következő mondatok (az első példamondat emellett egy két tagból álló *congeriest* is: *álmodozni, elmerengeni*):

„Igaz, hogy szép a nagyváros *csillogása, fénye, pompája*, de álmodozni, elmerengeni csak itt lehet a csendes otthonban...” (SZI.² 100).

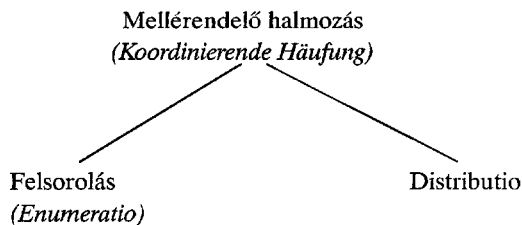
„*A sors, a véletlen*, talán *a végzet* úgy rendelte, hogy határszéli házunk vagyoni viszonyai meginogtak” (SZI.² 125).

A kiemelt halmazást alkotó négy mondatrész is a szinonímia viszonyában van:

„Mindent szeretett, ami *hazugság, illúzió, elképzelés, regény*, – ha egyszer rózsaszínű trikóban játszhatott volna a magasban a trapézen!, – ha orgonista lehetett volna a hercegi kastélyban, – ha gyóntatóatya a jezsuiták templomában!” (SZI.² 11).

2.1.1.5. Halmazás és felsorolás

LAUSBERG a mellérendelő halmazás típusainak osztályozásában a szintaktikai, a szemantikai és a pozicionális szempontot alkalmazva ezt a rendszerezést adja (1960: 336–45):

Az *enumeratio* a LAUSBERGi rendszerben a felsorolással (*Aufzählung*) azonos,³³ benne az alkotó tagok viszonya röviden a következőképp jellemezhető:

- Szintaktikai szempontból: az alkotó tagok mellérendeltek (lásd fent).
- Szemantikai szempontból: az alkotó tagok egy fölérendelt fogalom részei.
- Pozicionális szempontból: az alkotó tagok közvetlenül (tehát szavak, szókapcsolatok, tagmondatok közébeékelése nélkül) egymás mellett állnak.

³³ „Häufung im Kontakt: *enumeratio*. Die koordinierende Häufung im Kontakt (die der Geminatio in der Wiederholung und in der Synonymie entspricht) ist die Aufzählung” (LAUSBERG 1960: 337).

A *distributio* csak pozicionális szempontból különbözik az enumerációtól, mégpedig abban, hogy a *distributio* tagjai nem közvetlenül egymás mellett állnak, azokat közbeékelődött mondatrészek, szó szerkezetek, tagmondatok választják el (részletesebben lásd LAUSBERG 1960: 340–1, LAUSBERG 1976⁵: 99). A *distributio* alakzata fordul elő tehát az alábbi két idézetben:

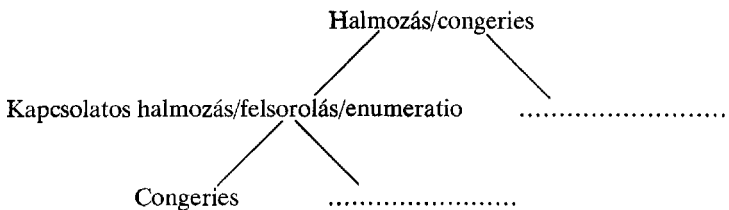
„elfelejtette végtelen önfeláldozásukat, a veszélyeket, amelyeknek magukat alávetették, és különös, drága esküvésüket, amelyet egy szent barát gyakorlottságával vett ki Szindbád belőlük” (SZI.² 6).

„Azt óhajtottam, hogy én legyek a *legszebb*, akit látsz, a *legfinomabb*, *legkívánatosabb*...” (SZI.² 6).

Mindezek után meglepő lehet, hogy egy alapos német nyelvtudományi műszótár, a *Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini* (CONRAD 1988²: 18) szerint a fenti rendszerrel szöges ellentétben nem a halmozás altípusa a felsorolás, hanem a felsorolás egyik esete a halmozás: „*Accumulatio*, más néven *halmozás*: a felsorolás sajátos esete; tematikusan összetartozó szavak, szó szerkezetek, szintagmacsoportok, rövid mondatok (gyakran kötőszó nélküli) sorolása.”

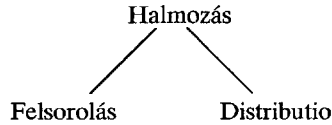
A felsorolás és a halmozás viszonyának meghatározása a magyar szakirodalomban sem gond nélküli, ahogy GÁSPÁRI LÁSZLÓ (1990³: 97) írja: a (klasszikus retorika alapján értelmezett) halmozást „nehéz elkülöníteni a felsorolástól” (lásd még pl. SZATHMÁRI 1961: 437–8, SZIKSZAINÉ 1994: 136). LAUSBERG osztályozását követve azonban megszabadulunk a stilisztikai szakirodalom e régi terminológiai, ill. tipológiai problémájától, hiszen így nem is szükséges szembeállítanunk a halmozást és a felsorolást, ezek ugyanis nem szembenálló fogalmak, ellenkezőleg: a felsorolás a halmozás egyik típusa, alfaja (lásd még LAUSBERG 1976⁵: 96–7, SCHÖPSDAU 1994: 1231–2).

Megoldást kaphat így az alábbi osztályozásbeli ellentmondás is: SZABÓ G. és SZÖRÉNYI (1988: 141) a halmozás stílusalakzatát – mint ezt fent már idéztem – a következőképp definiálja: „A *halmozás* (*congeries*) hasonló jelentésű, de különböző formájú szavak egymáshoz kapcsolása.” A szerzők ezután (1988: 142) a halmozás altípusaként, „kapcsolatos halmozásként” tárgyalják a felsorolást: „Kapcsolatos halmozás az *enumeratio* (felsorolás), amelynek tagjai egy egész összehangolt részei.” Majd ugyanitt ezt olvassuk: ez „utóbbi halmozás egyik fajtája a *congeries*, azaz rokon jelentésű szavak felsorolása.”³⁴ Ha ezt ábrázoljuk, akkor az alábbi önellentmondó felosztást kapjuk:

³⁴ A *Kis magyar retorika* második kiadásából (Helikon Kiadó, 1997) ez a mondat már kimaradt, nem tudhatjuk azonban, hogy ennek elvi vagy egyéb (például nyomdatechnikai) okai vannak.

Úgy vélem, e felosztás helyett a halmozás itt tárgyalt főtípusainak meghatározásában szerencsésebb lenne a LAUSBERGTŐL idézett osztályozást követni. Sőt, az ún. alárendelő (alárendelt) halmozásról kifejtettek alapján úgy vélem, hogy a LAUSBERGI felosztás joggal kiterjeszthető a halmozások összességére. Magam tehát az alábbi felosztást tartom plauzibilisnek:

Természetesen a halmozásnak az itt feltüntetett két főtípuson kívül számos újabb típusa, altípusa határozható meg a különböző fő szempontok (szintaktikai, szemantikai, pozicionális) egyenkénti vagy összekapcsolt érvényesítésével és egyéb szempontok figyelembevételével (szempont lehet például az is, hogy milyen komplex alakzatoknak összetevője a halmozás stb.). A részletesebb osztályozásra az alábbiakban magam is kísérletet teszek.

2.1.2. A halmozás fogalmának értelmezése

A halmozást általánosságban szintaktikai-szemantikai (-pragmatikai) viszonyoknak fogom fel, és az olyan mellérendelő szerkezeteket tekintem halmozásnak, amelyek prototipikusan egy mondategészen (ritkább esetben egymást követő mondategészekben) belül nem szó szerinti ismétlődésformaként legalább két azonos mondatrészt, szószerkezetet, azonos szerkezetű szintagmacsoportot vagy azonos szerkezetű és/vagy jelentésbeli paralelizmust mutató tagmondatot, illetve egymást követő azonos szerkezetű és/vagy jelentésbeli paralelizmust mutató egyszerű mondatot foglalnak magukban.

Mindenekelőtt a fenti értelmezés néhány más halmozásfelfogástól eltérő elemére, illetve néhány a nem prototipikus eseteket érintő és ezért kiegészítő magyarázatot igénylő kérdésre térek ki, majd a halmozás egypár egyéb szempontokból különösen fontosnak ítélt aspektusát tárgyalom.

2.1.2.1. A két tagból álló halmozás

Az általánosnak mondható, ám mégis külön hangsúlyt igénylő felfogás szerint a csak két tagot magukban foglaló, halmozásértelmezésben fent jellemzett szerkezeteket is halmozásnak tekintem. O. NAGY GÁBOR (1975: 180) a Világirodalmi

lexikon halmazást bemutató szócikkében ezt írja: a halmazás a „tagok száma szerint lehet két, három vagy ennél több tagból álló” (a kiemelés tőlem: P. J.). FÓNAGY (1999: 73) szintén felsorolásnak tekinti (halmazás és felsorolás viszonyát lásd fent) „a két egymást követő jelzöt, határozót vagy egymást követő azonos szófajú szót”. LAUSBERG (1960: 340) ugyancsak felveszi a két tagból álló felsorolást a halmazás típusai közé (lásd még LAUSBERG 1976⁵: 101).

Meg kell azonban itt jegyezni, hogy a három vagy több tagból álló halmazás stílushatása természetesen jóval erősebb, mint a két tagból állóé, nem véletlen az, hogy a halmazást bemutató szakmunkák is túlnyomórészt három vagy még több tagból álló halmazásokat idéznek példaként (lásd a fent idézett példákat, ill. a fenti hivatkozásokban megadott szakirodalmat). Hasznos lehet itt a kognitív nyelvészet egyik alaptételének figyelembevételére: „a nyelvi jelenségek többsége skaláris jellegű” (BAŃCZEWOSKI 2000: 327).

Így azt mondhatjuk, hogy a stílushatást alapul véve a halmazások között is felállítható egy fokozati skála (lásd ehhez még SANDERS [1977: 52–9] „Aufmerksamkeitshierarchie” fogalmát). A két tagból álló halmazás, bár beletartozik a halmazás kategóriájába, kevésbé feltűnő, a kognitív nyelvészet – ugyan másféle – „feltűnőbb” és „kevésbé feltűnő” nyelvi kategóriákat szembeállító kategorizálása nyomán azt mondhatnánk, hogy még „alapszerű”, kevésbé profilálódott, vele szemben viszont a kettőnél több tagból álló halmazás már jóval szembetűnőbb, azaz „figuraszerű” (vö. KONERDING 1993: 10, TOLCSVAI NAGY 2001a: 48–9, TOLCSVAI NAGY 2002b: 212).

2.1.2.2. *A szintagmacsoportok halmazása*

Mint arra fent utaltam, bizonyos retorikák (pl. SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 141–3) a szóhalmazásra szűkítik a halmazás fogalmát, más kanonikus rendszerek viszont – és ez az általánosabb – szélesebbre vonják a halmazásba tartozó nyelvi formák körét: O. NAGY GÁBOR (1975: 180) halmazásdefiníciójában a szón kívül a szó szerkezet, a mondat, sőt a rím is szerepel mint a halmazás lehetséges alkotóeleme: a halmazás „valamilyen vonatkozásban egymással rokon szavak, szó szerkezetek, mondatok, rímek egymás után történő többszöri alkalmazása”. SZATHMÁRI ISTVÁN (1985⁶: 250) is kiemeli, hogy „a stilisztikában halmazáson nemcsak az egynemű, azonos értékű mondatrészeknek, hanem az alárendeléses, ún. többszörös szerkezeteknek, sőt a mondat szerkezeteknek a halmazását is értjük”. Kiindulópontunk továbbá SZATHMÁRINAK (1983: 350) ez a definíciója is: „a halmazás valamilyen vonatkozásban egymással rokon szavak (azonos szófajú és mondatbeli funkciójú szavak), s z e r k e z e t e k , mondatok egymás után történő többszöri alkalmazása” (a kiemelés tőlem: P. J.). SZATHMÁRI halmazásfelfogása nemcsak azért következetesebb – és így számunkra elfogadhatóbb, mint O. NAGYÉ –, mert egységes (szintaktikai) fogalomkészlettel írja le a szóban forgó alakzatot, hanem azért is, mert nem csupán szó szerkezetek halmazásáról beszél (mint például O. NAGY), így az ő halmazásfogalmába beleérthető a szintagmacsoportok halmazása is. Véleményünk szerint ugyanis egyaránt lehet a halmazás alkotótája

mondatrészt, szó szerkezetet, s z i n t a g m a c s o p o r t és mondat egység. A felsoroltak közül a szintagmacsoportot azért szükséges kiemelni, mert az eddigi halmazleírások ezt a kategóriát nem alkalmazzák, „egyenrangúsítása” azonban elengedhetetlennek tűnik, hiszen éppen úgy előfordulhatnak azonos szerkezetű szintagmacsoportok egy nagyobb szintaktikai egységben, mint ahogyan azonos mondatrészek, azonos típusú szintagmák vagy paralel mondat egységek. Ennek alapján be kell iktatnunk a halmaz lehetséges alkotóelemeinek a sorába a szintagmacsoportot is.

Hivatkozhatunk itt példaként még a Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini fent más összefüggésben már idézett halmazmeghatározására is: „Anreihung von Wörtern, Phrasen oder kurzen Sätzen, die thematisch zusammengehören” (CONRAD 1988²: 18). A *Phrase* nemcsak szó szerkezetet jelöl, hanem „szintaktikailag összetartozó szó csoport”-ot (FÖLDES 1993: 171) is, vagyis a szó szerkezet mellett szintagmacsoportot is.

Utalhatunk KEMÉNY GÁBOR (1991: 86) fogalomhasználatára: KEMÉNY sem csupán szó szerkezetek, hanem mondatrészek, s z e r k e z e t e k és tagmondatok halmazát vizsgálja (vö. még pl. Heltainé 1986: 35).

2.1.2.3. A mondatok (mondat egységek és mondat egységek) halmazása

A halmaz (ahogy ezt a fent idézett szakirodalomból, ill. szakirodalmi példákból is láttuk) prototipikusan mondatrészek halmazása, de (mint ez már a fentiekben szintén szerepel) más egységek is lehetnek a tagjai. Az alábbiakban röviden a mondat egységek és a mondat egységek halmazásának kérdéséről szöveg:

O. NAGY GÁBOR (1975: 180) fent idézett halmazdefiníciójában a m o n d a t is szerepel mint a halmaz egyik típusának alkotóeleme (lásd még SZATHMÁRI ISTVÁN fent idézett meghatározásai: 1985⁶: 250, 1983: 350). PÉTER MIHÁLY (1991: 198) is hasonlóképp vélekedik: „a halmaz egész mondatokra (rendszerint mellékmondatokra) is kiterjedhet.”

Figyelemre méltó, hogy fent már idézett meghatározásában a Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini (CONRAD 1988²: 18) *Häufung* szócikkének szerzője is beszél mondatok halmazáról, ő viszont indoklás nélkül – és így számomra nem is értelmezhetően – csak a r ö v i d mondatok sorolását tekinti halmaznak („Anreihung von ... k u r z e n Sätzen, die thematisch zusammengehören” – a kiemelés tőlem: P. J.; e definícióban egyébként a „tematikus összetartozás” értelmezése sem probléma nélküli). Hozzátehetjük: maga a rövidség fogalma is meglehetősen bizonytalan ebben az esetben, és ez is kérdésessé teszi a fent idézett definíció használhatóságát.

Magam a szerkezeti paralelizmust mutató tagmondatok és egyszerű mondatok egymás melletti alkalmazását (a fent idézett szakirodalmat is követve) halmaznak tekintem, ám az egymással csupán kapcsolatos stb. mellérendelő viszonyban lévő, ám belső szerkezetükben nem egyező tagmondatok, egyszerű mondatok sorjázását már nem. SZATHMÁRI ISTVÁN (1961: 441) halmazdefiníciója is kritériumként tartalmazza a szerkezetek azonosságát: a halmaz „a z o n o s mondat szerkezeteknek többszöri, párhuzamos alkalmazása” (a kiemelés tőlem: P. J.) Azt, hogy a mondat egységek

mellérendelő viszonya önmagában, tehát a belső szerkezet paralelizmusának eseteitől³⁵ eltekintve, a szöveg befogadója számára nem percipiálódik halmozásként, igazolni tűnik az a tény is, hogy az ilyenfajta viszonyokat – tudomásom szerint – sem a retorika több évezredek tudománya, sem a stilisztika nem tárgyalta mint alakzatokat. (E viszonyok kutatása inkább a szövegtan kereteibe illeszkedhet, lásd BÉKÉSI 1982, 1986, vö. TOLCSVAI NAGY 2001a: 31.)

2.1.2.4. *A szerkezetes mondatrészek kérdése*

A szerkezetes mondatrészeket a fenti példában és a továbbiakban sem mindig különítettem el az egyeleműektől, azt a felfogást figyelembe véve, amely adott esetben „nem egyetlen szerkezeti tagot tekint mondatrésznek, hanem egy szó szerkezetet vagy szó szerkezetcsoporthoz” (RÁCZ 1976⁴: 267). A szerkezetes alany és állítmány mellett a többi így értelmezett mondatrész is lehet szerkezetes. Ennek az eljárásnak az a haszna, hogy „a szerkezetes mondatrész fogalma még közelebb vihet bennünket a mondatbeli összefüggések megértéséhez” (RÁCZ 1976⁴: 268), és ezáltal a pontosabb, árnyaltabb stilisztikai elemzéshez. DEME LÁSZLÓ (1971: 59) is arra figyelmeztet, hogy ha a mondat elemzését „nem formális eljárásnak tekintjük (a nyelvi elemek funkcióját előtérbe helyező stilisztikai megközelítésünk ezt semmiképp sem engedi – P. J.), hanem a mondatban foglalt értelem (a mondanivaló) megfejtéséhez szolgáló kulcsnak”, akkor szerkezetes mondatrészekre kell tagolnunk a mondatot.

2.1.2.5. *A különböző kategóriájú, illetve főkategóriájú determinánsokból álló mellérendelő szó szerkezet*

Az „azonos mondatrészek” alkotta mellérendelés fogalma bizonyos esetekben viszonylag tágan értelmezhető, így például a különböző határozófajták – mint egy főkategóriába tartozó mellérendelő szerkezetek – olykor egy halmozás elemeivé válnak. A grammatika szempontjából KESZLER BORBÁLA (2000a: 352) ezt az esetet így mutatja be: „A mellérendelő szintagma tagjai általában azonos szerepű mondatrészek, de állhatnak egymással mellérendelő viszonyban különféle határozók is: *még szülei életében és nem kis bánatukra sikerült beleszeretnie egy fiúba; ceruzával és ágyban írom ezt a levelet*” (vö. még LANG 1977: 43–4). BÁNRÉTI (1992: 724) a mellérendelő szó szerkezetek szintaktikai kategóriáit vizsgálva ezzel egybehangzóan állapítja meg, hogy a „predikátumhatározók szabadon koordinálhatók egymással [...]: János (szép fizetésért, szorgalmasan és jókedvűen) dolgozott”. A stilisztikában is elfogadott ez a felfogás: FÓNAGY IVÁN (1999: 55) például a vogul énekek különböző határozófajtaikat

³⁵ Problémát jelenthet viszont az, hogy hol húzzuk meg a szerkezeti hasonlóság, azaz a paralelizmus határait, e kérdéskör újabb összefoglalását adja további szakirodalommal és példákkal SZATHMÁRI ISTVÁN (2001b: 162–4), aki – szempontunkból is igen jól használható eljárással – megkülönböztet tágabb és szűkebb értelemben vett paralelizmusokat.

változó párhuzamos szerkezeteit elemezve – tehát KESZLER BORBÁLÁhoz hasonlóan a különböző határozófajtákra vonatkozó érvennyel – ezt írja: „az azonos mondatrész kategóriája igen távan értelmezhető”; egy másik munkájában (FÓNAGY 1997: 620) Szabó Lőrinc szonettjének két különböző fajtájú határozóját elemzi felsorolásként: „*Bűnben s ezen a napon* [...] lettem az övé”.

Továbbmenve: a mellérendelés fogalmának értelmezésében elfogadom azt a nézetet is, hogy különemű, azaz különböző főkategóriájú determinánsok is összekapcsolódhatnak mellérendelő szó szerkezetben (részletesebben lásd KESZLER 1992: 89–96, vö. DEME 1971: 46–8, BÁNRÉTI 1992: 727–9): pl. *mit, mikor és hol kell csinálnunk?* (RÁ CZ 1976⁴: 266); KESZLER (2000a: 352) példáival: *Kitől, mikor és hol tanultál? Mikor és hogyan lett belőle főszerkesztő? Már tudjuk: ki, mi és hogyan, miért; Jót és jól ír; Ki és mikor szólt neked? Valaki, valamikor és valahol mesélte ezt már nekem.* „A különböző (alanyi, tárgyi, határozói) bővítmények egymás közötti mellérendelő viszonyának azonban szigorú feltételei vannak. Ez csak akkor lehetséges, ha azonos szintűek,³⁶ és közöttük valamiféle szorosabb logikai-szemantikai viszony áll fenn. Ilyen lehet például a határozatlanság, a kérdés, a tagadás, az általánosság, illetőleg a tagok azonos szótöve stb., például: *ki, mit és mikor; senki, semmit és soha; sokat és sokan; stb.*” (KESZLER 2000a: 352). LACZKÓ KRISZTINA (2001: 413) ezzel ellentétben felveti, hogy „úgy tűnik, hogy a *Ki és hol találkozott Péterrel?* vagy a *Senki és soha nem tudta megoldani ezt a feladatot* típusú mondatokban valójában nem az alany van mellérendelő viszonyban más bővítményekkel, hanem két egyszerű mellérendelő mondatról van szó, ahol az egyik tagmondat teljesen redukálódott: *Ki találkozott Péterrel?* és *Hol találkozott Péterrel?*, valamint *Senki nem tudta megoldani ezt a feladatot* és *Soha nem tudta megoldani ezt a feladatot*”. Bár LACZKÓ ellenvetései elgondolkodtatóak, azoknak szempontunkból nincs döntő jelentőségük, mert mindkét felfogás szerint mellérendelő szerkezettel van dolgunk, azaz halmozással. Hozzáteszem ehhez azonban, hogy Krúdy vizsgált írásában a különböző főkategóriájú mondatrészek mellérendelő kapcsolatára én nem találtam példát, így esetünkben csupán a különböző határozófajták ilyen jellegű viszonya tekintetében van jelentősége ennek az elvnek. Így halmozásnak tekinthetjük például a következő idézetekben a kiemelt mondatrészek (mód- és állapot határozók) kapcsolatát:

„A szobaleányom távol volt, *egyedül és ügyesen öltözködtem...*” (SZI.² 155).

„Jött, jött *csendesen, leskelődve, meglapulva és megijedve* minden nesztől, minden hangtól – azon a régi nyári éjszakán” (SZI.¹ 27).

„Szindbád ... a háromlábú biliárdasztal felett *dákójára támaszkodva, kecsesen, könnyedén és ábrándosan álldógált*” (SZI.² 111).

Ebben a példában a szám- és a módhatározó alkot mellérendelést:

„Az ajtót *sokszor és hangosan felnyitották...*”(SZI.² 60).

³⁶ Az alanyt a Magyar grammatika az állítmány alárendeltjének tekinti (KESZLER 2000a: 350, KUGLER 2000: 405).

Az alábbi idézet kiemelt részében állapot- és helyhatározó alkot az értelmező határozós szerkezetre emlékeztető halmozást:

„A kövek hidegen, nedvesen, fázósan kopogtak lábaik alatt, amíg a régi templomot estenden megkerülték, hogy a *félhomályban, a temető tájékán* egy-két csöndes és hosszú csókot vált-sanak...” (SZI.² 92).

2.1.2.6. Az értelmező státusáról a halmozás szempontjából

Az értelmezős szerkezet státusa ma sem világos: a szakirodalomban nincs egységes megítélés arra nézve, hogy az értelmezős szerkezetek az alárendelők vagy a mellérendelők közé tartoznak-e. Az érvek és ellenérvek (lásd például KÁROLY 1958, BALOGH 2000b: 452–8) részletesebb felsorolásától, szembesítésétől ugyan – stilsztikai és nem grammatikai megközelítésről lévén szó – eltekintek itt, mivel azonban számos szó szerkezetnek a halmozáshoz való sorolása vagy nem sorolása a tét, és így az állásfoglalás elvi jelentőségű, az értelmezőről mégis külön szólnom kell néhány szót. Azokat a tényeket próbálom tehát összefoglalni, amelyek véleményem szerint a halmozás és az értelmező összefüggéseinek tekintetében a legfontosabbak. Kiindulópontom KÁROLY SÁNDORNak (1958: 20) az a megállapítása, hogy az érintkezést kifejező, *h á t r a v e t e t t j e l z ő s é r t e l m e z ő* mind a fogalmi viszony, mind a mondatfunkció szempontjából alárendelés. A hátravetett jelzőt, azaz a jelzős szerkezetnek megfelelő értelmezős szerkezetet ennek alapján alárendelőnek tekintem, és így az ilyen szerkezeteket önmagukban, tehát ha nem áll mellettük egy vagy több velük mellérendelő viszonyban lévő mondatrész, nem tartom halmozásnak.

Az értelmező határozók tekintetében a következő gondolatmenet (vö. KESZLER 2000b: 425, BALOGH 2000b: 453–58) alapján határoztam a halmozáshoz való besorolás mellett: Mindenekelőtt el kell választanunk az értelmező határozót a határozós viszonyban egyeztetett értelmezőtől. Értelmező határozóról akkor beszélünk, amikor két határozó úgy áll egymással értelmezőszerű kapcsolatban, hogy a második az elsőben megjelölt határozói jelentést szűkítéssel pontosítja vagy azonosítja:

„*Oldalt, az országút mentén* a Poprád folyó húzódott...” (SZI.² 26).

„*A hajós Budán, egy régi-régi utcácskában, zöld zsalugáteres házban, ahol kis kert volt az udvaron, lakást bérelt a »kismadár«-nak...*” (SZI.² 134).

Az értelmező határozós szerkezetek sohasem alakíthatók alany-állítmányi viszonynyá. Az első esetben azért nem, mert a tagok nem az azonosítás viszonyában állnak egymással, a másodikban pedig az átalakításnak morfológiai korlátai vannak, ugyanis az egyik tag határozószó. Ez a tulajdonság elválasztja az értelmező határozót a hátravetett jelzős és az azonosító értelmezőtől, és a mellérendelő szintagnákhoz közelíti, hiszen a mellérendelő szintagnák tagjaira jellemző az, hogy nem alakíthatók alany-állítmányi viszonynyá. Az első típusra, melyben a második határozó az elsőben megie-

lölt határozói jelentést szűkítéssel pontosítja, érvényes az is, és ez szintén a „valódi” mellérendelések tulajdonsága, hogy a nyelvi jelek külön denotátumokra vonatkoznak.

Ennek alapján halmozásnak tekintem például a következő részletek kiemelt szerkezeteit:

„Sokszor bolyongott kisvárosok *girbe-gurba utcáin, idegen kis házak között...*” (SZI.² 105).

„Gyakran üldögélt Fiumében *egy kávéházban, a hátulsó ablaknál...*” (SZI.² 106).

Mint egyik előző példánkból – „A hajós *Budán, egy régi-régi utcácskában, zöld zsalu-gáteres házban...*” (SZI.² 134) – is látható, létrejöhetnek három tagból álló halmozások is az értelmező határozós szerkezetekből. Ezekben a második határozó az első, a harmadik pedig a második jelentését pontosítja szűkítéssel:

„*És nyáron, aratáskor, holdas éjjelen, amikor aludni nem tetszett ifjúurunknak, nem én voltam-e, aki a kukoricacsész kunyhójába csaltam az aratóleányokat?*” (SZI.² 53).

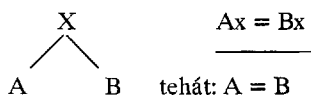
Vannak olyan határozós viszonyban egyeztetett hátravetett jelzős vagy azonosító értelmezők, amelyeknek alaptagja határozói pozícióban van, és így az értelmező is határozóragot kap, az alábbi halmozásrendszerezésben az ilyen szerkezeteket természetesen nem tekintem halmozásnak:

„*neveltjével, Szindbáddal és K. Nagy Sámuellel egy sarokban foglalt helyet*” (SZI.² 65).

„*És itt vagyok a határszélen, Ferenc a barátom, mert a harmadik rendtárssal, az öreggel, már évek óta nem lehet beszélni*” (SZI.² 126).

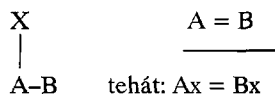
El kell fogadnunk véleményem szerint KÁROLY SÁNDORNak (1958: 20) azt a megállapítását is, hogy „az azonosságot kifejező értelmező a fogalmi viszony szempontjából mellérendelés, a mondatfunkció szempontjából alárendelés”. A mellérendelő szó szerkezet és az azonosító értelmezős szerkezet – fő szempontunk szerint: a halmozásnak minősíthető, ill. nem minősíthető esetek – között így, tehát a szemantikai és a szintaktikai megközelítés világos elválasztásával különbséget tehetünk. Ugyanis az azonosító szerkezet tagjait a determináció sajátos jellege (ti. az azonosítás) teszi formailag, a szintaxis szintjén is azonossá, ám a halmozott mondatrészek esetében a formai azonosságnak nem a tagok ilyenféle jelentésbeli viszonya, hanem egy harmadik mondatrészhez való közös és azonos viszonya az oka. Míg tehát a halmozott mondatrészekben a tagok azért egyenlők, mert az alany-állítmányi szerkezet tagjaiként egyenrangú, fölérendelt mondatrész nélküli és mellérendelő viszonyban lévő alanyok vagy állítmányok, vagy pedig egyszerre kerülnek azonos jellegű függési viszonyba, addig az azonosító szerkezet tagjai azért kerülnek azonos jellegű függési viszonyba, mert egyenlők. KÁROLY (1958: 20) ezt a különbséget így ábrázolja:

Halmazott mondatrészek (A, B)

x = közös kapcsolótag vagy az alany-állítmány szerkezet egyik tagja

Azonosító szerkezet (A, B)

x = az A kapcsoló tagja
 A = az x kapcsoló tagja, a B kapcsoló tagja

Összegezve a fentieket: Az értelmezők esetében a következőképp jártam el: általánosságban követtem azt a felfogást, amelynek alapján a Magyar grammatika megálapítása szerint „nyelvtanaink az értelmezőt leginkább ... az alárendelő szerkezetek között tárgyalják” (BALOGH 2000b: 453). Ebből következően a hátravetett jelzőt és az azonosító értelmezőt, hacsak nem áll mellettük legalább egy, velük mellérendelő viszonyban lévő mondatrész, nem tárgyalom halmazként. Az értelmező határozókat azonban a fent vázolt érvelés alapján a halmaz típusai közé sorolom.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy bár ez az elvi jellegű elhatárolás az esetek túlnyomó többségében eligazíthat minket, itt is vannak határesetek, melyekben különösen nehéz a besorolás. Példaként említhetem erre azt, amit DEME LÁSZLÓ (1971: 92–3) a „többszöröződő” határozókról írt. A *Kispesten a HÉV végállomásnál szabad ég alatt várakoznak az utasok* mondatban például – mint DEME megjegyzi – az egynemű határozók között „értelmi hierarchia” van, de „ez grammatikailag nehezen volna értékelhető”. Az „értelmi hierarchia”, amin én itt az értelmező határozókra általam fent hozott példákban is megfigyelhető szűkítéssel történő pontosítást értem, mint fontos szemantikai jegy az értelmező határozókhöz közelíti a DEME-példamondat szóban forgó részét; másrészt azonban abban is igaza van DEME LÁSZLÓnak, hogy mindez „grammatikai szempontból nehezen volna értékelhető”, tehát nem minősíthetjük értelmező határozóknak a *HÉV végállomásnál* és a *szabad ég alatt* nyelvi kifejezéseket. Ha azonban ezek írásjellel elválasztva járulnának az előttük lévő tagokhoz (a *Kispesten*, ill. a *HÉV végállomásnál* mondatrészekhez), akkor ezeket mégis értelmező határozóknak kellene elemeznünk. A stilsztika felől közelítve, azaz a stílushatást, a szövegértelmet előtérbe helyezve azonban felvetődik a kérdés: a DEME-példamondattal azonos típusú mondatok esetében mennyiben más a szóban forgó szerkezet stílushatása, mint egy „egyszerű” halmazos? A szövegalkotó és a befogadó felől közelítve is felvethető a kérdés: mennyiben lehet döntő egy – gyakran csak a nyomdász figyelmes-ségétől, figyelmetlenségétől függő – írásjegy megléte vagy hiánya?

Az írásjegyek egyébként sem mindig rögzítik pontosan a szintaktikai-szemantikai viszonyokat. FÓNAGY IVÁN és MAGDICS KLÁRA (1967) közös könyvének *Értelmezés és felsorolás* című részében írásrendszerünk „súlyos hiányosságá”-nak nevezi, hogy „vesszővel választjuk el az egymás mellé rendelt szavakat a felsorolásban, és ugyancsak vessző választja el a két szót akkor is, ha a második az elsőnek értelmezője. Ha például ezt a mondatot olvassuk: Barócsit, Bertókot, Nadasdi-Szabót, a rossz tanulókat és a múlt heti hiányzókat hívta ki – nem tudhatjuk, hogy Barócsi rossz tanuló-e

vagy sem”. A felsorolás és az értelmező szerkezet elhatárolása az élőbeszédben egyszerűbb, a beszéd zenei elemei pontosan érzékeltetik a különbséget: ha a *rossz tanulók* a felsorolás tagja, akkor dallama, dinamikája nem különbözik a három személynévtől, viszont ha értelmezőként áll, akkor más a tempója, dinamikája és többnyire a dallama is, nyomatékosítása egyenletesebb, hangereje kisebb, mint a növekvő vagy csökkenő erővel ejtett felsorolt szavaké, a tempó meggyorsul (FÓNAGY–MAGDICS 1967: 121–2).

Mivel e dolgozat korpusza írott szöveg, részletesebben nem foglalkozom sem itt, sem a későbbiekben a „felsorolás dallamá”-nak kétségtelenül igen fontos és vonzó kérdéskörével, ez egyébként talán nem is igen tartalmaz FÓNAGY IVÁN és MAGDICS KLÁRA idevonatkozó kísérletei és leírása után alapkérdéseket érintő megoldandó feladatokat. Így az alábbiakban „kitekintésként” pusztán az ő – a felsorolás és az értelmező szerkezet elhatárolása kapcsán megfogalmazott – megállapításait foglalom össze (1967: 123–8): A felsorolást alkotó szavak összetartozása a dallam és a dinamika párhuzamosságában jut kifejezésre, a dallam egyenletesen ereszkedő vagy emelkedő, a szólamon belül ugyancsak egyenletesen csökken, ritkábban fokozódik a hangerő. A felsorolásoknak általános sajátossága, hogy hangjuk zeneibb, közelebb áll az énekhez, mint a felsorolást nem tartalmazó közlésé. Tehát „amikor szavakat vagy szó szerkezeteket sorolunk fel, azt akarjuk zenei eszközökkel kifejezésre juttatni, hogy folytonosan változóban van valami, ami mindvégig változatlan marad”, lényegében ez érvényesül a tagmondatok felsorolásánál is, sőt: „önálló mondatokat is egybefűzhet a felsoroló dallam” (FÓNAGY–MAGDICS 1967: 127–8).

2.2. A halmozás szövegtani megközelítése

2.2.1. A halmozás szerepe a szöveg koherenciájának létrejöttében

Dolgozatomnak ebben a részében azt a kérdést vizsgálom, hogy milyen szerepe van a halmozásnak mint a szövegbeli ismétlés egyik formájának a szöveg koherenciájának és így a textualitásnak a létrejöttében.

E vonatkozás tárgyalásának első lépése bizonyos szövegtani alapfogalmakkal, így a szöveg, textualitás, koherencia, kohézió fogalmával kapcsolatos állásfoglalás. E tekintetben kiindulópontomnak tekintem HALLIDAY–HASAN (1976: 1) felfogását, amely szerint a szöveget a nyelvhasználat szemantikai egységének kell tekintenünk (vö. SZIKSZAINÉ 1999: 49–53 [további szakirodalommal], TOLCSVAI NAGY 2001c: 273). Ehhez hozzá kell tenni, hogy a szöveg „szemantikai alapú” értelmezésének lényeges eleme az az újabb jelentéseméletekben általánosan elterjedt nézet, hogy pragmatika és szemantika között gyakorlatilag lehetetlen kellő alapozottsággal és világosan határvonalat húzni (vö. pl. KIEFER 1984, SCHWARZ 1994: 11–2, VATER 1994²: 32–49, KIEFER 2000: 51). Ennek alapján – az újabb hazai szakirodalomból a SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (1999: 53) által adott szövegfogalom-értelmezésre, ill. TOLCSVAI NAGY GÁBOR (2001a: 62–4 és passim) szövegleírására is építve – pontosabban szólva azt mondhatnánk, hogy a szöveg elsősorban a kommunikáció szemantikai-pragmatikai egysége.

BEAUGRANDE és DRESSLER mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban gyakran idézett, tekintélyes szövegtani szintézise (1981/2000) a textualitásnak hét ismervét sorolja fel (vö. még pl. VATER 1994²: 32–66):

- kohézió,
- koherencia,
- szándékoltság,
- elfogadhatóság,
- hírérték,
- helyzetszerűség,
- intertextualitás.

Ezek közül szempontunkból most az első kettő, a kohézió és a koherencia érdemel különösebb figyelmet. A kohézió, koherencia és konnexitás fogalmakat a szövegtani szakirodalom egy része élesen elválasztja egymástól (vö. SZIKSZAINÉ 1999: 58 és passim további szakirodalommal). Ez a fogalmi hármasság a nyolcvanas évek közepétől jelentkezik, „amikor a szöveg koherenciáját új szemszögből láttató kommunikatív pragmatikai kutatások elválnak a kohezív szöveget mint jelentések egymásba illeszkedését tételező jelentéstani kutatásoktól, így létrehozván a »pragmatikai« indíttatású koherencia fogalmat egyfelől, és a kohézió »jelentéstani« fogantatású értelmezésével elősegítvén a »grammatikai« indíttatású konnexitás fogalmat másfelől” (KOCÁNY 1996: 156). A szövegösszetartó elemek Morris szemiotikai rendszeréből eredeztethető hármasság felosztása azonban – mint az közismert (vö. pl. KOCÁNY 1989: 31, TOLCSVAI NAGY 2001a: 116) – számos nehézséget vet fel, ezek közül a legfőbb a szintaktikai, a szemantikai és a pragmatikai szint egyértelmű elhatárolása.

A hármasság TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerint (2001a: 30) egy olyan átmeneti korszak szülötte volt, amelyben a grammatikai kiindulás még erőteljesen hatott. Így a konnexitás, kohézió és koherencia megkülönböztetése, mondhatni, „módszertani szükségszerűség” volt, ám e megkülönböztetés „közben már előremutat a kommunikációs és procedurális feldolgozások felé. Ez az irányulás végül napjainkra egy tényezőt emelt ki és helyezett a magyarázat középpontjába, a koherenciát”.

Nem tesz különbséget kohézió és koherencia között HALLIDAY és HASAN (1976) sem ma is időszerűnek tartott és sokszor idézett művében. BEAUGRANDE–DRESSLER (1981/2000: 73) a fenti hármassággal ellentétben a kohézió fogalmát a grammatikához, nevezetesen a szintaxishoz köti: „a szövegben – és a szöveg használatának keretét adó helyzetben – előforduló különféle dolgok között összefüggés van, vagy kognitív fogalmakkal szólva: minden előforduló dolognak szerepe van más előforduló dolgok ELÉRÉSÉBEN. Ezt a nyelvi rendszerek közül legkönnyebben a MONDATTANNAL szemléltethetjük, amely szervezési mintákat kényszerít rá a szövegfelszínre (a szövegben megjelenő szószorozatra). A kohézió (összetartó erő) szakszó használatával a mondatnannak ezt a kommunikációban betöltött szerepét kívánjuk hangsúlyozni.” Az újabb szövegtani szakirodalom egyik korszerű szintézisében, VATER (1994²: 32) szövegtanában is ezzel egybecsengő felfogással találkozunk: „A kohéziót a szöveg egységei kö-

zötti grammatikai viszonyként fogom fel” (a kiemelés tőlem: P. J.). Hasonlóképp vélekedik BUSSMANN (1990²: 389): a kohézió a „grammatika formális eszközei által létrehozott szövegösszefüggés”.

Magam a kohézió értelmezésében az alábbiakban elsősorban BEAUGRANDE-DRESSLER (1981/2000: 73–119) és VATER (1994²: 32–41) fent vázolt felfogását követem, a koherencia terminust pedig egyfelől a „hagyományos” szövegtant (lásd pl. BELLERT 1970 – ismerteti KOCSÁNY 1996: 155, VAN DIJK 1972 – összefoglalja TOLCSVAI NAGY 2001a: 21–2) követve, másfelől az újabb szövegtani szakirodalom idevonatkozó eredményeit (összességben lásd például VATER 1994²: 32–45 és passim, TOLCSVAI NAGY 2001a: passim) figyelembe véve a szövegösszetartó elemeket átfogó értelemmel használom. Hivatkozhatunk itt BUSSMANN (1990²: 389) összegzésére is, amely szerint a *koherencia* elsődleges jelentésében a szövegösszetartó grammatikai és szemantikai tényezők minden fajtájára vonatkozik.

A stílust a szövegértelem részének tekintve, illetve figyelembe véve, hogy „a stílus mélyen beépül a mindenkori közlésbe, annak összetett nyelvi, szituációs és szociális szerkezetébe”, és azt, hogy ennek megfelelően a nyelvi interakcióban a nyelvi formák

a) „jelentése valamilyen alapvetően szimbolikus alapú konceptuális tartalmat strukturál”,

b) „formája (pedig) valamilyen alapvetően ikonikus vagy nem (esetleg részlegesen) ikonikus alapú szociális eredetű tartalmat strukturál” (TOLCSVAI NAGY 2001a: 322), különösképp hasznosnak vélem egy, a szövegre hangsúlyozottan figyelő stilisztikai (szövegstilisztikai) vizsgálatban a koherencia illetően kiemelését. Következménye ez egyébként egy olyan, ma már általánosnak tekintendő (fent már említett) szövegfelfogásnak is, amely a szöveget nemcsak produktumnak, hanem produkciónak, nemcsak szerkezetnek, hanem műveletnek is tekinti (lásd például BEAUGRANDE-DRESSLER 1981/2000, ANTOS-KRINGS 1989, TOLCSVAI NAGY 2001a, vö. KOCSÁNY 1996: 161).

Az (adjekciós) alakzatoknak a szövegértelmet befolyásoló, meghatározó szerepét feltáró kutatások szempontjából azért is gyümölcsöző lehet a koherencia ilyen értelmű előtérbe helyezése, mert a koherencia végső soron a „szövegvilág összetevői, vagyis a szövegfelszín alatt meghúzódó FOGALMAK és VISZONYOK kölcsönösen elérhető és releváns voltára utal” (BEAUGRANDE-DRESSLER 1981/2000: 25), ezáltal mind a szövegalkotó, mind a szöveginterpretáló szempontjából közelítve közvetlenül a szövegértelmet teszi megfoghatóvá.

Szövegtani szempontból nézve a halmozás az általános mentális összetartó jellemzőként értett koherencia (TOLCSVAI NAGY 2001a: 54), BEAUGRANDE-DRESSLER (1981/2000) terminológiájával élve és a koherencián belül ezzel egy szűkebb területet is kijelölve: a kohézió létrejöttében kap szerepet. BEAUGRANDE-DRESSLER (1981/2000: 74–5) szerint „nagyobb szövegmennyiség esetén a fő művelet annak a felfedezése, hogyan lehet a már felhasznált szerkezeteket és mintákat újra felhasználni, módosítani vagy összetömöríteni”. A szűkebben értett „VISSZATÉRÉS” (*rekurrencia*) – ez az „elemek közvetlen megismétlés”-ét jelenti (1981/2000: 81, vö. VATER 1994²: 35–6, SZIKSZAINÉ 1999: 181 és kk.) – és a RÉSZLEGES VISSZATÉRÉS („ugyanazon szóelemnek az újbóli használatát jelenti, de másik szófajba áttolva”; 1981/2000: 85) mellett a kohézió eszközei közé tartoznak olyan megoldások, „amelyekben

- a) bizonyos alakok visszatérnek, de némileg módosított tartalommal,
- b) vagy pedig tartomelemek térnek vissza megváltoztatott formákban”.

A két utóbbi eljárás vonatkozik a h a l m o z á s r a:

- a) = a szintaktikai formák visszatérése, vagyis mondatrészek, szintagmák, szintagmacsoportok, mondat szerkezetek halmozása,
- b) = a paralelizmus *gondolati párhuzam* vagy *gondolatritmus* terminussal jelölt típusa.

A fentiek értelmezéséhez szükséges felidézni, hogy a stilisztikai-retorikai leírás a paralelizmusnak két alaptípusát tartja számon: „1. a variáció a szerkezet megtartásával a tartalmat módosítja kisebb-nagyobb mértékben; vagy ellenkezőleg 2. a tartalmat lényegében megtartva igyekszik a kifejezési formától minél jobban eltávolodni” (FÓNAGY 1999: 44). BEAUGRANDE-DRESSLER a) pontja (a formák visszatérése módosított tartalommal) a paralelizmus első, b) pontja (tartomelemek visszatérése megváltoztatott formákban) pedig a paralelizmus második típusára vonatkozatható.

A következő részletek – anaforával kombinálódó – paralelizmusaiban például a szerkezet egyezése mellett a tartalom lényegesen módosul:

„Mindent szeretett, ami hazugság, illúzió, elképzelés, regény – *ha egyszer rózsaszínű trikóban játszhatott volna a magasban a trapézén! – ha orgonista lehetett volna a hercegi kastélyban, – ha gyóntatóatyja a jezsuiták templomában!* (SZI.² 11).

„Vajon mi lehet az ilyen ablakok mögött? Talán *egy halott fekszik ott ravatalán, és sárga viaszgyertyák bágyadt, kékes párák közepette lobognak a koporsó körül. Vagy egy asszony alszik odabenn csöndesen, és valakiről hosszan és édesdeden álmodik. Vagy talán egy kép függ a falon, a bezárt ablak mögött, valakinek a képe, akinek kedvéért örökös homályba borult a szoba...*” (SZI.² 113).

Ebben a részletben viszont a második mellékmondat „a tartalmat lényegében megtartja” ugyan (‘Szindbád megöli magát szerelme öngyilkossága után’), de a szerkezet lényegesen módosul:

„Tudom bizonyosan, hogy *utánam jössz, nem hagysz egyedül a nagy ismeretlenségben*” (SZI.² 159).

2.2.2. A halmozás szerepe a szöveg stílusegységének megteremtésében

A halmozás a szövegben transzfrasztikus jelenségként a szövegstílus jellemző jegyév válhat, és így mint a stílusegység egyik tényezője magának a szöveg egészének a szintjén is a textualitás eszköze lehet, hiszen a stílus bizonyos megközelítésben szövegszervező erő (vö. GÁSPÁRI 1983a, PÉTER 1992: 174). A stílusjegyek e kettős funkcióját, éppen az alakzatokra vonatkozóan, SZATHMÁRI ISTVÁN (1983: 349) is kiemeli: „A

stilisztikai alakzatok olyan ... szerkesztésmódok, amelyek egyszerre töltenek be stilisztikai és szövegszervező (kohéziós) szerepet.”

A halmozásnak ezt az elméletileg, illetve a leírásban elválasztható két, de a kommunikációs folyamatban egységessé váló stílus- és szövegformáló, -„teremtő” funkcióját bizonyítja az is, hogy az alakzat mint bizonyos stílusokhoz tartozó szövegek egyik differentia specificája szerepelhet a stílustörténeti leírásban: „a kódexirodalom stílusának ... fő kompozíciós sajátossága, egyben jellegzetes eljárása a halmozás és ennek egyik alárendeltje vagy legalábbis rokona, a részletezés, egy egésznek alkotórészeire bontása és ezek felsorolása. A halmozással, részletezéssel alakított kisebb-nagyobb egységekben olyan stíluserejű funkcionálnak, amelyeknek szükségük van erre a szövegtérre. Ilyenek az emocionalitás, a pompázatosság és a képes beszéd kifejező formái, amelyek a halmozások szemantikai alkotóelemei” (SZABÓ 1998: 48, a kiemelés tőlem: P. J.).

HERCZEG GYULA (1975: 87–92) az impresszionista szövegek tipikus jegyének tartja a halmozást: „az impresszionista író sok apró részlet összefűzésével alkotja meg mondatait. Ebből logikusan következik, hogy hajlik a halmozásra” (vö. pl. SZABÓ 1998: 184–5). Egy, a szecesszió irányzatához tartozó szövegnek, Babits Halálfiái című regényének a stílusát összefoglalóan jellemezve a szerkezetes mondatrészek és az egy szinten álló mellékmondatok halmozását emeli ki JENEI TERÉZ (2002: 81, vö. még pl. SZATHMÁRI 1998: 25, KEMÉNY 2001b: 327).

Az alábbiakban ezért – főképp a kötetiszövegből kiemelt néhány szövegrészlet elemzésével – azt is igazolni próbálok, hogy a halmozás a vizsgált Krúdy-szövegben meghatározó stílusjegyként is fontos tényezője textualitásának.

2.3. A halmozás szemantikai megközelítése

A szemantikai megközelítés két oldalról is lényeges kérdéseket vet fel, és komoly eredményeket ígér:

A kognitív szemantika felől közelítve fogható meg az, ha van ilyen, ami a szövegalkotó oldaláról nézve a halmozás különböző szövegtípusokban, sőt továbbmenve: különböző kontextusokban való használatában a megjelenés kognitív (mentális) okait tekintve, illetve a befogadó oldaláról nézve a hatásban közös. Másrészt valószínűleg innen elindulva érdemlegesen lenne vizsgálható, hogy mi az, ami specifikusan szövegtípushoz kötött; hol kezdődik az a sáv, ahonnan már esztétikai határról beszélhetünk stb. Ezekre itt most nem térhetek ki, és pusztán egy idetartozó elméletet érintek, nevezetesen JACKENDOFF konceptuális szemantikáját.

A halmozás szemantikai megközelítéséhez fontos szempontokkal szolgál JACKENDOFF kognitív pszichológiai előzményekre építő konceptuális szemantikája (magyarul lásd JACKENDOFF 1992, összefoglalásként pedig KOCSÁNY 2001b, ill. KIEFER 2000: 84–7). JACKENDOFF azt a kérdést veti fel, hogy melyek azok a velünk született egyszerű fogalmak és kombinációs elvek, amelyek a nyelvi és nem nyelvi tapasztalatok hozzájárulásával módosítva lehetővé és egyben megtanulhatóvá teszik az új lexikai és a mondatszerű fogalmak létrejöttét és általában a fogalmak használatát

az aktuális helyzetben. A „jelentésposztulátumok rajongóival” és főként JERRY FODOR „monadikus predikátumok”-ra támaszkodó elméletével vitázva fejti ki nézeteit: a lexikális egységeket megalapozó fogalmak maguk is összetettek, e „konceptuális struktúrák fő egységei a konceptuális összetevők (*conceptual constituents*), melyek mindegyike a fő ontológiai kategóriák (vagy konceptuális »szófajok«): a Dolog, az Esemény, az Állapot, a Hely, a Pálya (*path*), a Tulajdonság és a Mennyiség egy-egy szűk halmazához tartozik. Ezek nyilvánvalóan mind meglehetősen különböznek az általuk kiválasztott referencia fajtáját illetően, formálisan azonban (algebrailag) nagyon sok közös vonásuk van” (JACKENDOFF 1992: 75). A fogalmak konceptuális jegyekké való lexikai elbontásának JACKENDOFF elsősorban az elméleti keretét vázolja fel, illetve ennek az elméletnek a lehetőségeit. Ezért is csak kérdésként fogalmazható meg az a feltevés, hogy a (szó-, pontosabban mondatrész)halmozás bizonyos típusában tekinthető-e a konceptuális jegyekké való részleges és sajátos – tehát nem tudományos igényű, hanem hétköznapi vagy éppen szépirodalmi jellegű – felbontásnak.

Fontos eleme JACKENDOFF konceptuális szemantikájának a „mondatszerű fogalom” (*sentential concept*) kategóriájának a bevezetése, ezek a mondatszerű fogalmak – hangsúlyozza JACKENDOFF (1992: 64) – „nem sorolhatók fel, hanem mentálissá kell generálódniuk az egyszerű fogalmak és a kombinációs elvek véges halmazai alapján”.

Ugyancsak a halmozás kérdéskörét érinti JACKENDOFFnak (1992: 76) az a megállapítása, hogy „minden egyes konceptuális kategóriának van néhány realizációja, amelyekben funkció-argumentum (*function-argument*) struktúrára bomlik le, viszont minden argumentum valamely főkategóriának konceptuális összetevője”. JACKENDOFF példáival:

- (1) John is tall. (János magas.)
- (2) John loves Mary. (János szereti Marit.)
- (3) John tried to leave. (János megpróbált elmenni.)

Az (1)-ben, amely egy Állapotot fejez ki, egy Dolog-argumentum (*János*) és egy Tulajdonság-argumentum szerepel, a (2)-ben, amely szintén Állapotot fejez ki, mindkét argumentum Dolog, a (3)-ban, amely Esemény, az első argumentum Dolog (*János*), míg a másik (*elmenni*) Esemény vagy Cselekvés.

Referenciaviszonyban – JACKENDOFF fent idézett kifejezésével élve: a fogalmak „által kiválasztott referencia” szerint – ezek az argumentumok halmozásban is sorolódhatnak, a funkció-argumentum (*function-argument*) struktúra ilyenkor tehát a halmozásban valósul meg. A Szindbád ifjúságából vett példákkal:

(A nők) „Szerették a zenét, a virágot, az érzékeny sétákat, könnyes órákat, fájdalmas elbúcsúzásokat ...” (SZI.² 7).

(Szindbád) „Szeretett kezeket, hajákat, női neveket, asszonyhangokat és simogatásokat” (SZI.² 11).

Érdeemes itt megemlíteni – nem csupán JACKENDOFF elméletével és általában a *frame*-elméletekkel való rokonsága miatt, hanem mint a halmozás bizonyos eseteire

egy lehetséges pszicholingvisztikai magyarázatot adó gondolatot – Freud feltételezését, amely szerint az egyes szavak valójában komplex mentális szerkezetek, és minden egyes szó több asszociációból épül fel (GÓSY 1999: 126).

A hagyományos szemantika szempontjai a tipizálásban kaphatnak fontos szerepet. Különösen használható lehet a jelentések közötti viszonyok és a denotátumok ontológiai minősége szerinti osztályozás (lásd alább).

2.4. A halmozás főbb típusai

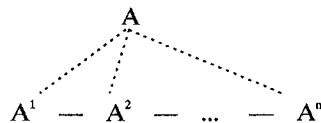
Az alábbiakban egy olyan új halmozástipológiát kísérek meg felállítani és leírni, amelyet a fenti halmozásértelmezéshez igazodva, a szakirodalom halmozástipológiáinak átalakításával és bővítésével dolgoztam ki.

I. Szintaktikai szempontból

A) osztályozható a halmozás abból kiindulva, hogy alkotótagjainak van-e fölrendeltjük. Eszerint megkülönböztethető:

1. alárendelt halmozás,
2. fölrendelt (mondatrész, tagmondat) nélküli halmozás.

1. Az alárendelt halmozás értelmezésében, mint azt a 2.1.1.3 részben kifejtettem, változtatásokkal ugyan, de LAUSBERG rendszerezését tekintem alapnak. Eszerint önmagában vett alárendelő, vagyis mellérendelés nélküli halmozásról nem beszélhetünk, hiszen a halmozás lényegét tekintve mindig mellérendelő. A mellérendeltség kritériumtulajdonságához másodlagos jegyként járul hozzá bizonyos esetekben az, hogy a (mellérendelő) halmozás viszonyában levő tagoknak van egy közös szintaktikai fölrendeltjük. Csupán a mellérendelő halmozás viszonyában lévő tagoknak az ehhez a fölrendelt taghoz való viszonyát jelölve beszélhetünk alárendelt halmozásról. Egy egyszerűsítő ábrával:

A jelölés magyarázata:

A – alaptag

A^1 – az alaptagot bővítő jelző, tárgy, határozó

— mellérendelő viszony

..... alárendelő viszony

Az alárendelt halmozás legtipikusabb példái a *minőségjelzők* halmozásával jönnek létre (vö. LAUSBERG 1960: 341, LAUSBERG: 1976⁵: 99–102):

„Jók voltak, szegénykék, és az ifjúságot ezentúl arra oktatja Szindbád, hogy tisztelje a nőket, mint a virágokat, mint *furcsa, gyenge, sokszor kifosztott, megcsalt, megkínzott* lényeket...” (SZI.² 5–6).

„Nehezen ment az emlékezés, mert egy nagy csók a leány *húsos, tapadó, forró, nedves* ajkairól útjába állott mindenféle más emlékek” (SZI.¹ 30).

É r t e l m e z ő k a halmozás alkotótagei a következő példában:

„A férj legyen mindene, *csillaga, boldogsága, álma...*” (SZI.² 85).

„Csak néha határozom el magam arra – mert hiszen a rangom ezt gyakran nem engedi –, hogy Fánikával, *a mi kis városunk tündérkéjével, az egyetlen nagyvilági hölgyel*, aki a hegyek között található, egy-egy régi kottát elénekeljek” (SZI.² 126).

B i r t o k o s j e l z ő k a halmozás tagjai:

„A *báj, a műveltség, a szellem* fogalma volt ez a név...” (SZI.¹ 176).

„A szép szavak, kezeknek ügyeskedő simogatása és a lábaknak titokzatos játéka csak rövid ideig pótolja a *vállak, keblek és egyebek* hiányát” (SZI.¹ 191).

Gyakran h a t á r o z ó k az alárendelt halmozás alkotótagei:

„A Poprád ott kanyargott a régi kolostor alatt, és a gerendákból összerótt gátak között *mélyen, csendesén és feketén* vonult meg, mint egy tó vize. *Künn, a folyó közepén vígan, játékosan, szinte kacagva* szaladtak a habok, mintha a hegyek között utazó fuvarosoktól tanulták volna a jókedvű kocsikázást, *fütyörészve, dalolgatva, izogatva* megtenni az utat egyik országból a másikba” (SZI.² 21).

„– Szindbád! – kiáltotta utána a leány, és *kendőt hátravetve, kibomlott hajjal, gyűrött fehér ruhában, bágyadtan* állott a reggeli szürkületben a kerti ajtónál” (SZI.¹ 30).

Halmazott t á r g y a k szerepelnek a következő mondatokban:

„Nők visszakíváncoztak, unatkoztak, emlékeztek; *nevetni, sírni, kacagni, bosszankodni, boldognak lenni* óhajtottak” (SZI.² 10).

„Szeretett *kezeket, hajakat, női neveket, asszonyhangokat és simogatásokat*” (SZI.² 11).

2. A **főlérendelt (mondatrész, tagmondat) nélküli halmozás**. Az alany és az állítmány viszonyáról, mint az köztudott, háromféle hatásos nézet is kialakult a magyar szakirodalomban: az egymással vitázó vélemények szerint ez a viszony a) alárendelő, b) hozzárendelő c) az igei állítmány esetében alá-, a nominális állítmány esetén hozzárendelő (lásd pl. FARKAS 1962: 315–7, HUSZÁR 1979, PETE 1993, LENGYEL 2000b: 399, LACZKÓ 2001, ELEKFI 2002: 14–5). Nem feladatunk itt ehhez a grammatikai kérdéshez hozzászólni, viszont szükséges az operativitás ér-

dekében valamelyik felfogás mellett állást foglalni, még akkor is, ha ez a döntés szükségképpen vitatható. A fenti nézetek közül számunkra a legmegalapozottabbnak, a legárnyaltabbnak (vö. ELEKFI 1966, HUSZÁR 1979: 26, LENGYEL 2000b: 399) a c) tűnik, így az alábbiakban ezt alkalmazzuk. Ennek alapján fölérendelt (mondatrész) nélküli halmozásnak minősül az alanyok és az állítmányok halmozása ezekben a példákban:

Halmozott alanyok (névszói [összetett] állítmány mellett):

„Igaz, hogy szép a nagyváros *csillogása, fénye, pompája...*” (SZI.² 100).

Halmozott állítmányok:

„Nők *visszakíváncsoztak, unatkoztak, emlékeztek...*” (SZI.² 10).

„Sokkal *igénytelenebb, csöndesebb és szomorúbb volt Emmánál*” (SZI.¹ 175).

„Legalább nézze meg a házam, az ágyasházam, ahol magamban *szenvedek, epekedek, bánkódom és sírdogálok!*” (SZI.¹ 193).

A hiányos mondatokban a fölérendelt főmondatrész nélküli halmozott mondatrészek, tagmondathalmozásokban pedig a mellérendelt mondatok tagjai alkothatnak fölérendelt nélküli halmozást, pl.:

„Csupán a szépművészetek érdekelték mindig. *Operettek, színészek, színésznők... Muzsika, dal, színház...*” (SZI.² 126).

„És a *színházak, bálók, szép ruhák és tündöklő ékszerek?*” (SZI.² 102).

B) Osztályozható a halmozás a fogalmi viszonyok kifejezésének szintaktikai variánsai szerint is:

A fenti osztályozást kiegészítheti, árnyalhatja az, ha a szintaktikai és a szemantikai szempontot egyszerre – ám következetesen elválasztva – alkalmazzuk, vagyis a fogalmi viszonyok kifejezésének szintaktikai variánsait vesszük figyelembe. Ez a felosztás szorosan csatlakozik az előző szempontozáshoz, ugyanis a fölérendelt fogalmat megnevező mondatrész gyakran szintaktikai fölérendeltje is a halmozásnak.

A halmozást alkotó tagok szemantikai szempontból általában egy – gyakran meglehetősen nehezen meghatározható – hiperonimának, a fogalmak szempontjából: egy főfogalomnak, más megnevezéssel egy ún. kollektív fogalomnak vannak alárendelve (lásd pl. LAUSBERG 1960: 337, O. NAGY 1975: 180, SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 142, vö. PLETT 1991³: 45–6). Olykor például csak a pragmatikai jelentés kategóriájának (vö. KIEFER 2000: 41–4) bevonásával magyarázható a halmozás tagjait egybefogó főfogalom, hiszen enélkül inkoherensnek minősülne a halmozás tagjait egyesítő egybefoglalás:

„Az ingaóra, amely a sarokban zengő, muzsikás hangon üti az időt, az időjelző-házikó a barátokkal és az elhagyott kert, pirosló sövényével: *mind ez Málcsi volt* Szindbád részére” (SZI.² 84).

A halmozásnak ezekben az eseteiben tehát valamely egésznek egymás mellé rendelt részei kerülnek egymást követően megnevezésre, illetve azonos kategóriába tartozó, valamilyen szempontból egynemű tárgyak, jelenségek válnak egy halmozás tagjaivá. A fölérendelt fogalomnak olykor van nyelvi jele a mondatban, olykor nincs („Die koordinierende Häufung ... besteht in der Diärese eines [ausgedrückten oder nicht ausgedrückten] begrifflich übergeordneten [Kollektiv-]Begriffs³⁷” – LAUSBERG 1976: 96). Például:

a) Hiányzik a főfogalmat megnevező mondatrész:

„És a színházak, bálók, szép ruhák és tündöklő ékszerek?” (SZI.² 102).

Szindbád azt sorolja fel, ami egykor az **élet örömeit**, a **boldogságot** jelentette Lenkének.

„... a vonaton, de még azután is, gyakran gondolt *Lenkére, a kis kerti házra és a kifent bajuszú órára*” (SZI.² 103).

A hiperonima lehetne például a (*Lenkénél tett*) **látogatás**.

b) A főfogalmat megnevező mondatrész és az ennek alárendelt fogalmakat megnevező halmozás tagjai **s i n t a g m a t i k u s k a p c s o l a t**ban vannak:

„Szerették, ha **szerelmi jelvényeiket**: *hajszálakat, harisnyakötőket, zsebkendőket, imakönyveket, hajtűket, cipőket, zsüpponokat, gyűrűket, apró kis cédulákat, vasúti jegyeket, hervadt virágokat, szalagocskákat, emlékezetes faleveleket, fátyolokat, együtt talált patkószegeket, arcképeket, pénzdarabokat, süteménymaradványokat, kavicsokat, cigarettacsutkákat, gombokat, ingeket, könyveket, fűzőzsinórokat, üres gyufaskatulyákat megőrizték a férfiak*” (SZI.² 8).

c) A felsorolás elemeit összefoglaló főfogalom megnevezését a mondategészen belül nem a halmozást magában foglaló, hanem egy másik mondategység, azaz tagmondat tartalmazza:

„És eszébe jutottak *hajak, szemek, vállak és karok, amelyek az övéi voltak*” (SZI.² 136).

d) A főfogalmat megnevező mondatrész és a halmozás tagjai egymást követő mondategészekbe kerülnek.

³⁷ „A mellérendelő halmozás ... egy (megnevezett vagy meg nem nevezett) fogalmilag fölérendelt (kollektív) fogalom dierézise.”

Az alábbi példákban a főfogalom a (sajátosan értelmezett) *szépművészet*, ill. az *(éjszakai) utazás*, az ezeknek alárendelt jelölteket megnevező halmozások tagjai külön mondategységben, de értelmezőszerű jelleggel alkotják a halmozást (e jelenség: a mondathasadás – BALLYnál: diszlokáció – árnyalt bemutatását lásd PÉTER 1991: 206–11):

„Csupán a *szépművészetek* érdekeltek mindig. *Operettek, színészek, színésznők... Muzsika, dal, színház...*” (SZI.² 126).

„Szindbád férfikorában sokszor gondolt vissza az *éjszakai utazásra*. *A pirosló ablakú kis tanyaházakra, az aggodalmas arcú bakterokra és a rókák útjaira*” (SZI.² 145).

C) A halmozás fajtái az alkotó tagok szintaktikai szintje szerint

A Világirodalmi lexikon halmozásdefiníciója szerint a halmozás „valamilyen vonatkozásban egymással rokon szavak, szó szerkezetek, mondatok, rímek egymás után történő többszöri alkalmazása” (O. NAGY 1975: 180). Problémát okoz a halmozás szócikk további rendszerezésében az, hogy a fenti meghatározásban különmemű kategóriák keverednek: a rím verstani, a szó szerkezet és a mondat szintaktikai, a „valamilyen vonatkozásban egymással rokon szó” – bár a megfogalmazás meglehetősen homályos (*valamilyen vonatkozásban*), és így akár alaktani is lehetne, feltehetően – szemantikai kategória. Ennek a következménye jelentkezik „a tagok minőség szerinti” osztályozásában, O. NAGY itt a következő meglehetősen heterogén csoportokat jelöli meg: „A halmozás tagjai lehetnek

- hangcsoportok (rímeknél),
- szavak,
- szócsoportok
- és mondatok” (a tördelés tőlem: P. J.).

Nem utolsósorban a fentihez hasonló szempontkeveredés elkerülése érdekében magam az osztályozásból elhagyom a hangcsoportokból felépülő halmozást. Hivatkozhatom itt arra is, hogy mérvadó halmozásdefiníciók, -tipológiák nem veszik fel a rímeket a halmozás típusai közé, így például LAUSBERG szintézisei (lásd 1960: 336–45, 1976³: 96–102), SZABÓ G.–SZÖRÉNYI retorikája (1988: 142) vagy SZATHMÁRI (1961: 441) stilisztikai kézikönyve.

Hasonlóképpen elhagyom ebből az osztályozásból a *szóhalmozás* terminust, kategóriát is, bár a halmozással foglalkozó szakirodalom jelentős része használja ezt a megjelölést, illetve fogalmat. Rendszerezésemben azonban abból indulok ki, hogy a halmozás szövegben, egy szöveg mondataiban jelentkező szintaktikai és szemantikai-pragmatikai alakzat, ebből következően szerencsésebbnek tűnik az összefoglaló jelentésű *szó*-t (amely egyaránt vonatkozhat a mondatban álló szavakra, vagyis szólófordulásokra és a lexémákra) elhagyva a *szóhalmozás* terminus helyett mondatrészek halmozásáról beszélni (vö. LENGYEL 2000a: 26–7). Pontosan fejezi ki a két megközelítés, illetve terminushasználat különbségét például a – fent O. NAGYtól idézettel ellentét-

ben egységes szintaktikai fogalomkészletet használó – következő halmozásdefiníció: „azonos mondatrészeknek, továbbá mondat szerkezeteknek többszöri, párhuzamos alkalmazása” (SZATHMÁRI 1961: 441), ennek megfelelően az idézett helyen a továbbiakban „halmozott mondatrész”-ekről és „halmozott mondat szerkezetek”-ről esik szó. Megegyeznek az itt alkalmazott kategorizálás terminusai KEMÉNY szintén szintaktikai alapozottságú, következetes kategóriáival is: KEMÉNY (2001b: 327) ugyanis „mondatrészek, szó szerkezetek, tagmondatok halmozása”-ról szól (vö. még pl. KEMÉNY 1991: 86).

A fentieket figyelembe véve a halmozások osztályozására egységes szempontként a tagok szintaktikai szintje kínálkozik, és eszerint a következő főbb osztályok állíthatók fel:

1. Azonos mondatrészekből felépülő halmozások

„A szerelem nekik minden: *levegőjük, szomjúságuk, csodálkozásuk*” (SZI.² 6).

„Mikor néha Pestre mentünk, mindig magát kerestem a *színházakban, a mulatóhelyeken és a vacsorázóhelyeken...*” (SZI.² 103).

2. Azonos típusú szintagmákból felépülő halmozások

„Látni vélte a kissé hajlott, finom, érzéki orrot, amelynek *lüktető mozgása, rózsaszínű árnyéka* először megigézte” (SZI.² 74).

„Szindbád már éppen esküdni akart, midőn a kis kerti ajtó csikorgott, és a kavicsos úton látható lett az öreges doktor *széles alakja, bő esőkabátja és ertyős sapkája*” (SZI.² 103).

A fenti két példában olyan szintagmák alkotják a halmozást, melyeknek alany az alaptagja, az ebbe a típusba tartozó halmozásokat SZABÓ G.–SZÖRÉNYI (1988: 143) e példájával: „Az *életunt* kaszíráló, a konyha *dühös* kommunisztája, az agyonéjszakázott [sic] kávéslégény, a *héjaképu* kávé, a *tavaszt sohasem látott* virágárus asszony és mindazok, akiknek valamely közülük van az éjszakához, bizonyos tiszteletet éreznek a dördülő, habzó palack iránt...” (kiemelés a szerzőktől) és osztályozásával ellentétben, a 2.1.1.3. pontban foglaltak szerint nem tekintem alárendelő halmozásnak.

„az orvos *mindenféle kalandokat, nagyszerű jeleneteket* emlegetett a múltból” (SZI.² 35).

Ebben a példában a halmozást alkotó minőségjelzős szó szerkezetek alaptagja tárgy, mivel ezek a kapcsolatos viszonyban levő tárgyak az *emlegetett* állítmányt bővítik, itt már alárendelt halmozásról is beszélhetünk (vö. 2.1.1.3.).

„*gondtalan elbizakodottsággal, rózsaszínű füllel, jó szagú nyakkal, párnás tenyérral és keletiesen elkényeztetett tekintettel* néztek el Szindbádunk feje fölött” (SZI.² 12).

E mondatban szorosabb értelemben véve csak a minőségjelzős szó szerkezetek alkotnak halmozást, ebben az értelemben a *szagú nyakkal, elkényeztetett tekintettel* szintagmákat tekinthetjük a halmozás tagjainak; felfoghatjuk azonban tágabb értelemben

szerkezetes mondatrészek halmozásának is az alkotó tagok viszonyát (így jutunk közelebb itt is a mondatbeli összefüggések megértéséhez, vö. RÁCZ 1976⁴: 268), ekkor a *jó szagú nyakkal és a keletiesen elkényeztetett tekintettel* szintagmaláncok minősülnek alkotóagnak.

3. Azonos szerkezetű szintagmacsoportokból felépülő halmazások

„Hirtelen a *pörkölt dió szaga*, valamint *friss kalács illata* ütötte meg az orrát...” (SZI.² 27).

„...*kezeknek ügyeskedő simogatása és a lábaknak titokzatos játéka* csak rövid ideig pótolja a vállak, keblek és egyébek hiányát” (SZI.¹ 191).

A halmozást alkotó szintagmaláncok belső struktúrája így írható le:

[(*pörkölt* → *dió*) → *szaga*]
[(*friss* → *kalács*) → *illata*]

[*kezeknek* → (*ügyeskedő* → *simogatása*)]
[*lábaknak* → (*titokzatos* → *játéka*)]

A rendszerezésben elkülöníthető fenti három típus az egyes szövegekben, azaz szövegmondatokban gyakran összefonódva jelentkezik, és nem is csak „tisztá” kategóriák léteznek, (i) gyakran bővítmény nélküli és bővítménnyel ellátott vagy (ii) eltérő bővítményekkel rendelkező mondatrészek együttesen alkotnak halmozást. Ezek az esetek mintegy átmenetet képeznek az azonos mondatrészekből, az azonos típusú szintagmákból és az azonos szerkezetű szintagmacsoportokból felépülő halmazások között. Mivel ilyenkor az alaptag azonosságát figyelembe véve beszélhetünk halmozásról, ezek az esetek általában leginkább a mondatrészek halmozásához állnak közel, és felfoghatók olyan mondatrészhalmazásoknak, melyeknek alkotótagei között bővítmény nélküli és szerkezetes mondatrészek is vannak, viszont ha a több eltérő bővítménnyel rendelkező halmozott alaptagok dominálnak, akkor ezek a halmazások már az utóbbi két típushoz közelíthetnek. Olykor a fent leírt tiszta típusok kombinálódnak. Itt bizonyára leírhatatlanul sok variáció lehetséges, ezért a további osztályozás helyett erre csak néhány példát idézek:

„*Szerették a zenét, a virágot, az érzékeny sétákat, könnyes órákat, fájdalmas elbúcsúzásokat...*” (SZI.² 7).

„Már fel is léptem Rimaszombaton, már énekeltem is *fehér nadrágban, lakkcsizmában és kospérdel a derekamon a színpadon*” (SZI.² 35).

„Az álmaiban ott élt Málcsi, együtt azokkal a vágyódásokkal, amelyek a nagyvárosból néha *csendes kisvárosi cukrászboltokba, a sötétes síkátorban állongó régi házban varrogató leányokhoz és régi, bolthajtásos kőhidakra* vezették Szindbádöt” (SZI.² 83–4).

Az alábbi idézetben szereplő halmozásához hasonló bonyolultabb formák stílushatásra koncentrálnó elemzésében véleményem szerint a fenti típusokat nem is mindig

célszerű elválasztani. Itt például egyszerűen a szerkezetes alanyok halmozásának is felfoghatjuk a szintagmák és szintagmacsoportok halmozását (a szerkezetes mondatrész fogalmába egyaránt beleérthető a szintagma és a szintagmacsoport – RÁCZ 1976⁴: 267):

„A csendben, a néma hegedűk mellett könnyen tovaillannak a rózsaszínű felhők, a holdas, szerelmes esték, a nyárfa sóhajtása és a messze levő szép leány vagy asszony hangja, csókja, ölelése” (SZI.² 64).

4. Mondategységekből, azaz tagmondatokból, egyszerű mondatokból felépülő halmozások

Két mondategységből álló halmozások, azaz paralelizmusok ezek:

„Ha gondolt volna rám, ha álmodott volna rólam, akkor eljött volna” (SZI.² 103).

„Különösen a fukar jegyzőre vigyázz, Szindbád, naponkint megkínáld szivarral a garasoskodó férfiút, a tanítónknak hangját dicsérd, a papné majorságát magasztald...” (SZI.² 147).

„Lásd, én tudtam, hogy visszajössz – nevetett az asszony, és felemelte a fejét, mint egy kis madár –, a párnáim mondták éjszaka, a fák zúgták az ablakom alatt” (SZI.² 155).

A következő példában három egymásnak mellérendelt, nem teljesen azonos szerkezetű, de egy tágabb értelmezés szerint (lásd ehhez elméleti háttérként és példákkal is SZATHMÁRI 2001b: 162–4) paralelizmust, vagyis halmozást alkotó időhatározói mellékmondat van alárendelve egy főmondatnak:

„Midőn egykori szép szakállát tőből lenyírták az idősb Orbán Mihály emlékezetére rendelt toron, midőn koporsóba fektették a Lányi Ilka lakodalmán, midőn éjjeli zenére indult a cigányokkal: mindig a csodálatos Czirmai lebegett a lelki szemei előtt” (SZI.¹ 151).

Önálló mondatot alkotó mondategységek, vagyis mondategészek paralelizmusára példa az alábbi két mondat kapcsolata:

„Boldog volt-e? Büszke volt-e?” (SZI.¹ 30).

A szerkezet azonossága mellett a paralelizmus tagjait a fenti példában összefogja – és ezáltal az összetartozásukat erősíti, kiemeli – az alliteráció és az epifora is.

Meg kell itt jegyeznem, hogy a klasszikus retorika szerint az *isocolon* terminus használatos akkor is, amikor egy nagyobb szintaktikai egységben a kolonok (azaz a mondategységek; lásd SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 150, LAUSBERG 1976³: 149), és akkor is, amikor csupán a kommak (a nem mondategységnyi részek) szintaktikai felépítése egyezik meg (lásd LAUSBERG 1976³: 110). Az *isocolon* utóbbi értelemben való használatát azért nem gondolnám az itt felállított rendszerben helyesnek, mert így a megnevezésben eltűnne a mondategységek és a szintagmák halmozása közötti nem lényegtelen különbség.

II. Szemantikai szempontból

A) A halmazok tagjainak jelentése közötti viszonyok szerint az alábbi főbb típusok különböztethetők meg:

1. Ellentét

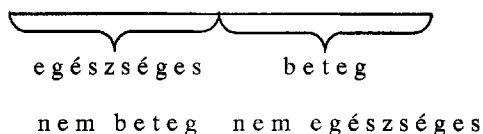
a) Kizáró ellentét (ellentmondás)

Kizáró ellentét előfordulhat két lexikai elem és két kijelentés között is. „Pontosabban: X és Y akkor és csakis akkor két ellentmondást kifejező lexikai elem, ha az X elemet tartalmazó K kijelentés és a belőle az X elemnek az Y elemmel történő helyettesítésével kapott K' kijelentés logikai ellentmondásban van egymással, ami azt jelenti, ha K igaz, akkor K' szükségszerűen hamis, és ha K' igaz, akkor K szükségszerűen hamis” (KIEFER 2000: 27–8). Az ellentmondásban lévő elemek tehát teljesen lefedik az adott konceptuális teret. Például:

„Volt hódítóan *egészséges*, és volt *beteg* és szomorú” (SZI.¹ 25).

Ebben a halmazban az *egészséges* és a *beteg* az ellentmondás szemantikai viszonyában van, ez így ábrázolható:

Konceptuális tér: testi-lelki állapot

(Azt, hogy itt a konceptuális tér teljes lefedéséről van szó, jelzi az ÉKsz.-nak az *egészséges* jelentéséről adott meghatározása is: „Jó egészségben levő, ép, **n e m b e t e g**.”)

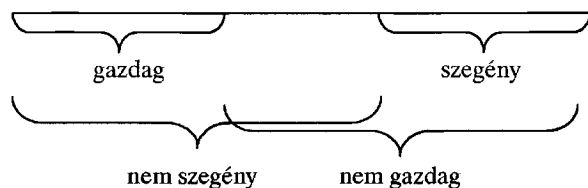
b) Nem kizáró ellentét

„Volt *gazdag*, és volt *szegény*. Szeretett *hajadonokat* és *érett asszonyokat*” (SZI.¹ 25).

Mint ezek a példák is mutatják, az ellentétnek ez a típusa megvalósulhat a mondatrészek és a mondatok szintjén is. Az első esetben a *antónímia* ról, az utóbbiban a *antithesis* ról beszélünk.

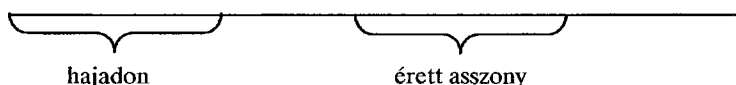
Ebben a típusban a halmazok tagjai által megnevezett két fogalom nem fedi le az adott konceptuális teret. Például:

Konceptuális tér: anyagi helyzet

A le nem fedett konceptuális tér a 'se nem gazdag, se nem szegény' anyagi helyzetet jelöli, valakinek lehet átlagos, közepes az anyagi helyzete (de senki nem lehet átlagos helyzetű az egészséges és a beteg között, hiszen vagy egészséges, vagy beteg).

Konceptuális tér: nő

A le nem fedett konceptuális tereket jelölheti például: a *fiatal asszony*, az *idős asszony*.

(Az ábrákhoz és az ellentmondás és az antonímia részletesebb leírásához lásd KIEFER 2000: 27–9).

A halmozásban megvalósuló ellentét fenti két típusát a jelentélmélet terminusai-val jelöltem, illetve fogalomkészletével jellemeztem, de utalhatok itt arra is, hogy lényegében hasonló felosztást találunk FÓNAGY IVÁN stilisztikai munkáiban is. FÓNAGY (1999: 36) ugyanis elválasztja az „antonim pár”-okból (*jobb – bal, fent – lent, férfi – nő*) és a „graduális fogalmak”-ból (*meleg – hideg, alacsony – magas*) álló ellentétet, halmozást, az előbbieket tagjait egy lényeges jegy megléte vagy hiánya különbözteti meg, a graduális fogalmakat pedig „a disztinktív tulajdonság maximális vagy minimális jelenléte”.

2. Fokozás

a) Climax (gradatio): pozitív irányban történő fokozás.

„Nyugtalan, álmatlan, boldogtalan volt, míg a régi újságpéldány elő nem került” (SZI.² 8).

„Biztatás, gyönyör, szerelem volt abban a szempárban...” (SZI.² 56).

„Budára vitette magát, ahol egy kis vendéglőben máskor is megfordult nőkkel titkon *vacsorázgatva, enyelegve és szerelmeskedve*” (SZI.² 132).

„Lehet, hogy többé már vissza sem jövök – ha nem talállok, ha nem beszélhetek veled, ha nem mondom, hogy éljek tovább a *kedvedért, a szívedért, a gyönyörűségedért, a szerelmedért*” (SZI.² 156).

Az utolsó példában nemcsak a kiemelt mondatrészek alkotnak climaxot, hanem a három, paralel feltételes tagmondat (a harmadik a neki alárendelt tárgyi mellékmondat) is a szemantikai fokozás viszonyát mutatja:

„*ha nem talállak,
ha nem beszélhetek veled,
ha nem mondod, hogy éljek tovább a kedvedért, a szívedért, a gyönyörűségédért, a szerelmedért...*”

b) Negatív irányban való fokozás az **a n t i c l i m a x** :

„Pápai, a társulat sűgője egykor *tűkárom, barátom, kutyám, régi rossz csizmám*” (SZI.² 54).
„Csókokat lopni nőktől, *akik soha nem látták, nevét nem tudták, hírét sem hallották!*” (SZI.² 106).

3. C o n g e r i e s

Mint azt a 2.1.1.4. pontban kifejtettem, a szinonímia szemantikai viszonyát magában foglaló halmozást a *congeries* terminussal jelölöm (a halmozásnak erre a típusára példák találhatóak szintén a 2.1.1.4. pontban).

A két szóból álló *congeries*re, amely Krúdy írásaiban különösen gyakori, az *arthávr*ti megnevezés is használatos a stilisztikai szakirodalomban (FÓNAGY 1999: 35). Ez az alakzat figyelhető meg a következő mondatokban:

„a hajós a hentesnél néhány hatosért füstölt húst vásárolt a *gazdag, bőséges* vacsora pótlásához” (SZI.² 9).

„A nyugalmas életmódban *meghízott, megtermesedett...*” (SZI.¹ 62).

„Fánikát magam is rendkívüli lénynek ítélem meg, akiért kár volna, ha itt *elhervadna, elpusztulna*” (SZI.² 127–8)

„nagy, fekete szemével csábosan nézett a *hideg, kihűlt* szemekbe” (SZI.¹ 192).

4. K o h i p o n í m i a : a hiperonima lehet explicit vagy implicit (lásd fent is).

Pontosabban „egyszerű” vagy „semleges” kohiponim viszonyoknak nevezhetnénk ezt a típust, hiszen a fenti típusokban (ellentét, fokozás, szinonímia) is lehet fölérendelt fogalma a halmozást alkotó tagoknak.

A fölérendelt fogalom itt explicit:

„Isten áldjon meg benneteket, *drága jó nők, asszonyok és szüzek, grófnék, kereskedőnék és félbolond zsidónék*” (SZI.² 6).

„a flóta a másvilágon szól, és Mányoki bácsi nem kísérgeti többé haza estéenként *a fiatalokat, leányokat és fiúkat...*”(SZI.¹ 167).

Itt viszont hiányzik a fölérendelt fogalom megnevezése:

„Lakodalmak és keresztelők, torok vagy installációk nem nélkülözhatték Potrobányi urat” (SZI.² 45).

Az köti össze a fenti halmozásban megnevezett eseményeket, alkalmakat, hogy ezeken szükség volt valamilyen ünnepi versre, köszöntőre, vagyis Potrobányi írói képességeire, tudására.

Mint fent többször is utaltam rá, gyakran nehézségeket vet fel a halmozás tagjait egybefogó főfogalom megjelölése (itt most nem is beszélve azokról az esetekről, amikor nagyobb egységek: szintagmacsoportok, mondategységek a halmozás elemei). Ennek a problémának a kezelésére is alkalmazható a LANG (1977: 66 és passim) által bevezetett, a mellérendelés tagjai közötti viszonyok értelmezésére alkalmas fogalom: a „*Gemeinsame Einordnungsinstanz*” (GEI), vagyis a „közös besorolásra (közös csoportosításra) való felhívás”. Ennek – KOCSÁNY (2002: 103) összefoglalása szerint – az a lényege, hogy az egymás mellé rendelt elemek között a mellérendelés révén, illetve a mellérendelést lehetővé téve, felfedezünk egy világos és értelmezhető kontrasztot. A kontraszt fogalma magában foglalja egyfelől az elkülönülést, másfelől azonban az összehasonlíthatóságot is. A GEI ilyen értelemben az integráló mozzanat a konjunktok (a mellérendelő szerkezet elemei) számára. LANG (1991: 605, idézi TOLCSVAI NAGY 2001a: 259) ennek alapján a közös integrátor (*Common Integrator, CI*) kategóriáját alkalmazza: „A konjunktjelentésekben reprezentált tulajdonságok, egyedek és tényállások a közös integrátor megvalósulásinstanciái. Minél pontosabban kielégítik a konjunktok a szintaktikai és szemantikai azonosságfeltételeket, annál közvetlenebb és természetesebb módon lehet levezetni közös integrátorukat, és annál kevesebb tény- és kontextusismeret szükséges a megfelelő közös integrátor megalapozásához.”

Általánosságban ennek alapján célszerűnek és elméletileg megalapozottabbnak tűnik a halmozások esetében is az összekapcsoló főfogalom, kollektív fogalom helyett közös integrátorról beszélni. Ez különösen azokban az esetekben látszik ajánlatosnak, amikor egyébként csak egy olyan kevésbé informatív absztrakt-közös fölérendelt fogalmat tudnánk megjelölni, mint a SOK vagy a MINDENKI (lásd pl. LAUSBERG 1960: 337, SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 142).

B) A jeltárgyak ontológiai minősége szerint

Tudomásom szerint nincs hagyománya a retorikai-stilisztikai szakirodalomban a halmozás olyan osztályozásának, amely a halmozást alkotó tagok denotatív jelentésén alapul, pontosabban a jeltárgyak ontológiai minőségén. Úgy gondolom azonban, hogy e szempontnak és a kognitív szemantika bizonyos eredményeinek – mindenekelőtt a tudáskeret (*frame*), ill. a forgatókönyv (*script*) fogalmaira és az ezekkel kapcsolatos kutatásokra gondolok (összefoglalásaként lásd KONERDING 1993) – az összekapcsolásával lényegesen közelebb juthatnánk a halmozások szerveződésének a megértéséhez és nyelvi reprezentációkként (vö. pl. TOLCSVAI NAGY 2001a: 76–8) való leírásához.

Leginkább e kategorizáláshoz kötődik, de szorosan összefügg a szintaktikai osztályozással is a nominális és a verbális stílus kérdésköre (vö. pl. HERCZEG 1956, GÁSPÁRI 1977).

1. Szubsztanciajelentés. Például:

„Ismeri Krakkót? Azokat a gyönyörű *tornyokat, hidakat, palotákat* néha látom álmomban” (SZI.² 121).

Szemantikai szempontból röviden így jellemezhető ez a példa: Krakkó fogalma tudáskeretként (*frame, Wissensbasis*) hívja elő az ismereteket, amelyeket központként tartalmaz (vö. KIEFER 2000: 164: „a tulajdonnevek deskriptív értelmezése konceptuális szinten történik, ahol döntő szerephez jutnak a tulajdonnév hordozójával asszociált mindennapi ismereteink”). A keretek (*frames*) alapján tudható, hogy mely dolgok tartoznak elvben együvé, de az nem, hogy ezek a dolgok milyen sorrendben és mind meg lesznek-e említve (BEAUGRANDE–DRESSLER 1981/2000: 127).

2. Akcidenciajelentés

a) Tulajdonságjelentés

α) Minőségjelentés

„Igen, ő volt az, Anna: a régi *szép, kacér és nevetgélő* Anna – vagy legalábbis a leánya” (SZI.² 41).

„Látni vélte a *kissé hajlott, finom, érzéki* orrot, amelynek lüktető mozgása, rózsaszínű árnyéka először megigézte” (SZI.² 74).

Természetesen főnévi tagokból álló halmazások is tartozhatnak ide:

„...a mulatozásban a *csendesség*, az ivásban a *józenség*, a játéokban és a szerelemben a *féltelenség* díszíti a férfiút” (SZI.² 65).

β) Mennyeiségjelentés. Prototipikus példákat erre a halmazásfajta nem találtam a Szindbád ifjúságában. Az első két tagmondatban lévő szintagmák viszonyát tekinthetjük anaforikus halmazásnak, ebben kap szerepet a két kiemelt számnév:

„*Tíz hónap* múlva titkos, göndörkés, acélkék hajszálatokat kapott levélben Szindbád a messzi vidéki városkából, *két hónap múltával* pedig pontosan megállapodtak, hogy éjszakára Szindbád megérkezik a vonattal az ismeretlen városkába” (SZI.¹ 28).

b) Cselekvésjelentés. Például:

„*Drága ruhákat hordani*, automobilon *robogni* és ékszerekben *gyönyörködni*: nem az én természetem” (SZI.² 100).

„*Amit tanult, olvasott* vagy *utazott*, mind csak azért tette, hogy a nőknek *hazudhasson, mesélgethessen*” (SZI.² 105).

Ez a szemantikai szempontú osztályozás alapvetően a szójelentéstan kategóriáin alapul, és mint ilyen elsősorban – bár nem kizárólag – a mondatrészhalmazok leírására alkalmas. A pontosítás kedvéért így szükséges külön felvetni a mondatrésznél nagyobb szintaktikai egységekből: szintagmákból, tagmondatokból, önálló mondatokból álló halmazok szemantikai kérdéseit is.

A klasszikus retorikában az egyes mondatrészeknél nagyobb szintaktikai egységek halmazásának jelölésére az *isocolon*³⁸ terminus használatos (vö. pl. CORNIFICIUS 2001: 94–5, LAUSBERG 1976⁵: 110, 149, PETŐFI S. 1977: 468–9, SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 150). Az *isocolon*, pontosabban annak egyik típusa, az egy szintaktikai egységen belül megvalósuló tagmondat-egyenlőség a legkorábban leírt, ún. gorgiasi figurák egyike (ADAMIK 1998: 25). A „tagmondat-egyenlőség” nem csupán a terjedelem azonosságát jelenti, hanem általában az *isocolon* alkotó két vagy több mondategység megegyező szintaktikai felépítését is (a három tagból álló *isocolon* a *tricolon*, a négy tagból álló a *tetracolon* stb., lásd LAUSBERG 1976⁵: 112). A klasszikus retorika az *isocolon* szemantikai szempontok szerint is osztályozta: az *isocolon* alkotó részek közötti szemantikai kapcsolat alapvetően kétféle lehet, vagy szemantikai egyezést fejeznek ki a tagok, vagy pedig szemantikai különbözőség van közöttük (LAUSBERG 1976⁵: 112–4):

– Szemantikai egyezés. A jelentésbeli egyezést mutató kolumnok vagy kolumnák neve a klasszikus retorikában *interpretatio* vagy *commoratio*. Itt tulajdonképpen tehát a szinonimikus halmazás egyik altípusa (lásd fent) valósul meg. (A héber paralelizmusok esetében többnyire a – nyomatékosító funkciójú – szemantikai egyezés figyelhető meg.)

– Szemantikai eltérés. *Coacervatio* a megnevezése az *isocolon* azon esetének, amelyben az alkotó tagok között jelentésbeli különbség van. Az eltérés lehet teljes vagy részleges.

a) Ha jelentésükben egészében eltérő kolumnok, kolumnák alkotják az *isocolon*ot, akkor ennek a neve a klasszikus retorika terminusával: *subiunctio* (*subnexio*).

b) Részleges jelentéskülönbség esetén a *disiunctio* alakzata valósul meg.

(Ezekre példák találhatók a paralelizmusok tárgyalásánál fent, ebben, illetve a 2.2.1. részben.)

III. P o z i c i o n á l i s s z e m p o n t b ó l, mint azt fent, a 2.1.1.5. részben a halmazás és felsorolás összefüggéseiről szólva kifejtettem, LAUSBERG (1960: 336–45) nyomán két főtípust különböztethetünk meg.

1. A f e l s o r o l á s t a g j a i k ö z v e t l e n ü l (tehat szavak, szókapcsolatok, tagmondatok közbeékelése nélkül) egymás mellett állnak.

³⁸ A későbbiekben az *isocolon* helyett a *paralelizmus* megnevezést alkalmazzák (LAUSBERG 1976⁵: 110, vö. FÓNAGY 1999: 42–59).

„Szegénykék mindenüket ideadták, amivel pillanatnyilag rendelkeztek, a csókjukat, az álmukat, a sóhajtásukat...” (SZI.² 5).

„Szindbád hosszasan, elmerengve, álmodozva nézte a saját képét a medaillonban” (SZI.² 116).

2. A *distributed* tagjait közbeékelődött mondatrészek, szószervezetek, tagmondatok választják el (részletesebben lásd LAUSBERG 1960: 340–1, LAUSBERG 1976⁵: 99):

„elfelejtette végtelen önfeláldozásukat, a veszélyeket, amelyeknek magukat alávetették, és különös, drága esküvésüket, amelyet egy szent barát gyakoroltságával vett ki Szindbád belőlük” (SZI.² 6).

„Azt óhajtottam, hogy én legyek a legszebb, akit látsz, a legfinomabb, legkívánatosabb...” (SZI.² 6).

IV. Tagjainak száma szerint

1. Két tagból álló („páros szerkezetű”)

„Nagy, félhomályos szalában volt a tánciskola, két-három petróleumlámpás pislogott búskomoran a falakon, és a terem közepén magas, kétszárnyú létra állott, amelyet még a tűzoltók báljáról felejtettek itt” (SZI.² 38).

„Hirtelen a pörkölt dió szaga, valamint friss kalács illata ütötte meg az orrát...” (SZI.² 27).

„Boldog volt-e? Büszke volt-e?” (SZI.¹ 30).

(Az utolsó példában a paralelizmus epiforával kombinálódik.)

2. Kettőnél több tagból álló

„...a mulatozásban a csendesség, az ivásban a józanság, a játékban és a szerelemben a féktelenség díszíti a férfiút” (SZI.² 65).

„Hervatag, búskomor, csendes és halk teremtésnek szokta elképzelni Málcst” (SZI.² 83).

(A nők) „...nevetni, sírni, kacagni, bosszankodni, boldognak lenni óhajtottak” (SZI.² 10).

„A pesti hölgy fehér blúza és az utazónő zöld szoknyája, olcsó cipőcskéje a hivatalnoknőnek és a fodrásznő fekete köténye, nagy tollai a negyvenéves dámának és az ápolónő fehér ruhája, a budai elszegényedett grófnő fekete nyakkendője és a színésznő trikónadrágja, a páholyban a gyöngyházlátsövet tartó asszonykéz és a társaskocsi magas hágsójára felkapaszkodó női láb, zsidó nők turbékoló kacagása és az áhítatosan meghajló fehér nyak a szent budai templomban: ó, sokat foglalkoztatták Szindbádot, amíg élt...” (SZI.² 12).

A jobb áttekintés kedvéért összegzésként még egyszer, most már példák és magyarázatok nélkül, megadom a halmozás típusainak azt a rendszerét, amelyet a fentiekben bemutattam és indokolni próbáltam:

I. Szintaktikai szempontból

A) A főlérendelt megléte vagy hiánya szerint

1. Alárendelt halmozás

2. Főlérendelt (mondatrész, tagmondat) nélküli halmozás

B) A fogalmi viszonyok kifejezésének szintaktikai variánsai szerint

1. Hiányzik a főfogalmat megnevező mondatrész.
2. A főfogalmat megnevező mondatrész és az ennek alárendelt fogalmakat megnevező halmozás tagjai szintagmatikus kapcsolatban vannak.
3. A felsorolás elemeit összefoglaló főfogalom megnevezését a szövegmondaton belül nem a halmozást magában foglaló, hanem egy másik mondatrész, azaz tagmondat tartalmazza.
4. A főfogalmat megnevező mondatrész és a halmozás tagjai egymást követő mondatrészekbe kerülnek.

C) Az alkotó tagok szintaktikai szintje szerint

1. Mondatrészekből felépülő halmozás
2. Szintagmákból felépülő halmozás
3. Szintagmacsoportokból felépülő halmozás
4. Mondatrészekből felépülő halmozás
  - a) Tagmondatokból felépülő halmozás
  - b) Egyszerű mondatokból felépülő halmozás

II. S z e m a n t i k a i s z e m p o n t b ó l

A) A halmozás tagjainak jelentése közötti viszonyok

1. Ellentét
  - a) Kizáró ellentét (ellentmondás)
  - b) Nem kizáró ellentét
2. Fokozás
  - a) Climax (gradatio)
  - b) Anticlimax:
3. Szinonímia: congeries
4. Egyszerű kohiponímia

B) A jeltárgyak ontológiai minősége szerint

1. Szubsztanciajelentés
2. Akcidenciajelentés
  - a) Tulajdonságjelentés
    - α) Minőségjelentés
    - β) Mennyiségjelentés
  - b) Cselekvésjelentés

III. P o z i c i o n á l i s s z e m p o n t b ó l

1. Felsorolás
2. Distributio

IV. A z a l k o t ó t a g o k s z á m a s z e r i n t

1. Két tagból álló („páros szerkezetű”) halmozás
2. Kettőnél több tagból álló halmozás

Mindenképp meg kell jegyezni itt, hogy másfajta rendszer is elképzelhető számomra. Az enyémét a vizsgált korpusz, a Krúdy-szöveg is jelentősen formálta, egy tisztán elméleti megközelítés minden bizonnyal a fentitől valamilyen mértékben eltérő tipológiát eredményezne. (Sok igazság van BARTHES [1970/1997: 161] ironikus meg-

jegyzésében is: „az igazat megvallva állítható, hogy nincs is olyan retorikával foglalkozó ember, aki ne kísérelné meg, hogy az alakzatokat a maga módján és a saját szája íze szerint osztályozza.”)

2.5. Költői versus köznyelvi halmozás (halmozás és norma)

A költői nyelv fogalmának van egy szűkebb és egy tágabb értelmezése is: az előző szerint a költői nyelv a szépirodalmi nyelv alrendszer, „amelyet olyan sajátos intenzitású formaszervezetek jellemeznek, amilyenek ... az irodalmi nyelv jelrendszerén belül nemcsak szokatlanok, hanem egyenesen abszurdak, használhatatlanok is lennének” (SZERDAHELYI 1995: 40; a kiemelés tőlem: P. J.). FÓNAGY IVÁN (1979: 430) így foglalja össze ezt az értelmezést: a költői nyelv így felfogva „az ideális, a műfajilag semleges köznyelvtől való tipikus eltéréseket foglalja magába”.

A „költői nyelv” terminust magam tágabb értelemben, azaz a 'szépirodalom nyelve', 'művészi nyelvhasználat' jelentésben használom, nemcsak a lírai költészetre, hanem a szépprózára is vonatkoztatva. Így értelmezi a költői nyelvet például COSERIU (1980: 110) vagy FÓNAGY IVÁN, amikor a költői nyelvet jellemezve prózai (pl. 1999: 31, 32 stb.) vagy drámai szövegekből vett példákra hivatkozik. A költői nyelv terminus ebben az értelmében elsősorban funkcionális jellegű, tehát nem önmagában vett kompozíciós és szelekciós szabályok rendszere, hanem olyan szabályoké, amelyek egy adott nyelvhasználati szituációban lépnek életbe, illetve kapnak szerepet (vö. 1.1.3. rész).

Dolgozatomnak ebben a részében az így felfogott költői nyelv és a „hétköznapi nyelv” halmozásainak az összevetéséről, illetve összevethetőségének problematikájáról szólok röviden. Jelentős nehézséget jelent itt, hogy lényegében nem támaszkodhatunk sem a költői, szépprózai szövegekben, sem a hétköznapi nyelvhasználatban előforduló halmozások szintaktikai és szemantikai struktúrájának, illetve funkcióinak elméletileg megalapozott, módszeres stilisztikai leírásaira, összevetéseire, ez a terület még kétségtelenül számos további részvizsgálatot igényel. A költői nyelvhasználatnak általam tárgyalt elemére is igaz az, amit FÓNAGY IVÁN (1979: 430) több mint húsz évvel ezelőtt figyelmeztetően megjegyzett: „Nyilvánvaló, hogy mindaz, amit jelenleg ... a költői művek nyelvi sajátosságairól mondhatunk, nem több a további vizsgálatok során megerősítendő vagy elvetendő feltevésnél.” Az összevetés azonban – annak ellenére, hogy még csak néhány, ám talán nem lényegtelen kérdésre van mód itt kitérni – tanulságokkal szolgálhat, és ezért a nehézségek ellenére sem lenne tanácsos elkerülni. A „hétköznapi” és a szépirodalomban előforduló halmozások összehasonlításával a hazai szakirodalomban tudomásom szerint csak FÓNAGY IVÁN (1960, 1997) foglalkozott eddig, gondolatmenetem kiindulópontjául ezért az ő megállapításai szolgáltak.

FÓNAGY IVÁN (1997: 616 és kk.) egyik témánk szempontjából különösen fontos tanulmányában a „művészi (költői, írói)” és a „köznapi, semleges”, vagyis „köznyelvi” felsorolásokat állítja szembe, és jellemzi az előbbieket a két típus között véleménye szerint fennálló ellentétek alapján. Ez a rendszerezés gondolatmenetünk számára két

szempontból is különösen tanulságos: egyrészt a szépirodalom nyelvében előforduló felsorolások (halmazások³⁹) több fontos, tipikus formájára és funkciójára hívja fel a figyelmet, másrészt FÓNAGY IVÁN premisszái és gondolatmenete a h a l m o z á s és a n y e l v i s z a b á l y s z e r ű s é g, vagyis a h a l m o z á s és a n o r m a összefüggésének kardinális kérdését is felvetik.

FÓNAGY a következő alaptételekből indul ki:

– A felsorolásnak a „köznapi, semleges” használatban vannak bizonyos szemantikai szabályai.

– A művészi (költői, írói) nyelv bizonyos felsorolásai ezeknek a szabályoknak nem felelnek meg, azaz „szabálysértés”-ek.

Ezzel kapcsolatban legalább két lényegi kérdést mindenképpen szükséges feltennünk:

(i) Minősíthető-e szabálysértésnek a hétköznapi nyelvhasználat bizonyos „szabály”-ai helyett más, azaz a művészi (költői, írói) nyelvre érvényes eljárások, formák alkalmazása?

Véleményem szerint csak egy esetben lehetne *igen* a felelet, akkor, ha az idealizált, tehát csak absztrakcióként létező, „talán senki által nem beszélt” köznyelv (IMRE SAMUTÓL idézi VILLÓ 1992: 10, vö. még SZENDE 1976: 162) szabályait generikus, minden nyelvhasználati szituációra vonatkoztatható normának tekintenénk. (Ez a felfogás egyébként szoros rokonságban van az ún. eltérésstiliztikák premisszájával.) De tekinthető-e a hétköznapi nyelvhasználaton, pontosabban az ennek idealizált változatán (lásd VILLÓ 1992: 13–4) alapuló norma a művészi nyelvhasználat normájának? Az újabb normaelméletek (összegzően lásd erre TOLCSVAI NAGY 1998, vö. még pl. KEMÉNY [szerk.] 1992) tükrében semmiképpen sem, hiszen a költői nyelvnek megvan a maga saját szabályrendszere. Ahogy KEMÉNY GÁBOR (1991: 16) írja: az irodalmiság, az egyéni szépirói stílus lényegi eleme az, hogy az író „megteremt egy saját normát. (Nem az az igazán lényeges itt, hogy az író bizonyos kötöttségeket figyelmen kívül hagy, hanem az, hogy ... kötöttségeket vezet be...)”. Ezeket a kötöttségeket a hazai szakirodalomban éppen FÓNAGY IVÁN vizsgálta, jellemezte a legalaposabban. Nagy szintézisében, A költői nyelvről című munkájában is több helyen utal arra, hogy a költői nyelvre m á s s z a b á l y o k vonatkoznak, mint a hétköznapi nyelvhasználatra, azaz a szépirodalom nyelvének m á s a n o r m á j a : például „költői j á t é k - s z a b á l y o k ”-ról beszél (FÓNAGY 1999: 19), arról, hogy még a „kötetlen költői szövegek prozódíája is bizonyos k ö t ö t t s é g e k et mutat a köznapi beszédhez képest” (FÓNAGY 1999: 23), a költői nyelv jelzőiről szólva is „különböző rendű és rangú költői k ö t ö t t s é g e k ”-et említ (a kiemelések tőlem: P. J.). Korábbi tanulmányai-

³⁹ A halmazás és a felsorolás kategóriák összefüggését lásd a 2.1.1.5 pontban.

ban is gyakoriak azok az állítások, amelyek éppenséggel azt a tényt mondják ki, hogy a költői nyelv eljárásai nem szabálysértések, hanem éppenséggel szabályok, egy sajátos szabályrendszer szerint létesülnek. A költői expresszív szórendről például ezt írja: „a szabályos mondat megbontása is nyelvi szabályokon alapul” (FÓNAGY 1979: 437, vö. még pl. FÓNAGY 1978: 68); az ismétlésről meg ezt: „statisztikai vizsgálatokból tudjuk, hogy az irodalmi nyelvben, a költői műben az elemek visszatérése gyakoribb, s z a b á l y o s a b b ” (FÓNAGY 1977: 397) stb.; Pope paradox, de a lényegre utaló aforizmáját idézve pedig így általánosítja az egyes eljárásokra vonatkozó megállapításait: „a szabálysértés szabály a költészetben” (FÓNAGY 1997: 622) stb. (a kiemelések tőlem: P. J.).

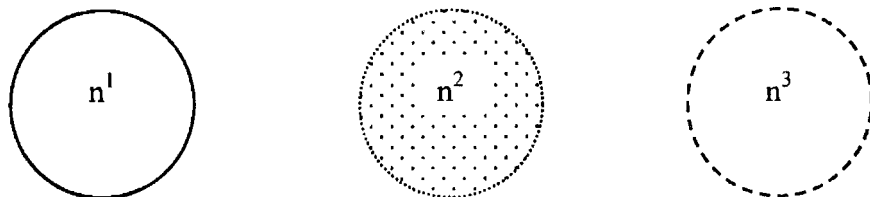
A jelen esetben tehát valójában többféle normáról, vagy úgy is mondhatnánk, több „nyelvi világ”-ról van szó (vö. SZATHMÁRI 1994: 33–4, KULCSÁR SZABÓ 1995/2000: 129, TOLCSVAI NAGY 1998: 31). Ezeket a normákat általánosságban adott szituációtípusokban érvényes orientáló jellegű szabályrendszereknek foghatjuk fel, így viszonyíthatók ugyan egymáshoz, de alkalmazásuk a saját helyükön nem minősíthető szabálysértésnek. Ehhez még azt is nyomatékkal hozzá kell tennünk, hogy sem a normák, sem az alkalmazás területei nem állandóak, hiszen ezek történeti jellegű, tehát időben változó kategóriák és viszonyok. A nyelvi norma tartalma: a helyesség, ahogy azt már Kazinczy vagy Gombocz is megfogalmazta, „tér és idő függvénye” (TOLCSVAI NAGY 1998: 71, vö. még TÖRÖK 1992: 148–52).

Az adott nyelvhasználati színterekhez, szituációkhoz kötött normák elválasztásának a fontosságát SZATHMÁRI ISTVÁN (2001a: 47) így összegzi: létezik egy a nyelvi sztenderdhez kötődő ún. központi nyelvi norma, amely a „grammatika, a lexikológia, a fonetika és a kiejtés szabályait jelenti, az irodalmi és a köznyelvet véve alapul. A stilisztikai normák pedig az egyes nyelvi eszközök felhasználásának lehetőségeit szabják meg ... a társadalmi érintkezés során kialakult közlésformáknak, illetőleg a szövegtípusoknak stb. a szerkesztési szabályait foglalják magukba. Ha összehasonlítjuk a két normatípust, meg kell állapítanunk, hogy a nyelvi normarendszer általában zártabb, s kevésbé hajlik a változásra. Ezzel szemben a stilisztikai normarendszer nyitottabb, s ennek megfelelően könnyebben változik. (Egyébként a franciák pl. külön »fait de langue«-ról és »fait de style«-ról beszélnek).”

Az egy nyelven belüli különféle normák megléte nem jelenti azt, hogy e normáknak nincs közös területük, azaz vannak általánosan érvényes szabályok: ez természetes is, hiszen mindegyik normának ugyanaz a nyelv az alapja. Ám a nem általános, hanem speciális, vagyis csak az adott nyelvhasználati színtérre, szövegtípusra vonatkozó szabályokat nem lehet ezekkel együtt kezelni, és az előbbiekhöz hasonlóan számon kérni más normák szerint szerveződő szövegeken.

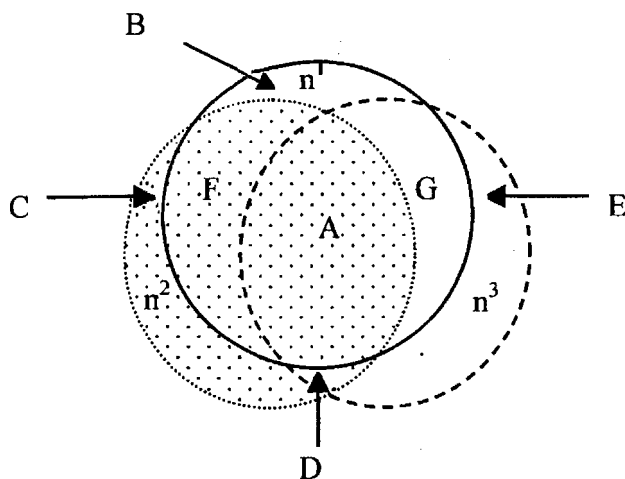
Másfajta – és az általunk itt elsősorban követett nyelv- és stíluselméleti kerethez igazodóbb – megközelítésben azt mondhatjuk, hogy az a normaszemlélet, amely alapján FÓNAGY szabálysértésnek minősít bizonyos felsorolásokat, lényegét tekintve egy preskriptív normafogalom alapul, míg a mi megközelítésünk a deskriptív normafogalomhoz kötődik, és így abból indulunk ki, hogy különböző beszédhelyzetekhez igazodó különböző stílusok, normák egymásmellettiességben léteznek (vö. VILLÓ 1992: 12–5, TOLCSVAI NAGY 1998: 15–6).

Az alábbiakban megkísérlem e normák szempontunkból fontosabb összefüggéseit leírni és ábrázolni. A különböző normákat a következőképp jelöltem (az n^1 , n^2 és n^3 itt az egyszerűsítés következtében meghatározatlan számú normát jelöl):

Az egyes normák határai természetesen nem olyan merev pontossággal zártak, mint ahogyan azt ez az egyszerűsítő ábrázolás jelzi, a vonal helyett sávokat kell elgondolnunk. A nyelvi normát ugyanis – a nyelv dinamikus és dialogikus jellegéből kiindulva – nem algoritmusszerű szabályok összességének, hanem viszonylag nyitott orientáló mintarendszernek tekinthetjük (lásd TOLCSVAI NAGY 1995: 222–3, TOLCSVAI NAGY 1998: 28, további szakirodalommal). Vagyis olyan mintarendszernek, amely fakultatív, alternatív szabályokat is tartalmaz; a nyitott mintának való megfelelés értékelése sem csak az igen – nem, jó – rossz bináris rendszerére épül, az értékelő ítéletek ugyanis általában skaláris jellegűek (vö. VILLÓ 1992: 15). Még ez az orientáló minta sem létezhet végérvényes határokkal, „megmerevíve, dermedten, csakis valami »elasztikus stabilitásban«, rugalmas szilárdságban” (TÖRÖK 1992: 148, vö. még pl. SZENDE 1976: 162) létező rendszerként, „amelyet a működtetők (a beszélők és hallgatók) megtanulnak, illetve tanulnak (esetleg folyamatosan, megfelelő a hermeneutika Bildung elvének), s egyúttal rendszeresen meg is változtatnak” (TOLCSVAI NAGY 1995: 223).

A normák viszonyainak sematizált bemutatására szerkesztettem a következő ábrát:

– n^1 , n^2 és n^3 normáknak van egy közös tartományuk, ahol tehát azonos szabályok érvényesülnek (A). Az, hogy a szabályok érvényessége közös, nem jelenti feltétlenül azt is, hogy az e szabályok alapján létrejött nyelvi formák funkciója, stílusátása is azonos a különböző nyelvhaszadálati szintereken, szövegtípusokban.

– Mindhárom normának van olyan területe, amelyen nem érintkezik más normákkal, tehát itt a speciális szabályok érvényesek (B, C, E).

– Vannak olyan területek, ahol csak két-két norma érintkezik: F ($n^1 + n^2$), D ($n^2 + n^3$), G ($n^1 + n^3$).

Szabálysértésekről⁴⁰ két vagy több norma viszonyában így legfeljebb csak a közösen lefedett tartományokra vonatkozóan lehet beszélni, például az A tartományba eső szabályok megsértése mind az n^1 , mind az n^2 , mind az n^3 norma esetében szabálysértés. Viszont egy, a B vagy G tartományba eső szabály figyelmen kívül hagyása az n^2 norma esetében nem szabálysértés: hiszen a B és G tartomány szabályai teljességgel függetlenek az n^2 normától (vö. pl. COSERIU 1980: 120). A költői nyelv sajátos szabályainak alkalmazása tehát ilyen értelemben nem eltérés a köznyelv szabályaitól, nem szabálysértés. COSERIU (1980: 121) szerint ez nem is lehetséges: a költői nyelvben „nincs eltérés”, minden úgy mondatik ki, ahogy kell, ahogy a költői nyelv megköveteli („In einem poetischen Text gibt es keine »Abweichungen«, in der Dichtung wird alles genau so gesagt, wie es gesagt werden muß. Wenn wir nun dennoch den Eindruck haben, es sei hier oder dort etwas ersetzt worden, so tragen wir etwas an den Text heran, was nicht ihm angehört.”). TOLCSVAI NAGY (1992: 41–2) általánosabb érvénynyel, minden normára vonatkozóan, lényegében ezzel egyezően vélekedik: „A nyelvi norma az a szabályrendszer, amely előírja, ahogy beszélni kell ... Ennek megfelelően több norma létezik a mai magyaron belül, hiszen többféleképpen beszélünk. A nyelvi normának így az a lényege, hogy a helyzethez illő, adekvát közleményt hozzon létre, olyat, amely érthető a címzettnek, amely nem több és kevesebb, mint amit az közleményként vár, s mindez a feladó szándékainak is megfelel. Tehát minden közlés normatív, mert valamilyen normának megfelel, másképpen nem lenne közlés.”

A normák hierarchiájának és az explicit norma vs. implicit normáknak a kérdéskörére nem térek itt ki részletesebben, csupán utalok ezekre. Egyrészt ezek a normaösszefüggések fent ábrázolt rendszerét stilisztikai szempontunkból lényegében nem változtatják meg, csupán árnyalják, másrészt azért nem foglalkozom bővebben e kategóriákkal, mert – mint a fentiekből is kiténik – nem szánok szerepet annak a norma-felfogásnak, amely úgy tekinti az explicit normát a hierarchia csúcsán lévőnek, hogy ehhez képest alárendeltnek vagy éppen szabálysértésnek tartja a költői nyelv sajátos normáinak – vagy legalábbis e norma bizonyos elemeinek – érvényesítését.

(ii) Kérdéses az is, hogy azok a típusok, amelyeket szabálysértésként felsorol FÓNAGY, tényleg nem fordulhatnak-e elő a hétköznapi használatban.

⁴⁰ A *szabálysértés (normasértés)* kategória pejoratív hangulata miatt és egyéb okok miatt sem problémamentes, pl. nem szerencsés *normasértésnek* nevezni, ha valaki az implicit, mondjuk: nyelvjárási, normától tér el úgy, hogy az explicit normához alkalmazkodik (részletesebben lásd VILLÓ 1992: 21).

Mert ha igen, akkor nem tekinthetők szabálysértésnek, még akkor sem, ha elfogadnánk FÓNAGY alaptételét, normafelfogását, vagyis azt, hogy a hétköznapi nyelvhasználat szabályai viszonyítási alapként határozzák meg más nyelvhasználati szintek jelenségeinek, adott esetben bizonyos felsorolásoknak a besorolását egyfelől a „szabályszerű”, másfelől a „szabálysértés” halmazába. Ezt vizsgálva nézzünk meg néhány FÓNAGY szerint szabálysértő felsorolástípust! FÓNAGY szerint például „szabálytalanság, ha a felsorolásban antitetikus minősítők állnak egymás mellett”, erre ezt a példát hozza:

„Thou wovest dream of joy and fear
Which makes the terrible and dear...”
(Shelley: To Night)

A Shelley-részlet halmazásaiban megvalósuló szemantikai „antiszimmetriá”-t (örömteli és félelmetes, borzasztó és kedves) kétség nélkül érdemes vizsgálnunk, és ennek alapján le is írhatjuk a halmozás egyik (szemantikai szempontok szerinti) típusát. De a szemantikai „antiszimmetria” „szabálysértés”-nek való minősítése véleményem szerint már kérdéses. Hiszen ez az „antiszimmetria” éppen úgy előfordulhat a hétköznapi, „semleges” nyelvben is! Például a megszorító utótagú ellentétes mellérendelő szintagmákban: *kicsi, de erős* (ember), *egészséges, bár sápadt* (barátom) stb. (vö. KESZLER 2000: 360–1). Hasonló szemantikai, bár másfajta szintaktikai viszony van a bizalmas-tréfás társalgási stílusban megengedhetőnek, tehát „szabálysértő”-nek nem minősülő fokozó, nyomatékosító szerepű *borzasztó* és alaptagja között: *borzasztó csinos* (lány) stb. (vö. GRÉTSY–KEMÉNY [szerk.] 1996: 78).

Egy másik típus „szabálysértés”-nek FÓNAGY (1997: 617, vö. még FÓNAGY 1960: 87–8) szerint az a lényege, hogy a minősítők szempontváltást mutatnak, például:

„Am Abend liegt die Stätte öd und braun.”
Trakl: Vorstadt im Föhn

Mindkét jelző fizikai természetű, de a „barnaság (*braun*) – mondja FÓNAGY (1997: 617) – »egyszerű«, primer, közvetlen színélmény, a »pusztaság«, »sivárság« (*öde*) bizonyultabb elemzést és értékelést tételez fel”.

FÓNAGY második példája Ady Sírva gondolok rá című verséből való:

„Bécs megmaradt volna
Előkelőn, ravaszul, bután,
Porciónak azután.”

FÓNAGY (1997: 617) elemzése szerint itt „az »előkelőn« a város fizikai, szociális aspektusára vonatkozik, a másik két jelző a lakóiról vetődik a városra (magyar szemzőgből tekintve)”.

Az ebbe a típusba sorolt felsorolások „szabálysértés”-ként való értelmezése véleményem szerint az alábbi két ok miatt kérdéses (még akkor is, ha elfogadnánk FÓNAGY fent vitatott előfeltevését, amely szerint a köznyelvi normához viszonyítva a

költői nyelv – SZATHMÁRI ISTVÁN (pl. 2001: 46–7) terminusával: egy stilisztikai norma – bizonyos eljárásait, szabályait szabálysértésnek kellene tartanunk):

– A szempontváltás, azaz a szempontok határai, mint a fenti példák is mutatják, nem mindig írhatók le egzakt módon, vö. „mindkét jelző fizikai természetű”.

– Hasonló szempontváltások a hétköznapi nyelvhasználatban is előfordulnak, pl. „biztos, hogy egy *állami, nagyobb alapterületű* üzlet valamilyen fajta árversenyt is, vagy az ellátás színvonalán is egy kedvező hatást gyakorolna” (Varga 1988: 12). Az *állami* itt a tulajdonosra vonatkozik, FÓNAGY kifejezésével élve azt mondhatnánk: a „szociális aspektus”-ra, a „*nagyobb alapterületű*” meg egy közvetlen érzéki benyomást rögzít.

Ugyancsak kritikusan kell szemlélnünk azt a két nem egészen illeszkedő tény, hogy (i) FÓNAGY a felsorolások „szabálysértés”-einek terepnumaként az „irodalmi prózá”-t és a „posztromantikus költemény”-t együttesen jelöli meg (1997: 616), viszont (ii) a „szabálysértések”-re hozott példák szinte kizárólag (17 példa) lírai versekből valók, és csupán egyetlenegy a prózából (az is az inkább lírikusként ismert Heinétől).

Mindez távolról sem azt jelenti, hogy általában tagadnám a költői és a köznyelvi halmozások mindenféle összehasonlításának jelentőségét, stilisztikai hasznát, ám véleményem szerint – a fentieket figyelembe véve – sokkal inkább a kommunikációs szituációhoz, szövegtípushoz, szövegpéldányhoz kötött, azaz funkcionális jellegű különbségek írhatók le (a halmozás funkcióinak tárgyalását lásd alább), semmint a halmozások belső, szemantikai struktúrájának összevetése alapján megállapított „szabályos” és „szabálysértő” halmozások. Ugyanakkor hipotetikus állításként nem zárható ki, hogy bizonyos, a belső szemantikai struktúra szerint megállapított halmozástípusok gyakoriságuk okán jellemzőbbek a költői nyelvre, mint a hétköznapi, sőt még az a feltevés sem vethető el, hogy míg egyes halmozástípusok nem vagy csak kivételesen ritkán fordulnak elő a mindennapi nyelvhasználatban, addig a költői nyelvben (főként egyes stílusirányzatokban, életművekben vagy művekben) jellemző stílusjegyekként, nagy gyakorisággal jelennek meg.

Nemcsak egyszerűen a halmozás normativitásának kérdését érinti, hanem a halmozás és kontextus, halmozás és szövegtípus, halmozás és szövegértelmezés összefüggéseire is ráirányítja a figyelmet COSERIU (1980: 107–8) szellemes példája, amellyel a hétköznapi és a művészi nyelvhasználatban megvalósuló felsorolást állítja szembe. Eszerint egy diák egyszer azt a feladatot kapta, hogy írjon fogalmazást: „Mit láttam a kirándulásom?” címmel. Erre ezt a dolgot adta be:

Házakat láttam, erdőket láttam, egy folyót láttam, embereket láttam, állatokat láttam.

A tanár egyáltalán nem volt elégedett tanítványa munkájával. Kifogásolta az egyhangúságot, a túlzott tömörséget és a „belső összhang” hiányát. (És valószínűleg igazat is kell adnunk neki.) Ez a beszámoló valóban esetlen, szerencsétlen felsorolása néhány erőszakosan kiragadott dolognak. Ám ha ehhez a felsoroláshoz hozzáillesztünk valamit, és ezzel belső összefüggést és más értelmet adunk neki, akkor költőivé válik:

Házakat láttam, erdőket láttam, egy folyót láttam, embereket láttam, állatokat láttam, Istent nem láttam, a halált láttam.

Ugyanazok a kifejezések, ugyanazok a jelentések (*Bedeutung*), ugyanazok a jelöltek: ám egy új kontextusban teljesen más értelmet (*Sinn*) nyernek.

2.6. A halmozás mint komplex alakzat összetevője

A halmozás számos alakzattal, a legváltozatosabb formákat létrehozva társulhat, ezért sem lehet itt céлом az így létrejött komplex alakzatok rendszerezése, ehelyett az alábbiakban jellemző példák alapján kísérlem meg bemutatni a halmozással mint az egyik összetevővel szerveződő komplex alakzatok néhány változatát, tulajdonságát.

„A kövek *hidegen, nedvesen, fázósan* kopogtak lábaik alatt...” (SZI.² 92).

Ezt a halmozást FÓNAGY-nak az előző pontban tárgyalt felfogása szerint szintén „szabálýsértés”-nek kellene minősítenünk, a fent kifejtettek alapján ugyan ezt semmiképp nem állítanám, azt viszont igen, hogy a szemantikai szerkezet nem homogén elemekből épül fel, nevezetesen érzéki (konkrét) és közvetlenül nem érzékelhető elemek követik egymást (vö. FÓNAGY 1997: 618). FÓNAGY erre a típusra az „iskola-példát” idézi: „*Az oroslán bátor és sárga.*” A Krúdy-mondat szemantikai szerkezete is hasonlóképp alakul, még ha nincs is ilyen szembeötlő diszsonancia a minősítők között:

a) *hidegen, nedvesen*: közvetlenül érzékelhető, konkrét tárgyat, ti. az utcaköveket jellemző fizikai tulajdonság;

b) *fázósan*: közvetlenül nem érzékelhető, az utcán járó ember lábát, vagyis az embert jellemző tulajdonság.

Az idézett halmozás ugyan eltér FÓNAGY példájától abban, hogy itt nem állítmányokból, hanem állapothatározókból épül fel az alakzat, közös vonás viszont az, hogy mindkét esetben melléknevek a halmozás tagjai. Továbbelemelve ezt a példát megállapíthatjuk, hogy stílushatásának fontos összetevője a melléknevek szintaktikai átrendeződése, vagyis az így létrejövő szinekdochikus hypallage.

A *hypallage* terminust itt VÍGH ÁRPÁD (1981: 498) meghatározását követve használom, eszerint a hypallage olyan alakzat, „amelyben egy dolognak olyan (vele szemantikailag összeférhetetlen, rendszerint megszemélyesítéshez vezető) tulajdonságot vagy cselekvést tulajdonítunk, amely valójában egy másik, vele a szövegösszefüggés szintjén szoros kapcsolatban lévő dolgot illetne meg”, VÍGH példáiban ez a kapcsolat az első esetben szinekdochikus, a másodikban metonimikus (vö. még J. SOLTÉSZ 1965: 315–6, KISS 1975: 477, GÁSPÁRI 1990³: 94). Meg kell jegyeznem, hogy a hypallage fogalma nem egyértelmű, SZABÓ G.–SZÖRÉNYI (pl. 1988: 147–8) például, megkülönböztetve az enallagétól, így írja le ezt az alakzatot: az enallage a „jelzők szintaktikai átrendezésén alapul. [...] A hypallage viszont egy meghatározott tárgynak (jelenségnek) tulaj-

donítható cselekvést egy szomszédos, más tárgyhoz kapcsol, melyhez logikailag nem tartozhatnak....” Mások, így LAUSBERG (1976⁵: 102) is, azonos értelemben használják a *hypallagét* és az *enallagét*. LAUSBERG rendszerezésében a *hypallage* (*enallage*) egy melléknév (és ez nem mindig jelzőt jelent) grammatikai és ezzel együtt szemantikai kapcsolatának, vonatkozásának a megváltoztatását (*Beziehungs-Verschiebung*) jelenti (lásd még KOCSÁNY 1999). Bár a Világirodalmi lexikon megkülönbözteti a két fogalmat, az elválasztás nem világos, jól jelzi ezt az a tény, hogy ugyanazt a példát olvashatjuk a *hypallagéra*, mint az *enallagéra*: „ibant obscuri sola sub nocte” (sötéten mentek a magányos éjszakában) „ibant soli sub nocte obscura” (egyedül mentek a sötét éjszakában) helyett (KOVÁCS 1972: 1097, ill. KISS 1975: 477).

KOCSÁNY PIROSKA (1997) a *hypallage* fogalmának értelmezését a következőképp pontosítja: „valójában nem egyszerűen két elem felcseréléséről, hanem egy háromelemű viszonyról van szó. Ebben a viszonyban van egy központi elem, amely kétféle kiegészítést rendel magához. [...] Igei szerkezet esetében kézenfekvő kettős kiegészítés egyfelől az alany, másfelől egy az igei csoporthoz tartozó elem – tárgy vagy határozó.” Ennek az alakzatnak tehát a csere, még pontosabban: az eltolás (*Verschiebung*⁴¹) a lényege. Az „eltolás” a jelen esetben – véleményem szerint – így írható le (vagy így is leírható):

A kövek *hidegen, nedvesen*, kopogtak *f á z ó s* lábaik alatt...

A kövek *hidegen, nedvesen*, *f á z ó s a n* kopogtak lábaik alatt...

A színekdochéval megvalósuló cserével kiegészítve a fenti eltolás leírását így végezhető el a rekonstrukció:

1. *fázós emberek*
2. *fázós lábaik*
3. *fázós(an kopogó) kő*

A halmozás adjekciós alakzata itt tehát egy immutációs és egy transzmutációs alakzattal egyesül. *Hypallage* és immutáció kapcsolata (különösen metaforával ötvöződik gyakran a *hypallage*), mint ezt KEMÉNY GÁBOR (1974: 10–1) a komplex képeket elemezve számos példával bemutatja, tipikusnak is mondható a Krúdy-írásokban.

„*A sors, a véletlen, talán a végzet úgy rendelte, hogy határszéli házunk vagyoni viszonyai meginoztak. A sors, a véletlen, talán a sötét végzet úgy akarta, hogy énreám essék a választás*” (SZI.² 125–6).

Az anaforikus halmozások epiforikus disiunctióval kombinálódva alkotnak paralelizmust a fenti példában. A disiunctio tágabb értelemben olyan gondolatalakzat,

⁴¹ A Metzler Literatur Lexikon szerint – idézi KOCSÁNY (1997) – a *hypallage* „*Verschiebung der logischen Wortbeziehungen, bes. Abweichung von der erwarteten Zuordnung eines Adjektivs*”.

amelyben „az azonos szerkezetű tagmondatokat hasonló értelmű állítmány köti össze” (FÓNAGY 1972: 772). LAUSBERG (1976⁵: 92, 114) értelmezése szűkebb annyiban, hogy nála definitív jegye a disiunciónak az is, hogy a szinonim mondatrész anaforikus vagy epiforikus, tágabb viszont abban, hogy ő nem csak az állítmány, hanem bármilyen mondatrész szinonímiájára alkalmazhatónak tartja a *disiunctio* megnevezést. Ebben az értelemben tehát a disiunctio nem egyéb, mint szinonimikus és anaforikus vagy epiforikus halmozás, ezt LAUSBERG (1976⁵: 114) példái is világosan mutatják: „*Caesar, beware of Brutus, take heed of Cassius, come not near Casca, have an eye to Cinna, trust not Trebonius, mark well Metellus Cimber; populus Romanus Numantium delevit, Kartaginem sustulit, Corinthium disiecit, Fregellas evertit.*” A disiunctio anaforikus esetének külön elnevezése is van klasszikus retorikában: az *epibolé*. Az *epibolé* tehát röviden így jellemezhető: „az egyes tagmondatokat különböző hangalakú, de azonos vagy rokon jelentésű szavak (szócsoportok) vezetik be (dolui..., commovit me..., aegre tuli...; 'fájlaltam..., megindított engem..., nehezen viseltem el...')” (Király 1972: 1147, lásd még SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 137). Összegzően így azt mondhatjuk, hogy a fenti paralelizmusban az anafora és a halmozás különböző formáinak egymásra épülése figyelhető meg.

„Még a selymes felső ajakra emlékezett, remegő kezekre és a kendő puha kelméjére” (SZI.¹ 30).

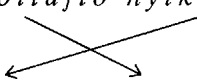
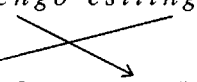
Adiunctio – közös állítmányhoz tartozó két vagy több teljesen különböző jelentésű kolon vagy komma esetén beszélünk adiunctoról (SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1988: 153) – és halmozás között szoros az összefüggés, hiszen ha a közös állítmányhoz csatlakozó különböző jelentésű kolonok vagy kommak azonos szintaktikai szerkezetűek, akkor előáll a halmozás alakzata. Ez a két alakzat nemegyszer együttesen jelentkezik, különösen, mint a fenti példában is, halmozott kommak járulnak sűrűn azonos fölrendelt állítmányhoz.

„Egy téren valahol egy boltajtó nyikorgott, és egy kis csengő csilingelt, és Szindbádnak úgy tűnt fel, hogy huszonöt év előtt sötét estéken ugyanígy sírdogált az ajtó, csengett a kis csengő gyertyáért, kőolajért járó cselédleányok keze alatt” (SZI.² 112).

Figyelemre méltó itt a halmozások redditiós szerkezete: a mondatot meghatározók keretezik, de ezeken a határozókon belül a halmozások egy második, belső keretet alkotva megisméltődnek, ezzel is modellálva magát az ismétlődő situációt. Az ismétlődő helyzet azonosságát emeli ki a többes számmal általánosító *sötét estéken* szerkezetes időhatározó és az azonosságot nyomatékosító rámutatással hangsúlyozó *ugyanígy* határozószói mutató névmás. Az efféle ismétlődések kapcsán írja BEZECZKY GÁBOR (1987/1988: 425) Krúdy időszemléletéről, hogy abban „voltaképpen indokolatlan jelen és múlt megkülönböztetése: az idő ábrázolásának az elve a változatlan ismétlődés, az azonosság”. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az azonosság mégsem lehet teljes: az idő ugyanis szüntelenül megváltoztatja a színteret, ahol minden lejátszódik. Az „A = A” egyenlet így – mint azt már HEGEL is állította – nem lehet helyes (AUSTERLITZ 1980: 15). Valójában ez a két – paradoxont alkotó – állítás együtt fejezi ki a valóságot:

„Semmi nincs új a nap alatt” és „pantha rhei” (AUSTERLITZ 1980: 7, vö. BEZECZKY 2003: 26–31).

Múlt és jelen lényegi azonosságának és egyúttal ellentétességének paradox dichotómiájával van dolgunk az idézett Krúdy-példában is, a halmozások belső struktúrájában szemléletesen jelöli ezt a chiasmatikus viszonyt eredményező szórendi változtatás:

<i>egy boltajtó nyikorgott</i> <i>sírdogált az ajtó</i>	<i>egy kis csengő csilingelt</i> <i>csengett a kis csengő</i>
---	--

2.7. A halmozás funkciói

A halmozás funkcióinak tárgyalásakor alapelveként érdemes figyelembe vennünk SPILLNERnek azt a (1974: 102) megállapítását, amely szerint az alakzatok polivalensek: „a szövegösszefüggéstől, a szövegfajtatól, a beszéd tárgyától, a beszéd-szituációtól, a befogadótól stb. függően más és más a stílushatásuk.” Retorika- és stíluselméletében ezzel konvergáló gondolatokat fejt ki GÁSPÁRI LÁSZLÓ (1996: 38–9), amikor a műalkotást illetően a retorikát (az inventiót és az elocutiót módszerek tekintve) mint formális lehetőségrendszer, azaz kompetenciát, a stílust pedig mint performanciát írja le.

Ebből következően a halmozás fent tárgyalt formáinak funkcióit tehát csak a fő irányokra vonatkozóan lehet generikus érvennyel meghatározni, viszont a stílushatás, a funkció pontosabb értelmezése már megkívánja az egyes típusok, sőt szkhémák külön elemzését. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy az egyes alakzatok egy domináns szemantikai jegyen vagy pragmatikai kereten, mint globális struktúraszervező elven belül funkcionálisan társulva, egymásba, illetve egymásra épülve igen gyakran *komplex alakzatokat* képeznek, és ennek következtében az egyes alakzatok funkciói is összefonódó, bonyolult viszonyokba rendeződnek (GÁSPÁRI 2001: 14). Így például „catenával – láncos szófűzéssel – párosulva (a b b c c d ...) az egymást szükségszerűen követő, az egymásból következő események láncolatát, a sorsszerűséget fejezi ki a felsorolás” (FÓNAGY 1997: 628; példákat találunk erre a Bibliában vagy a középkori haláltáncokban).

A halmozás néhány gyakoribb funkciója mégis megjelölhető általánosítva is: az élet jelenségeinek több oldalról való bemutatása, a teljességre, az ábrázolás hűségére való törekvés, egy egységes képzettartalomnak több vonatkozásban, részleteiben való tükröztetése, a benyomások bonyolult, összetett voltának kifejezése, a mondanivaló, az érzelmek nyomatékosabbá tétele; ezek a szerepek természetesen egybefonódva is jelentkezhetnek (SZATHMÁRI 1961: 441, vö. O. NAGY GÁBOR 1975: 181, FÓNAGY 1997: 624–8).

FÓNAGY IVÁN (1999: 56–9) a halmozás egyik esetének, a paralelizmusnak a funkcióit fejt ki úgy, hogy az igen tanulságosan használható a halmozás többi típusának a

funkcióit elemezve is. A paralelizmusnak FÓNAGY szerint a következő főbb funkciói vannak, illetve lehetnek:

- a megértés megkönnyítése,
- a memorizálás megkönnyítése,
- örömrzlet keltése,
- meggyőzés,
- kiigazítás (korrekció),
- révület keltése, a tudat elhomályosítása (pl. a sámánénekekben).

Ezek közül talán csak az „örömrzlet keltése” igényel némi kiegészítést. Egy másik írásában FÓNAGY (1997: 627) ezt így magyarázza: „A felsorolás örömrforrása az ismétlés, a legkisebb erőlkifejtést igénylő nyelvi/szellemi tevékenység. Ugyanakkor sikerül kibontakoznia az ismétlési kényszer béklyóiból: a változatlan szerkezeti keretet más és más elem tölti ki.”

A halmozásfunkciók tárgyalásának feladata azonban már határozottan az általános, elméleti síkú leírason túlra, a konkrétumokat bemutató elemzésekben megvalósítható funkcióvizsgálatokhoz vezet, hiszen az alakzatok és közöttük a halmozások funkciói – mint ezt a FÓNAGYtól utolsónak említett funkcióhoz illesztett magyarázó példa, a sámánének is, a SPILLNERTől idézettekkel egybehangzóan, jelzi – érdemben csak az adott szövegtípusban, sőt még inkább csak az adott kommunikációs helyzetben, szövegpéldányban vizsgálhatók. Dolgozatom harmadik, befejező nagy egységének ez a tárgya: a Krúdy-szöveg néhány részletét elemezve vizsgálom a halmozás funkcióit.

3. A HALMOZÁS FUNKCIÓI A SZINDBÁD IFJÚSÁGÁBAN (ELEMZÉSEK)

A nyelvi elemek funkciója általánosságban – mint ahogy azt a bevezetőben is idéztem – nem egyéb, mint „az a tulajdonság, hogy mennyiben járulnak hozzá valamely információnak a nyelvi megformálásához és interakción belüli továbbításához, vagyis a közlés értelméhez” (TOLCSVAI NAGY 1999a: 83). Ennek megfelelően az alábbi elemzésekben annak a vizsgálatát helyezem előtérbe, hogy a halmozás alábbi szövegrészletekben szereplő példái hogyan járulnak hozzá a szövegértelelemhez.

3.1. Halmozás és emlékezés

A halmozás és a szövegértelelem számtalan konstellációban függhet össze. Ennek rövid illusztrálására az alábbiakban két, különösebb válogatás nélkül kiválasztott részlet elemzésével teszek kísérletet. A részletekben szereplő, különböző jellegű halmozások eltérő funkciói mellett azonosság is megfigyelhető, ez azon alapul, hogy ezekben a részletekben is érvényesül a kötet egyik legfőbb koherenciateremtő tényezője: az emlékezés folyamatának az előtérbe kerülése (vö. KEMÉNY 1991: 67):

„Aztán, hogy a jó példával járjon elől, *télikabátban, sapkában, havasan és fagyosan*, a terem közepére rúgtatott, és *egy félszeg diákocská kezéből elkapva a táncosnőt, lármásan, tüzesen, csizmájával erősen kopogva* járni kezdte az éppen soron levő lengyelpolkát. Olyan viharosan kerिंगett körül a teremben, hogy mindig attól kellett félni, hogy táncosnőjével együtt felborul. Amíg egyszer végre csakugyan megcsúszott (mint későbben mondta: szándékosan), és estében a táncosnő térdébe, *bokájába* kapaszkodott. Valaki valahol *csiklandósan, hosszan, vígan* felneve-tett a félhomályban, mintha egérke szaladt volna végig a hátán...

A *különös, izgató és titkos* kacagás Szindbád füléhez ért, és a hajós *meglepetten, csodálkozva* emelte föl a fejét. Ezt a kacagást ő már hallotta *valahol, valaha ...* Igen, így kacagott Anna, a *szép, telikeblű és kövérkés* Anna, ott abban a *szűk, csöndes* utcácskában, amikor estenden a fiatal tanárokkal sétálgatott. A félhomályos utcácskában ugyancsak így csendült fel az a régen hallott női vihángolás, és Szindbád képzeletében megjelent két *gömbölyű és fehér* női térd, amelyet hajdanában a fehér függöny mögül látott” (SZI.² 40–1).

A részletben előforduló halmozások különböző szintaktikai és szemantikai típusokba tartoznak, pragmatikai szempontból alapvetően mégis csak két – komplementer

– csoportot képeznek, mégpedig a két idősíkhöz, a jelenhez és a múlthoz kötődve. Az elbeszélés jelene dominál az első bekezdésben leírt helyzetben, amely szintén csak az ismétlés keretein belül értelmezhető: Szindbád egykori tánciskolai érzései, élményei (vö. SZI.² 25, 39) ismétlődnek, a főhős éppen azért jött ide, hogy megkeresse ifjúkora emlékeit („*deresedő férfiú lett, midőn egyszer eszébe jutott, hogy elmegy megkeresni ifjúkora emlékeit*”; SZI.² 25). A benyomások: a látottak és hallottak minél pontosabb, árnyalatokban történő megragadására való törekvés a funkcionális aspektusa ezeknek a halmozásoknak: *lármásan, tüzesen, csizmájával erősen kopogva; csiklandósan, hosszasan, vígan*. A második bekezdés első, három minőségjelzőből álló halmozásának több funkciója is van. Egyrészt szerkezetével – három, egy alaptagnak alárendelt determináns –, másrészt szemantikai egyezésekkel visszautal az előző rész utolsó halmozására, és így szerepet kap a két mezoszintű egység összekapcsolásában, vagyis a szöveg koherenciájának megteremtésében: „Valaki valahol *csiklandósan, hosszasan, vígan felnevetett* a félhomályban...” – „A *különös, izgató és titkos kacagás* Szindbád füléhez ért...”. Fontosabb ennél az, hogy a két idősíki egymásba kapcsolásában jelentős szerepe van: éppen a halmozott megkülönböztető jelzők nevezik meg azokat az ismertetőjegyeket, amelyek identifikálnak, illetve amelyekre majd a régi és az „új” Anna azonosítása épülhet. A felismerés különösségének emocionális aspektusát a climax jelöli: *meglepetten, csodálkozva*, a bizonytalanságot pedig – a tágabban értelmezett mellérendelés viszonyában lévő (vö. KESZLER 2000a: 352) – két névmási határozószó: *valahol, valaha*, ezek halmozásként egyúttal az annominatio jegyeit is mutatják (annominatio: a klasszikus retorika részleges ismétlésen alapuló gondolatalakzata, amelyben valamely szót hasonló hangzású vagy azonosan hangzó, de többé-kevésbé eltérő jelentésű szó követ). Az annominatio lényegi jegye: az azonosság és különbözőség kettőssége az ábrázolt szituációk (a múlt és a jelenbeli szituáció) viszonyát tükörképszerűen adja vissza. Az ezután következő halmozások alapvetően a múltidézés pszichikai folyamatával, az emlékek, emlékrészletek egymás után sorjázó feltolulásával mutatnak összefüggést: *szép, telikeblű és kövérkés Anna; szűk, csöndes* utcácskában. Az elbeszélés egész szövegét figyelembe véve még arra is utalni kell, hogy az *Anna* névhez ez után a részlet után már szinte minden esetben – az eposzok állandó jelzőire emlékeztetően – halmozott, különböző mértékben és variációkban ismétlődő mellénevek kapcsolódnak, ezeknek a halmozásoknak a visszatérése szembetűnő alakítója a részszöveg koherenciájának: *a telikeblű és világosbarna hajú Annát* (SZI.² 41), *szép, kacér, nevetgélő Anna* (SZI.² 41); *a telikeblű, nevetgélő Annára* (SZI.² 42–3).

„A főerdész úrnak olyan piros volt a bekecse, mint a forrázott rák színe, akkoriban ez volt a legszebb bekecs a Kárpátok alatt... És íme, a pohos toronynak dereka, amint a völgyből amott kibontakozik, éppen olyan piros színű, mint a régi bekecs volt. Piros a torony hasa, mint a jezsuita generálisnak a köntöse, akinek képét ugyan hol is látta *valaha, valamikor?* ... Ah, megvan! *A kis városkában, az algimnáziumhoz tartozó régi kolostorban, a hosszú, félhomályos folyosón, ahol annyi tömördek régi papnak az arcképe (derékig, olajban) függ egymás mellett. A fekete köntösű szerzetesek között szinte virít a jezsuita generális piros kabátja. Vagy talán valami régi pápa képe volt az? Incéé vagy Benedeké? ... A lovak várost szimatolván, a kocsis az utazás végcélját tudván* gyorsan viszik a szánt a piros derekú torony felé, amíg Szindbád régen látott képeken gondolkodik. Huszonöt esztendő! Mintha tegnap lett volna...” (SZI.² 28).

Ebben a részletben is az emlékezés mentális folyamatával (*Szindbád régen láttott képeken gondolkodik*) való összefüggésében analizáljuk a halmozást: A piros színnek a múltat sötéttel elfedő időből „kielevenítő”, az elmúlással szemben az életre utaló és így múltat és jelent egybekapcsoló motívuma mellett ez az emlékezésre ismétlése voltával (ti. ismétlődő formákból épül fel és önmaga is ismétlődik) ikonikusan utaló alakzat a szövegrész koherenciájának fontos eleme és szembetűnő stílusjegye. (Figyelmet érdemel – mint szintén koherenciateremtő tényező, illetve stíluselem – ezek mellett a kérdő modalitás és a nyelvi képek közül a hasonlatok ismétlődése is.) A mentális folyamat, az emlékképek élesedése, a szemantikai rendezettség alapját adó „fókuszálás” a szerkezetes helyhatározók halmozásában rajzolódik elénk, hiszen a második határozó az elsőnek még túlságosan tág helymeghatározását pontosítja szűkítéssel, a harmadik pedig a másodikéval teszi ugyanezt. Ábrázolva mindezt:

Az ábrázolt halmozás szerkezete egyezést mutat a kognitív szemantikából ismert referenciapont-szerkezetekkel, ezekben a beszélő (*conceptualizer*) átmenetileg mentális kapcsolatot létesít egy vagy több könnyen (könnyebben) elérhető entitással, azaz referenciaponttal, azért, „hogy ennek segítségével egy annak környezetében lévő másik entitás, a tulajdonképpeni cél (*target*) könnyebben elérhetővé váljon” (PELYVÁS 1998: 119, a fentihez hasonló szerkezetű halmozásos példával).

A távoli emlék elhelyezése először tehát térben történik meg, majd ezt követően időben is. Az utóbbi, az előzővel párhuzamos mentális processzusnak egyik lényeges nyelvi jelölője a *valaha*, *valamikor* arthávrtti. A bizonytalanságot ugyanis a határozatlan névmási határozószók (újabb megnevezéssel: határozószói névmások) nemcsak szófaji jellegükkel, azaz indirekt denotatív jelentésükkel, hanem az itt látszólag tautologikus halmozással is modellálják. A folyamat, illetve a szövegrész végén azonban már a par excellence pontos tőszámnév áll annak jelölésére, hogy mikoraiak is Szindbád emlékei: pontosan „*huszonöt* esztendő” telt el azóta. A tér- és időbeli elhelyezéssel a homályos emlékképek éleseké lesznek: „*mintha tegnap lett volna...*”

Hasonló menetű, emlékező mentális folyamat, illetve szemantikai szerkezet rajzolódik ki a fent idézettel követő bekezdésben:

„Szindbád lehunyta a szemét, amint a piros derekú torony felé erősen közeledik, hogy emlékei között, amelyek a völgyben elterülő városka látására seregestül rohanták meg, valamelyes

rendet csináljon. De könnyebb lett volna akkor a malomgát zuhogójánál lerohanó Poprád acélos vízből kiválogatni a vízcseppeket származásuk helye szerint, mint Szindbádnak *osztályozni, rendezni* az emlékeket, amelyek huszonöt esztendő után egyszerre meglátogatták. Csak azt érezte, hogy itt volt boldog, itt, ebben a *csöndes, félig középkorias* városkában, ahol van egy utca, amelynek *elején és végén* bolthajtásba hajlanak a házak. A bolthajtás felett ablakok vannak, és egy ilyen ablak mögött lakott valamikor ő... Egy cserép virágot helyezett Anna kisaszony az ablakra, valamint ott heverték az iskolakönyvek is.

Midőn ismét felpillantott, a vörös derekú tornyot már annyira utolérték (mert eleinte úgy látszott, hogy az távolodik előlük az országút kanyarulatai miatt), hogy Szindbád megláthatta a torony havas sisakján sétálgató fekete varjakat és csókákat. A kereszten, balról, egy vén fekete varjú ült, mint hajdanában” (SZI.² 28–9).

Ebben a bekezdésben az emlékezés mentális tevékenységének (*Szindbád lehunyta a szemét [...], hogy emlékei között, amelyek a völgyben elterülő városka látására seregestül rohanták meg, valamelyes rendet csináljon*) nyelvi reprezentálása folytatódik. A külső események bemutatása a belső történet-cselekvés, azaz az emlékezés leírásával párhuzamos az, ahogyan Szindbád a jelenben az országútról látja az egyre közelebb kerülő városkát, annak tornyát (*eleinte úgy látszott, hogy az távolodik előlük az országút kanyarulatai miatt*). Amikor az egészen apró részletek megtalálásával (*egy cserép virág, iskolakönyvek*) megtörténik a „belső”, a mentális „célba érkezés”, akkor megtörténik a külső is (*Szindbád megláthatta a torony havas sisakján sétálgató fekete varjakat és csókákat*): nemcsak az időben emlékező gondolataival, hanem az országúton szánjával utazó Szindbád is célhoz ér.

E két folyamat összefüggéseit emeli ki az alábbi összevetés:

Mentális folyamat:
az emlékkép élesedése, fókuszálás

Külső történet:
utazás, közeledés

a)

- ugyan hol is látta *valaha, valamikor?*
- ... Ah, megvan! *A kis városkában,*
- az algimnáziumhoz tartozó régi *kolos-torban,*
- a hosszú, félhomályos *folyosón...*

b)

- ... itt volt boldog, itt, ebben a *csöndes, félig középkorias városkában,*
- ahol van egy *utca,*
- amelynek *elején és végén* bolthajtásba hajlanak a *házak.*
- A bolthajtás felett *ablakok* vannak, és egy ilyen ablak mögött lakott valamikor ő...
- Egy cserép *virágot* helyezett Anna kisaszony az ablakra, valamint ott heverték az *iskolakönyvek* is.

– ... És íme, a pohos toronynak dereka, amint a völgyből amott *kibontakozik...*

– A lovak várost szimatolván, a kocsis az utazás végcélját tudván gyorsan *viszik a szánt a piros derekú torony felé...*

– a piros derekú torony felé *erősen közeledik.*

– Midőn ismét felpillantott, a vörös derekú tornyot már *annyira utolérték* (mert eleinte úgy látszott, hogy az távolodik előlük az országút kanyarulatai miatt), hogy Szindbád *megláthatta* a torony havas sisakján sétálgató fekete varjakat és csókákat. A kereszten, balról, egy vén fekete varjú ült, mint hajdanában.

Az emlékezés folyamatát, folyamatjellegét, amely nem egyenletes, hanem kitérőkkel, megtorpanásokkal, ismétlésekkel megvalósuló visszahaladást jelent az időben, szemléletesen reprezentálják mindkét bekezdésben a szöveg egy szálon futó előrehaladását többnyire szemantikai elágazással vagy ismétlődéssel megakasztó halmozások és az ezekkel funkciójukban szorosan összefüggő reduplicationszerű szerkezetek: *hosszú, félhomályos, derékig, olajban; Incéé vagy Benedeké?; A lovak várost szimatolván, a kocsis az utazás végcélját tudván; osztályozni, rendezni; csöndes, félig középkorias; elején és végén; varjakat és csókákat; ...amelynek elején és végén bolthajtásba hajlanak a házak. A bolthajtás felett ablakok vannak, és egy ilyen ablak mögött lakott valamikor ő...*

A fenti példa alapján is kétségtelennek tűnik, hogy szoros összefüggés van az emlékezés mentális folyamata és a halmozás között, a halmozás nyelvi-stilisztikai formájának ikonikus jellege itt különösen szembevetőd. Ez az összefüggés az egyik hipotetikus, majd elemzésben kifejtett alaptétele PÉTER MIHÁLY (2001) egyik, témánk szempontjából fontos megfigyeléseket tartalmazó dolgozatának is, amely egy Puskin- és egy Tvardovszkij-vers összehasonlító elemzését tartalmazza. E tanulmányában PÉTER (2001: 153 és kk.) megállapítja, hogy mindkét vers az emlékezés lelki folyamatáról szól, és „lényegében hasonló eszközökkel jeleníti meg a különböző idősíkok emlékképeinek asszociációkon, rejtett összefüggéseken alapuló kapcsolódását”, a „hasonló eszközök” kifejezés itt elsősorban a halmozás – azon belül a felsorolás – alakzatát jelenti, hiszen „mindkét vers a felsorolás alakzatára épül”. Az ezt kifejtő szintaktikai elemzés tanulsága, amely szerint „a mondatépítkezés az emlékezés megjelenítésének fő eszköze” (2001: 155, a kiemelés részben tőlem: P. J.), a szintén az emlékezést középpontba állító Krúdy-szövegek vizsgálatában ugyancsak hasznosítható. PÉTER MIHÁLY szemantikai szempontú elemzése olyan megfigyeléssel szolgál, amely a Krúdy-szöveg (és minden az emlékezés és a halmozás összefüggésén alapuló szöveg) elemzésében figyelembe vendő: mivel a halmozás az emlékezés lényegében asszociációs jellegű folyamatán alapul, a halmozás tagjai bizonyos szemantikai rendezettséget mutatnak. A PÉTER MIHÁLY által elemzett Puskin-vers esetében ez a rendezettség így alakul:

- a) az érzéki tapasztalás jelenségei;
- b) általánosított fogalmak, metaforák.

Természetesen sok másféle típusa is megvalósulhat a „szemantikai rendezettség”-nek, a Tvardovszkij-versben például (halványan ugyan) a felsorolásnak az évszakok váltakozásán alapuló „e p i k u s” rendezettsége körvonalazódik.

Az általam idézett részben rendező elvnek tekinthetjük véleményem szerint a tér- és időbeli fókuszálást, ez egyúttal azt jelenti, hogy a PÉTER MIHÁLY által elemzett versektől eltérően nem pusztán az emlékkép, hanem maga az emlékezés folyamata is hangsúlyozottan előtérbe kerül a szövegben.

A Krúdy-részletben és a PÉTER által elemzett versekben megvalósuló szemantikai rendezettséget mutató halmozással szembeállítható az ún. kaotikus halmozás (LAUSBERG 1960: 337, 339, SCHÖPSDAU, 1994: 1232, BENCZE 2001: 180), FÓNAGY (1997: 625) kifejezésével az „anarchikus” halmozás, amelyben nincs logikai rendszer.

A kaotikus halmozás stílusfunkciója egyebek mellett a változatosság, élénkség megteremtése lehet, így például a szónoki beszédben kaphat különösen nagy szerepet, hiszen a hallgatók érdeklődésének fenntartását szolgálhatja. Természetesen a sokszor csak nehezen felfejthető képzettársításokon alapuló emlékező halmozás is „kaotikus halmozás”-ként jelenhet meg a befogadó (és a szövegalkotó) számára (vö. „*De könnyebb lett volna akkor a malomgát zuhogójánál lerohanó Poprád acélos vizéből kiválogatni a vízcseppeket származásuk helye szerint, mint Szindbádnak osztályozni, rendezni az emlékeket, amelyek huszonöt esztendő után egyszerre meglátogatták*”).

3.2. A halmozás és egyéb ismétlésformák mint a szövegértelmet meghatározó tényezők a Szindbád útja a halálnál című novellában

A fent már többször hangsúlyozott szövegre koncentrálnak elvi szempontok szerint nem elégséges az egyes szövegbeli jelenségeket izoláltan vizsgálni: ezt figyelembe véve az általam tárgyalt halmozást az alábbiakban más ismétlésekkel együtt, így mindekenélőtt a metaforákból felépülő, rendszert alkotó ismétlődésekkel együtt, az azokkal való összefüggésben tárgyalom, hogy így a halmozások funkcióinak, a szövegértelmet befolyásoló szerepének a megvilágításához is közelebb jussak. Az elemzésre kiválasztott részszöveg Krúdy Gyula Szindbád útja a halálnál című novellája, amelynek a fent leírtak szerinti, tehát meghatározott szempontú rövid stíluselemzését végzem el. Aból a tényből kiindulva, hogy a stílus a szöveg értelem-összetevője (TOLCSVAI NAGY 1996: 50–1), így árnyalhatnám még e rész céljának megfogalmazását: a novella nyelvisztizikai megalapozású interpretációjára teszek kísérletet, mégpedig a nyelvi szerveződés egyik legmeghatározóbb sajátosságát, az ismétlést középpontba helyezve (ennek a szempontnak az elméleti háttéréhez, illetve magához a módszerhez lásd pl. HORVÁTH-VERES 1980, CSÚRI 1987, KEMÉNY 1993: 51–64, GÁSPÁRI 1996, KÖVECSÉS 1998, FÓNAGY 1999, KEMÉNY 2001a).

3.2.1. Motivikus ismétlések a kötetben

A Szindbád ifjúsága textualitásáról fent mondottak szerint (lásd 1. 3. fejezet) a motivikus ismétlést (CSÚRI 1987: 29–30) két értelemben használom: szűkebb értelemben a novellán, pontosabban a szövegrészen, tágabb értelemben az 1925-ös kötetben: a szövegen belüli ismétlésekre vonatkoztatva.

Az ismétlődő képeknek a Krúdy-életműben különös fontosságuk van, erre legutóbb – BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓT idézve – KEMÉNY GÁBOR (1993: 166) mutatott rá: Krúdy életműve „szerves világ. Nem csupán jel, de jelrendszer is”. A visszatérő képek stilisztizikai vizsgálata KEMÉNY szerint kettős haszonnal jár, egyrészt közelebb kerülünk az író szemléletének, alkotásmódjának megismeréséhez, másrészt könnyebbé válhat bonyolultabb képek interpretálása (erre példaként lásd KEMÉNY elemzéseit, pl. 1993: 61–4, 166–7, 2001a, ill. vö. még SZEGEDY-MASZÁK 1993/1995a: 14).

Virág – nő

Ezzel a motívummal a kötet második kiadásának első (az 1911-es kiadásban még nem szereplő), Tájékoztató című írásában találkozunk először. Nemcsak a Tájékoztató sorrendi helye, hanem a címe is utal a kitüntetett fontosságra: a cím szövegolvasói utasításként funkcionálva jelzi, hogy ez a szövegrész a mintaolvasói pozíciónak, a befogadói folyamat eljárásainak formálója kíván lenni. Ezért is tulajdoníthatunk kitüntetett szerepet a benne (halmozással hangsúlyozva) szereplő virágmotívumnak:

„Szenvedélyesen, rajongva, halántékában lüktető vérrel vette számon a nőket a városban: a *hervatag* szépeket, mielőtt *elhervadnának*; a *nyílóban lévő tearózsákat*, akik gondtalan elbizakodottsággal, *rózsaszínű* füllel, *jószagú* nyakkal, párnás tenyérrel és keletiesen elkényeztetett tekintettel néztek el Szindbádunk feje fölé; a *zárt bimbókat és mezei vadvirágokat*, akik friss szájukból másoknak adták a forrásvíz gyanánt bugyborékoló kacajt...” (SZI.² 12).

A kötetben ezután még számos helyen, hol önmagában, hol egy kisebb képrendszerben jelentkezik a motívum, például:

„A második kupát a *hölgykoszorúért* üritettük mindig ifjúkoromban ... Javasolom tehát, hogy ifjúurunkat a *mezők és a rétek vadvirágai* után a *szalónok és báltermek délszaki növényeivel* is megismertessük. Szép a kis *kökörcsin* a tavaszi mezőségen, de milyen más illata van a *szalónvirágnak*, amelynek kelyhébe francia illatszert csepegtetett a gondos kéz” (SZI.² 53., lásd még pl. 63, 127, 158 stb.).

Különösen kitüntetett helyzetben, címben is előfordul a motívum: Az első *virág*. Ez a Szindbád-történet az első felnőtt szerelem, az „első nő” története.

Mindezek alapján a nőiség, azaz az áldozatnak csak nők által lehetséges volta metaforával való hangsúlyozásának tekinthető, egyúttal drámai előreutalásnak is a *virágáruslány* búcsúja öngyilkossága előtt: „*valami virágot* vagy egyebet ledobok önnek ablakomból, ha szobámba értem” (SZI.² 110). A szoros, egyértelmű anticipáció viszonya létesül ugyanis a szövegben a *virágáruslány*nak e mondata és a Szindbád gondolatait közlő (közlésforma tekintetében szabad függő beszédnek tekinthető), az elbeszélés közepe táján álló mondat között: „A hajós elgondolkozva nézett utána. Tizenhat éves lehetett a leány, és aranybarna haja koszorúban volt; *mint egy virágszál*” (SZI.² 107–8).

Madár – nő

A magasból lefelé zuhanó, öngyilkos lányt ezzel a képpel látatja Krúdy: „Egy fehér *madár* repült le a téli éjben a havas föld felé” (SZI.² 110). Korábban egy hasonlatban szerepel a madármotívum: „A *virágáruslány* egy darabig még sóhajtozva, pihegve, mint egy sebzett *madár* üldögélt Szindbád asztalánál” (SZI.² 107). Feltűnő a korreláció a kötet Szindbád titka című novellájának madármotívumaival: a hasonlóság nemcsak erre a motívumra terjed ki, hanem a cselekmény szintjén is érvényesül, hiszen ott is egy fiatal lány öngyilkosságával végződik a történet. A madármotívum a Szindbád titkában először a Fánika megszerzéséről ábrándozó „hajós” gondolataiban bukkan fel:

„Valahogyan úgy érezte, hogy későn jött és megbukott Fánikánál, a szentszemű páter már learatta e kis mezőcske egyetlen terményét, a barna és tűzkelyhű rózsácskát. Ám Szindbád gondolkozása ebben az időben már hasonlatos volt a szövőgép működéséhez, amelyet egy bölcs és öreg takács lába hajt valahol egy elhagyott házban. Kattog egy takácsszék, és a gondolatok kelméje lassan növekszik, most egy virág, majd egy repülő *madár*...” (SZI.² 127).

Érdemes arra is figyelni, hogy a kezdődő szerelmi kalandra, illetve a lányra utaló metaforikus motívumok: a *madár* és a *virág* itt együtt, egymás mellett szerepelnek. Hasonló szövegbeli funkciójuknak, „írói jelentésük”-nek (KEMÉNY 1993: 61) ez is jele. A novella második részében a Pestre érkezett és ott Szindbád által elcsábított, majd elhagyott lány pedig már egyenesen *kismadár* néven szerepel (130–9; vö. PETHŐ 1999: 301).

A Szökés a halálból című írásban a fentiekkel egyezően, a szintén öngyilkosságra készülő főhősnőre vonatkoztatva bukkan fel – egy hasonlatban – a madármotívum:

„Lásd, én tudtam, hogy visszajössz – nevetett az asszony, és felemelte a fejét, mint egy *kis madár* –, a párnáim mondták éjszaka, a fák zúgták az ablakom alatt, és az imádságaim, amelyek elhagyták ajkamat...” (SZI.² 155).

Lepke – nő

KEMÉNY GÁBOR (1993: 62–4) a lepke motívumának előfordulásait vizsgálta a kontextuális, ill. az „írói jelentés” szempontjából a Krúdy-életműben: ennek az ismétlődő képnek (hol metaforaként, hol hasonlatként tűnik fel) Az útítárs című kisregényben „az utolsó szerelem” a jelentése. „Krúdy nagyanyjának, Radics Máriának álmofejtésében a lepke »elcsábítást ígér« ..., a lepke szimbólum, és egyben jóslat, amely kegyetlenül beteljesedik. Az ifjúságától búcsúzó Hartvignénak éppúgy utolsó szerelme ez, mint a szinte még gyermek Eszténának.” KEMÉNY GÁBOR felhívja a figyelmet a Szindbád útja a halálnál és Az útítárs idetartozó fontos motívumegyezésére is: a Szindbád-novellában ezt olvassuk: „»A szürke felhők alól, a hideg magasságból egy fehér lepke szálldosott lefelé... A virágárusnő volt, aki levetette magát a ház harmadik emeletéről.« Éppilyen lepke-módra száll ki Eszténa is a »rosszhírű ház« ablakán; hosszú, fehér ingében, a szégyentől és a félelemtől megzavarodva a befagyott folyó felé rohan, s a lékbe öli magát.”

Ez a motívumismétlődés egy fontos értelmezési szempontot vet fel, és új értelmezési lehetőséget nyújt, ha a stilisztikának abból a régi és széles körben elfogadott felismeréséből indulunk ki, amely szerint az írói életművekben fellelhető képek (motívumok) rendszerszerűen összefüggnek egymással, azaz az egyes képek kölcsönösen értelmezik és magyarázzák egymást (KEMÉNY 1993: 166). Ennek az értelmezési lehetőségnek a kifejtése előtt azonban – az ellenőrzés: cáfolás vagy megerősítés céljából – a szöveginterpretáció egy újabb szempontját is hasznosnak tűnik alkalmazni.

Ismétlés párbeszédben

A párbeszéd résztvevőinek váltakozó megnyilatkozásai, az ún. replikák közötti kapcsolat megteremtésében fontos szerepet játszanak a különböző ismétlések. A kap-

csolatteremtésén kívül azonban még fontos érzelm kifejező funkciója is lehet a megismételt mondatrészeknek, illetve -részletnek (PÉTER 1991: 187). A novella szövegéből ez a párbeszéd érdemel e tekintetben különös figyelmet:

„– Talán szerelmes vagy? – kérdezte később (Szindbád – P. J.).

– Nem vagyok szerelmes.

– Hát?

A lány a nedves, összegyűrt kendőjét a szájára szorította, és a zokogással együtt a mondani-valóját is visszafojtotta” (SZI.² 107).

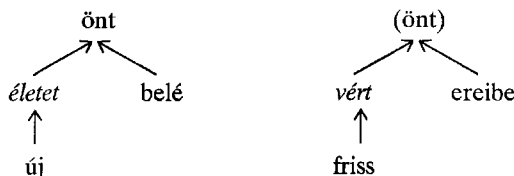
A szöveg értelmét befolyásoló stílus a *szerelmes* szó ismétlése a tagadó válaszbán. PÉTER MIHÁLY (1991: 189) az ilyen típusú ismétlés funkcióját az erőteljes tagadásban jelöli meg; ha a megelőző nyilatkozat tartalmához negatív a viszonyulása a beszéd-társnak, akkor az ismétlés mindig különösen eszpresszív: az erőteljes tagadáson kívül lehet még a funkciója kihívó állítása annak, amit a beszéd-társ feltehetően elítél vagy ingerült (felháborodott, gúnyos) egyet nem értés kifejezése. Tehát mindenképp valami különösen erős affektivitást kell kapcsolnunk a virágáruslány replikájához, azaz nem egyszerű ténymegállapításról van szó. Mindehhez még hozzá kell vennünk a társalgás generikus törvényének, az ún. együttműködési alapelvnek a durva megsértését (a lány megszakítja a párbeszédet, amikor a második kérdésre már nem válaszol), ami ilyen esetekben GRICE (1975/1997: 219) elemzése szerint azt a gyanút alapozza meg, hogy az előző válasz félrevezető volt. Végző soron a kognitív pragmatika igazíthat el: „A propozíciós forma (...) az, amit mondunk a megnyilatkozásban, vagyis a megnyilatkozás explicitálásának felel meg. A propozíciós forma azonban nem meríti ki mindazt, amit explicit módon közlünk a megnyilatkozásban: meg kell tudnunk határozni a beszélő mentális állapotát” (REBOUL–MOESCHLER 1998/2000: 111). A párbeszéd követő, mentális állapotra utaló mondatot (*A lány a nedves, összegyűrt kendőjét a szájára szorította, és a zokogással együtt a mondani-valóját is visszafojtotta.*) figyelembe véve nem állítható meggyőzően az, hogy a lány kívülállóként, emocionálisan nem érintve beszél a szerelemről.

Az itt előforduló ismétléstípus PÉTER MIHÁLY által kifejtett funkciója és a beszéd-aktus-elmélet megállapítása tehát egy a SZÖRÉNYI LÁSZLÓÉTÓL (1985⁴: 295) eltérő értelmezési keretet jelölhet ki nekünk. SZÖRÉNYI egyik fontos tétele ugyanis az, hogy a műben kétféle értékrend áll szemben egymással, „a virágáruslány, aki nem szerelmes, nem is akar tudni a szerelemről ... a hajós által képviselt szerelemközpontú értékrenddel szemben egy jószágközpontú, etikai alapozású világrendet szögez szembe, mint az etikai alapozású világrend képviselője” (– a kiemelések tőlem: P. J.). A fent említett madár- és lepkemotívum, a lány szerelmes voltát pragmatikusan nem tagadó, hanem igenlő párbeszéd semmiképp sem igazolják, hanem sokkal inkább ellentmondanak annak a feltevésnek, hogy a virágáruslány nem ismerte a szerelmet. (Másképpen a szerelemnek és a jósnak mint kétféle értékrend centrumának a viszonya sem feltétlenül ambivalens, sőt gyakran komplementer értékek ezek, gondoljunk csak példaként a Bűn és bűnhődés Szonyájára!)

3.2.2. Motivikus ismétlődések magában a novellában

Vér

A *vér* nem csak alkalmi, költői használatban jelenti magát az életet, az ÉKsz. a *vér* szó második jelentését így adja meg: „Élet-, tetterő...”. A sárga arcú, elerőtlenedett Szindbád magát az életet is céltalannak látja (SZI.² 104), és arra vár, hogy „valamely leány vagy asszonyféle akad az útjába, aki majd új életet önt belé, friss *vért* az ereibe” (SZI.² 105). *Vér* és *élet* szövegbeli jelentésének kapcsolatát („azonosságát”) jelöli az azonosságra épülő elliptikus szerkezet, a zeugma (vö. SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1997: 123):

A szemantikai megközelítés magyarázatot nyújt tehát arra, hogy a lány öngyilkossága után „Szindbád, mint babonás ember... egy marék *véres* havat vett a kezébe, és magában azt gondolta, hogy a szegény leány kiomlott *vére* feloldozza őt, eddigi balsorsa alól. Csillaga újra felragyog, és hajója szerencsés szelekkel repül tova” (SZI.² 110). A kézbe vett *véres* hóhoz az újra birtokba vett életerőt/életet kapcsolhatjuk.

A vérmotívumnak a novellában *r e d d i t i ó k é n t* való jelenléte (a fenti első idézet ugyanis a novella elejéről való, a második pedig a novella befejezése) nemcsak keretként hangsúlyozza az élet-halál ellentét kulcsszerepét, hanem pozicionálisan is utal az életre (kezdet) és a halálra (vég).

Arc

A halál és az élet ellentétéhez kapcsolódó szemantikai-pragmatikai természetű motivikus ismétlések szerveződnek például az *arc* többszöri szövegbeli előfordulása által:

Halál

„Abban az időben Szindbád, a csodahajós igen szegény volt, elhagyatott, és beesett sárga *arcát* többnyire a hold világította meg, amikor éjszakánként Sztambul külvárosában bolyongott” (SZI.² 104).

Élet

„Csak jódarab idő múltán vette észre, hogy a leánynak harmatos szeme van és szív alakú *arca*” (SZI.² 106).

„szelíden simogatta a leány nedves, meleg *arcát*” (SZI.² 107).

„A szív alakú *arcocska* ismét megjelent Szindbád mellett” (SZI.² 108).

Szindbád arca halálarc: beesett, sárga (a hold is halálszimbólum!), ellenben a virágáruslány esetében az *arc* főnévhez az *élet* szóval szemantikai összefüggésben lévő jelzők kapcsolódnak (metonimikus összefüggés: *szív*, illetve pozitív szemantikai jegyek: *nedves, meleg*). Figyelemre méltó az is, hogy mikor Szindbád arca (vö. fent: halálarc) a lányt érinti, a halálra alludáló gesztus a következmény: „Az ajka sokatmondólag remegett, amint Szindbád az *arcát* az ajkához nyomta. *A keze lehanyatlott*” (SZI.² 107). Amikor pedig a kávéházat elhagyva a hamarosan bekövetkező öngyilkosság színhelyére tart a virágáruslány és Szindbád, akkor a lány „életes” arcát elfedi: „*A kendőt az arcára húzta*, és a keze remegett Szindbád kezében” (SZI.² 109), „A kapu e percben felnyílt, és a leány *kendőjét arca elé rántva*, gyorsan, titokzatosan besurrant a kapun” (SZI.² 110). Az arc elfedése tehát anticipációvá lesz.

3.2.3. Emblémák

Bár az emblémák (szövegek közötti ismétlődések) vizsgálata – mint azt a stíluselmzés hazai gyakorlata is mutatja – általános vélekedés szerint nem tartozik a szorosabb értelemben vett nyelvi-stilisztikai elemzésbe, a jelen esetben ez mégis fontos kiegészítője, próbája: igazolója vagy cáfolója lehet a szövegértelmezésről eddig megállapítottaknak. Mindez a „kifejtettség és a bennfoglalás jelentéssztilisztikája” alapján is indokolható. A „kifejtettség megnyilatkozásszinten ... azt jelöli, hogy adott szöveg lehetőleg minden lényeges értelememet nyelviileg mutat be. A bennfoglalás ezzel szemben azt jelöli, hogy az adott szöveg több, akár lényeges értelememet nem képvisel nyelviileg” (TOLCSVAI NAGY 1996: 238). Az utóbbi implikátumok kifejtését szolgálja az alábbiakban az emblémák tárgyalása.

A fent tárgyalt ismétlésformák alapján az elbeszélés értelmezésében az élet és a halál ellentétének tulajdoníthatjuk a legfontosabb szerepet, az emblematiszus kapcsolatok is ezt látszanak megerősíteni.

Halála előtt Jézus Krisztus ezekkel a szavakkal nyújtotta a poharat a tanítványainak: „Igyatok ebből mindnyájan, mert ez az én vérem, az új szövetség vére, amely sokakért kiontatik bűnök bocsánatára” (Máté 26, 27–8). Az új élet ígértét adó, áldozatként megjelenő vér, a bűnöktől való megváltás emblémája fontos eleme az elbeszélésnek (vö. még: „Titeket is megelevenített, akik halottak voltatok vétkeitek és bűneitek miatt”; Pál apostolnak az efézusiakhoz írt levele, 2,1.). Szindbád a „maga könnyelműsége miatt ment tönkre. Szíriai kereskedőkkel kockázott és a perdülő kockán elúszott Szindbád *vagyonkája, hajója, selyemköpenye*” (SZI.² 104). Itt a felsorolás mint anticlimax jelzi Szindbád anyagi-erkölcsi lecsúszását. Hozzátehetjük még ehhez Szindbádnak a nőekkel szemben elkövetett bűneit: *hazudott*, ismeretlen nőket *csábított*, csókokat *lopott*, a fiatal varróleányokat *megleste*, a titkos találkák előtt a kapust *megvesztegette* (SZI.² 105–6).

A keresztény hitvilágra, a Bibliára utaló embléma a fehér madár. „*Egy fehér madár repült le a téli éjben a havas föld felé*” (SZI.² 110). A fehér szín, ill. a galamb a megtisztulás, a megbocsátás jelképe a Bibliában (LANDESZMAN et al. 1987: 72 és 102). Idetartozik az elbeszélést záró mondat csillagemblémája is: „*Csillaga újra felragyog*, és hajója szerencsés szelekkel repül tova” (SZI.² 110).

Ezt a keresztény-biblikus réteget – ellentétként – még inkább kiemeli az elbeszélésnek az a része, amely a mulatóhelyen vadul táncolók leírását tartalmazza. Ha a mű lehetséges világában funkciót akarunk tulajdonítani ennek a jelenetnek, akkor mint emblémát a bakkhanáliához (vö. pl. TRENCSENYI-WALDAPFEL 1968⁶: 182) kapcsolhatjuk:

„A zene zengett, és a szivarfüst könnyű fellepként lebegett a lámpások körül. A nők – itt többnyire könnyűvérű, éjszakai nők találkoztak – farsangi jókedvvel emelték kezükkel uszályukat, és a fényes cipőjüket por lepte be. A hajdíszek megbomlottak, és a kiszabadult hajszálak, mint a hosszú fűszálak a szélben, röpködtek tánc közben. A nők többnyire itt tanultak meg táncolni, és a valcert mindnyájan férfi módjára táncolták...

Diákok, iparosok, éjszakázó lumpok zörögtek cipőikkel a tánchely parkettján, szélesre kötött nyakkendők libegtek, és a söröspalackok nagyot puffantak” (SZI.² 108).

A pogány–keresztény, bűnös–megtisztult, elkárhozó–megváltatott ellentétpárok azonban alárendelődnek a mindent átfogó élet–halál ellentétpárnak. Maga a novella címe: Szindbád útja a halálnál is világosan közli, hogy a halál (és ellentétéként: az élet) gondolatáé, témájáé és nem másé – például a szerelem és a jószág ellentétéé – a domináns szerep. A metatextuális és tartalmi funkciójú cím (TOLCSVAI NAGY 1999b) ebben az esetben is a szövegértelem megközelítésének egyik lényeges biztosítója. Tehát itt is érvényes az, amit SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (1999: 169–71) Kosztolányinak éppen Krúdy Gyula című verse alapján bizonyít: gyakran a cím az, ami döntő módon meghatározza a szövegértelmet.

3.2.4. A halmazalakzata a novellában

(i) Kettős szerkezetek (arthávrtti)

FÓNAGY IVÁN (1999: 35) Montaigne művei alapján tárgyalja az ismétlés alakzatai között a szinonim szavak párosítását. Ezt az óind poétikában *arthávrtti*-nak nevezik. A francia író műveiben a „habozás, megfontolás, mérlegelés” mentális folyamatát érzékeltetik a hintázó ikerszerkezetek. Krúdy e novellájában hasonló emotív szerepe van ezeknek a páros szerkezeteknek: a bizonytalanságot, az élet és a halál partja közötti helyzetnek a bizonytalanságát reprezentálják.

„Szindbád a sorsra, a véletlenre bízta élete hajóját...” (SZI.² 105).

„Midőn céltalanul, ok nélkül utazott messi tájak felé, ismeretlen szigetországok világában, titkon és igazán csak az idegen, eljövendő nőket leste a szemével, a szívével” (SZI.² 105).

Máskor pedig egy-egy lelkiállapot, alak árnyaltabb bemutatásában kapnak funkciót:

„Nos, mit akarsz mondani – kérdezte Szindbád azon a *fojtott, mély* hangon, amely hasonlatos volt a mélyhegedű hangjához” (SZI.² 107).

„A virágáruslány egy darabig még *sóhajtozva, pihegve*, mint egy sebzett madár üldögélt Szindbád asztalánál...” (SZI.² 107).

„A termete *karcsú, vékonyka...*” (SZI.² 108).

„Kérem az urat, kísérjen haza! – mondta *szégyenlősen, megzavarodva* a virágárus hölgyecske...” (SZI.² 109).

(ii) Ellentét

A retorikai-stilisztikai alakzatok közül az ellentéteket magukban foglaló halmozásoknak különös jelentősége van a fent kifejtett, az élet és halál ellentétét a szövegtéma domináns elemének tételező szöveginterpretáció tükrében. Két jellemző példát idézek erre az alakzatra. Múlt és jelen, az egykori kaland-, szerelem- és életvágy, életkedv és ezeknek a hiánya jelenik meg a climaxot is magában foglaló, chiasmussal kombinálódó halmozásban:

„A gazdag és vidám Szindbád azelőtt messzi utakra is hajlandó volt, ha egy szoknyafodroc-ka csalogatta. *Ment Pestről Budára, a Népligettől a Margitszigetig vagy talán még tovább is. De most a legközelebbi sarokig sem ment*, ha elsuhant mellette egy kedves kis nő, akinek fehér fátyola volt és szalagos félcipője” (SZI.² 105).

Az *éjszaka* és a *hajnal* antonimákból felépülő halmozással tulajdonképpen egy időpontot jelöl meg az elbeszélő, közvetlenül a virágáruslány halála előttit, tehát azt, amelyben élet és halál összeér:

„Néhány perc múltott el. Az *éjszaka, a hajnal* nagyon csendes volt a Nefelejcs utcában. Halani lehetett, hogy valahol messze dőcög egy szekér... Ekkor odafent, a magasban hangos robajjal nyílt ki egy ablak” (SZI.² 110).

(iii) Hármasszerkezetek:

Feltűnően gyakoriak azok a halmozások, amelyek három azonos mondatrészt kapcsolnak össze. Ezek funkciója részint az arthávrtiliéval megegyező, részint azt nevezhetjük meg ezek indítékának, hogy az író „mintegy tovább akar időzni egy-egy fogalomnál, vagy azért, mert az valamilyen oknál fogva mély hatással volt rá (csodálat, indulat, bánat stb.), vagy mert a kiemeléssel fel akarja rá hívni a figyelmet” (SZATHMÁRI 1961: 432).

„Szíriai kereskedőkkel kockázott, s a perdülő kockán elúszott Szindbád *vagyonkája, hajója, selyemköpenye*” (SZI.² 104).

„A cipők, a *nyergesek, a magos sarkúak* vagy a *szalagos félcipők* még meg-megdobbantották szívét...” (SZI.² 104).

„A szegénységben elerőtlenedve, ellustulva nem vállalkozott könnyű kalandokra, és dehogyan örült, ha *bársonyos, álmodozó* vagy *révedező* pillantásokkal találkozott a szeme” (SZI.² 104).

„Amit *tanult, olvasott* vagy *utazott*, mind csak azért tette, hogy a nőknek hazudhasson, mesélgethessen” (SZI.² 105).

„A legszebb tengeren, a legnagyobb felhők és a legpirosabb vitorla alatt sem látott mást, mint a tengerparton fürdő halászlányt” (SZI.² 105).

„Sok tüzes szem, sok forró csók, sok őszinte szívből jövő ölelés emléke fűzte Szindbádot a szeles Lemberghez” (SZI.² 106).

(iiii) Nézzük meg részletesebben is a halmozás szerepét a novella egy kiemelt részletében!

„Szindbád a sorsra, a véletlenre bízta élete hajóját, csak homályosan sejtette, hogy most is, mint már annyiszor, valamely leány vagy asszonyféle akad útjába, aki majd új életet önt belé, friss vért az ereibe és új gondolatokat kiégett agyvelejébe. Harmincesztendő volt, és már tizenöt esztendő kora óta a nőknek és a nőkért élt.

Csak a nők mulattatták, csak ők érdekelték. Amit tanult, olvasott vagy utazott, mind csak azért tette, hogy a nőknek hazudhasson, mesélgethessen. A legszebb tengeren, a legnagyobb felhők és a legpirosabb vitorla alatt sem látott mást, mint a tengerparton fürdő halászlányt.

Ismeretlen nagy városok aranyos tornyai alatt bolyongva a csodák világa nem hatotta meg szívét, de felillant a szeme, ha egy kedvére való asszony lépkedett el mellette.

A nőket kereste mindenütt: erdőkbe utazva vagy a téli tájon szánon nyargalva. A színházban csak a balett, a templomban az imádkozó asszony érdekelt. Midőn céltalanul, ok nélkül utazott messzi tájak felé, ismeretlen szigetországok világában, titkon és igazán csak az idegen, eljövendő nőket leste a szemével, a szívével” (SZI.² 105).

Úgy gondolom, ez a szövegrész is szemléletesen bizonyítja azt, hogy a halmozás és általában az ismétlés a vizsgált novellának az egyik legfontosabb eleme. A fenti részletben ugyanis számos, a szövegértelmet is jelentősen befolyásoló adjekciós gondolatalkizat fordul elő, továbbá illusztrálja ez a példa azt is, hogy egyaránt gyakoriak a szövegben a két és három összetevőből álló halmozások.

A *sorsra, a véletlenre* kontextuális jelentésben vizsgálva arthávrtil, a bizonytalanság fogalmával jellemezhető léthelyzet adekvát tükrözője (vö. FÓNAGY 1999: 35), a bizonytalanság jegyét erősíti a *leány*, illetve *asszonyféle* alanyok választó mellérendelő viszonya. Ugyancsak figyelemre érdemes a hiányos szerkezet: a zeugma és az értékhiányos léthelyzet összefüggése ebben a halmozásban: *...új életet önt belé, friss vért az ereibe és új gondolatokat kiégett agyvelejébe. A nőknek és a nőkért* polyptoton szintén – az azonos szintaktikai főkategória alapján – halmozásnak tekinthető (vö. a különböző kategóriájú, ill. főkategóriájú determinánsokból álló mellérendelő szószervezetről a 2.1.2. részben írtakkal, ill. KESZLER BORBÁLA 2000a: 352, FÓNAGY IVÁN 1999: 55), és mint ilyen a kiemelésnek, az erősítésnek különösen hatásos eszköze. A polyptoton jelentéstartalmát újabb halmozásokkal fejti ki és erősíti meg a második bekezdés. Ebben a halmozás (paralelizmus) stílushatását erősíti az anafora: *Csak a nők mulattatták, csak ők érdekelték*, illetve a hiperbolikus jelzők: *legszebb, legnagyobb, legpirosabb* használata. A következő bekezdés határozóhalmozásai: *erdőkbe utazva, szánon nyargalva; céltalanul, ok nélkül; messzi tájak felé, ismeretlen szigetországok világában, titkon és igazán; a szemével, a szívével* szintén annak nyomatékosító szerepű nyelvi kifejezői, hogy az író által teremtett lehetséges világ egyetlen értékcentruma, amely felé minden tett, érzés konvergál: a nő. A pragmatikailag ellentétes tartalmakat összekapcsoló paralelizmust mutató zeugma szintén a *mindenütt* (illetve a *mindig*) szemantikai jegye-

inek kifejtését szolgálja: *A színházban csak a balett, a templomban az imádkozó asszony érdekelte.*

A hármas, illetve kettős szerkezetek ismétlődése (különösen az utolsó mondatban, ahol öt ilyen van) ritmustersémítő tényezőként is funkcionál. Ez annak a nézetnek az ismeretében kap különös jelentőséget, amely mindenekelőtt az elemek arányos eloszlásában, rejtett szimmetriák létrehozásában látja a költői formaadás lényegét. JAKOBSON (1966/1972: 242) sokat idézett megfogalmazásával szólva ez azt jelenti, hogy „a poétikai funkció az egyenértékűség elvét a szelekció tengelyéről a kombináció tengelyére vetíti”. Itt jelenik meg az ismétlés, mert a különböző szempontból (párhuzam, ellentét stb.) egyenértékű és formailag is kapcsolatba hozott elemek ismétlésként hatnak (FÓNAGY 1977: 424). Ennek alapján is mondhatjuk, hogy a halmozás az összetéveszthetetlenül jellegzetes Krúdy-stílus „költőiség”-ének a feltárásában is fontos szerepet kaphat.

3.2.5. Az elemzés rövid összegzése

Az elemzés az alábbi főbb tanulságokkal szolgál:

1. Az ismétlés és ezen belül az egyik legfontosabb stíuselemként a halmozás a szöveg értelmét döntő mértékben meghatározó módon és változatos formákban jelentkezik az elemzett írásban.

2. Ebből következően feltételezhetjük, hogy a különböző ismétlésformák funkciójuk és számuk következtében általában is alkalmasak lehetnek arra, hogy az elemzés fókuszába kerülve hozzásegítsenek a szövegértelelem pontosabb interpretálásához.

3. Az ismétlések vizsgált típusai: a tematikus ismétlések, az ismétlődő képek és a halmozások együttesen jelentős mértékben hozzájárulnak a szöveg koherenciájának létrejöttéhez, és ezáltal leírásuk alapot teremthet egy eddig csak részlegesen jellemzett (szépirodalmi) szövegtípus pontosabb definiálására. Ez a szövegtípus (műfaj) a regény és a kisebb koherenciát mutató novellakötet között helyezkedik el: az említetektől a koherencia mértékében különbözik, a skaláris jellegű különbségek feltárásában és az ezen alapuló elhatárolásban meghatározónak vélhetjük a fent említett ismétlésformák vizsgálatát.

3.3. Halmozás és komikum

Sajátos, humoros stílushatást tulajdonít HERCZEG GYULA (1962: 176–8) a Tájékoztató – a Szindbád ifjúsága című kötet bevezető írása – egyik részletében előforduló halmozásoknak. HERCZEG itt a halmozást⁴² a színekdochékkal való összefüggésben vizsgálja (vö. KEMÉNY 1993: 68–9), és azt állapítja meg, hogy a színekdochéval egy olyan új szemantikai viszony jön létre, amely „helyenként komikus mozzanatok

⁴² A halmozás és a felsorolás fogalmakat itt – értelmezésem szerint – HERCZEG szinonimaként használja.

tartalmaz ... A komikus hatást a felsorolási technika tovább fokozza ... A felsorolás mulattatóvá akkor válik, amikor az író vagy »túlfeszíti a húrt«, és mértéken felül halmozza az impresszionista hatást célzó főneveket, vagy amikor a főnevek kiválogatása úgy történik, hogy – főként a meglepő jelzők következtében, melyek kiegészítik az egyébként esetleg semleges és színtelen főneveket – olyan tárgyak követik egymást, amelyeknek az összekapcsolása (ellentétességük vagy más ok folytán) tagadhatatlanul szokatlan.” Erre többek között Krúdy Szindbád ifjúsága című kötetéből idéz egy részt, egy olyat, amely „hemzseg a felsorolástól”, és amely szerinte a „legtréfásabb”. HERCZEG szerint „nehezen vitatható, hogy humoros jellegét a benne előforduló tárgyak sokasága okozza”:

„Szerették, ha szerelmi jelvényeiket: hajszájakat, harisnyakötőket, zsebkendőket, imakönyveket, hajtűket, cipőket, zsüpponokat, gyűrűket, apró kis cédulákat, vasúti jegyeket, hervadt virágokat, szalagocskákat, emlékezetes faleveleket, fátyolokat, együtt talált patkószegeket, arcképeket, pénzdarabokat, süteménymaradványokat, kavicsokat, cigarettacsutkákat, gombokat, ingeket, könyveket, fűzősinórokat, üres gyufaskatulyákat megőrizték a férfiak” (SZI.² 8).

E rész komikus volta tekintetében magam semmiképp sem mernék a HERCZEG GYULÁÉhoz hasonló biztonsággal nyilatkozni, ugyanakkor semmi okom nincs abban kételkedni, hogy ez a rész HERCZEG számára „a legtréfásabb”. Azonban megalapozottnak csak akkor tekinthetnénk az erre vonatkozó véleményt, ha a) a kiemelt részlet a szöveg, a kontextus függvényében vizsgáltnánk meg, b) ha megfelelő számú befogadói vélemény állna rendelkezésünkre. (Kételyeim nem jelentik azt, hogy általánoságban kétségbe vonnám azt, hogy bizonyos esetekben a halmozás lehet a komikum eszköze, vö. pl. O. NAGY 1975: 181, NAGY 1979: 471.)

A Szindbád titka következő részletéről például – véleményem szerint – éppen a kontextus vizsgálatának eredményeire támaszkodva viszonylagos biztonsággal állíthatjuk, hogy a benne előforduló halmozásoknak fontos szerepük van a komikus hatás, közelebről: az ironia létrejöttében. A szövegrészlet ironikus hangnemének, jellegének érzékeltetése céljából – lásd például: a *pohárral* (!) jelzett helyen elrejtett kincset kereső Szindbád egy *országúti csárdában üldögél*; a kincskereső utazás értelmét, okának valóságát a forrás bizonytalanságával megkérdőjelező közlés: *egy régi imakönyv borítékában találta – vagy talán csak álmodta*; az ősz hajú és a *tengerirablósdit* játszó gyermek Szindbád céljainak egymás mellé állítása stb. – kissé hosszabban idézek a szóban forgó bekezdésből:

„Szindbád egy téli estén, egy régi estvén egy országúti csárdában üldögélt a Kárpátok között, százezer mérföldnyire Budapesttől. A hajós elrejtett kincsek felfedezésére utazott erre a tájra. Egy régi imakönyv borítékában találta – vagy talán csak álmodta –, hogy e tájon, amelyet *nyilak, karikák, görbe vonalak és titokzatos pontozások* jelölnek, a pohárral jelzett helyen vasláda van a földbe ásva – harminchárom katonalépest téve északi irányban az ódon kolostortól. A *matrózkés, főzőkanál, törött lánc* és *női ing*, amely dolgok a térképen helyet foglaltak, mind valamely titokzatos irányítói a kincsesláda rejtekhelyének, hűségesen elvezették Szindbádot a Kárpátok között... Igen, itt járt, erre ment kisdíák korában, midőn a régi kolostornak volt a növendéke, és kis barátaival tengerirablósdit játszott szombaton délután a gyors és kanyargó Poprádon, egy ócska és ingadozó tutajon. A titokzatos tervrajz (szigorúan betartva a fekete

vitorlás kalózok nemzetközi nyelvét) ebből az időből maradt meg valami véletlen folytán, és egy napon az unatkozó Szindbád kezébe került, midőn már halántékán olyan fehér volt a haja, hogy fehérebb nyolcvanesztendőskorában sem lehetett. A régi diákkori tervrajz nem hagyta Szindbádot nyugodni” (SZI.² 117–8).

Más oldalról közelítve meg a halmozás és a komikum összefüggéseit a felsorolások humoros voltának lehetséges okaként FÓNAGY IVÁN (1997: 621 és 625–6) a hírérték-, illetve a stíluszintváltást jelöli meg. Gyakori ez a jelenség Heine felsorolásaiban, az egyik ismert példa az a mondat, amelyben Heine azt közli, hogy szenvedélye „*a szerelem, az igazság, a szabadság és a rákleves*”. A hirtelen ellazítás, a fennkölt szintről való hirtelen esés az alapszintre a közönséghez való fordulásként, az olvasóval való cinkosságként is felfogható FÓNAGY szerint.

Általánosságban megállapítható, hogy a halmozás komikus volta – mint egyéb stílushatásai – erősen a kommunikációs szituációhoz, a műfajhoz van kötve. Azonos szemantikai struktúrájú halmozások különböző műfajokban eltérő hatásúak lehetnek. E szempontból lényeges eltérés van például a líra és a széppróza között.

3.4. Halmozás és koherencia

3.4.1. A Tájékoztató helye és szerepe az 1925-ös kötetben

Dolgozatom e részében – egy véleményem szerint Krúdy művének stílusát jól reprezentáló részszöveget, a *Tájékoztatót*, azon belül pedig két szövegrészt a középpontba helyezve – a rövid bemutatás szándékával a halmozások szövegbeli szerepének egy aspektusát: a halmozás és a szöveg mezoszintjén (vö. TOLCSVAI NAGY 2001a: 118–9, 243–309, TOLCSVAI NAGY 2001c) megvalósuló koherencia összefüggését vizsgálom. A vizsgálat tárgyának kiválasztását inspirálta az a szövegtani nézet is, amely a szöveg mezoszintjét alapvető fontosságúnak tartja. Arra, hogy a mezoszint „arkhimédészi pont”-ja lehet a szövegtannak, KOCSÁNY PIROSKA (idézi TOLCSVAI NAGY 2001c: 273) egy opponensi véleményben így utalt: „Vajon egyetért-e a szerző azzal, hogy a három szint (a szöveg mikro-, mezo- és makroszintje) közül feltehetőleg a legbizonytalanabban megfogalmazódó mezoszint lesz éppen az a szint, amelyen talán kideríthető lehet a szöveg mint sajátos képlet szerveződése? Ha igen, akkor szívesen érvelnék a továbbiakban egy mégis nyelvészeti kiindulású és moduláris felépítésű szövegtan mellett.” Szükségesnek tartom azonban itt azt is hangsúlyozni, hogy az alább tárgyalandó halmozásoknak – mint minden stíluselemnek, azaz olyan nyelvi elemnek, amely valamilyen okból valamilyen stílusértéket hordoz a beszélő vagy hallgató számára egy szövegben – érvényessége, értelmi hatóköre végeredményben szövegszintű (TOLCSVAI NAGY 1996: 108, vö. még pl. KEMÉNY 1991: 22). Az alább tárgyalandó halmozások funkcióinak teljessége így csak a szöveg egészében értelmezhető (mint ahogy a mezoszintű szövegegység is a teljes szövegértelelemhez és szövegszerkezethez kapcsolódik – TOLCSVAI NAGY 2001a: 289). Ebből következően a szorosabb értelemben vett elemzés előtt szükséges annak vázolója is, hogy mi a Tájékoztató című írás helye a szöveggént értelmezett Szindbád ifjúságában.

A Szindbád. A feltámadás (1916) című kötet a következő, az 1925-ös Szindbád ifjúsága kiadásban is szereplő írásokat tartalmazza: Szökés a nőktől (Tájékoztató), Szökés az életből, Szökés a halálból. A kötet első darabja, a Szökés a nőktől (Tájékoztató) először a Magyarország című lap 1915. évi augusztus 28-i számában jelent meg, az írás fölött főcímként a *Szindbád feltámadása* áll, alcímként pedig még csupán ennyi: *Szökés a nőktől*. Ez is jelzi, hogy a zárójeles alcím: a *Tájékoztató* legalább olyan fontos az 1916-os kiadásban, mint a *Szökés a nőktől* cím, ugyanis az alcím utal arra, hogy ez az írás bevezetés. Márpedig eo ipso minden bevezetés egy nagyobb szövegegység konstrukciós egysége, így a *Tájékoztató* mint (al)cím a szövegalkotó szándékait tekintve a lehető legvilágosabban utal a kötet szövegiségére. Ez a szándék – véleményem szerint – olyannyira explikált, hogy szövegutasításként értelmeződik, és az interpretáció ezután a kötetre mint szövegre irányul. Még inkább igaz ez a Szindbád ifjúsága 1925-ös kiadására, hiszen itt már csak a *Tájékoztató* cím áll. A *Szökés a nőktől* cím már az 1917-es Szindbád ifjúsága és szomorúsága című kötetben sem jelenik meg, hanem a korábbi alcím, a *Tájékoztató* lép elő címmé. Ez a bevezetésfunkciót még egyértelműbbé teszi. (Azt, hogy a *Tájékoztató* a szövegértelmező nézőpontjából szemlélve határozottan egy nagyobb egység bevezetésének a feladatát látja el, jelzi az is, hogy KOZOCSA SÁNDOR ismert Szindbád-gyűjteményének az élére helyezte ezt az írást, átveszi ezt például a FÁBRI ANNA szerkesztette, A magyar próza klasszikusai című sorozatban 1994-ben megjelent Szindbád-válogatás is.)

A Szindbád. A feltámadás című kötet szóban forgó három írásának a szöveg szerkezetében betöltött funkcióját vizsgálva az is figyelemre méltó, hogy az anaforikus egyezést tartalmazó és azonos grammatikai szerkezetű címek keretet képeznek, és ezáltal a lezártág érzetét keltik. A lezártág mint a textualitás kritériuma az újabb szakirodalomban már gyakran nem szerepel (vö. BEAUGRANDE–DRESSLER 1981/2000, VATER 1994²), de a kissé korábbi szövegmeghatározásokban és néhány újabbban is fontos szerepet kap, és ez azt jelzi, hogy a befogadó inkább hajlamos szövegként felismerni a lezárt szöveget. Vö. pl. DEME (1979: 49): „A szöveg nyelvi formába öntött objektivációja az egyéni pszichikai tartalom egy részletének, olyan terjedelemben és megformáltságban, amely elegendő ahhoz, hogy ... a teljesség és lezártág (a kiemelés tőlem: P. J.) érzetét is felkeltse.” SZABÓ ZOLTÁN (1992: 202) szerint „a szöveg egységes egészet (globális struktúrát) alkotó, szerves összetettségű, lezárt ... nyelvi vagy nem nyelvi jel...” (a kiemelés tőlem: P. J.).

Ehhez hozzátéhetjük, hogy az említett négy, az 1911-es Szindbád ifjúságában még nem, de az 1925-ös kötetben már szereplő Krúdy-írás különösen hangsúlyos helyzetben van: a *Tájékoztató* a kötet első, az Ifjú évek a második, a *Szökés az életből* és a *Szökés a halálból* pedig az utolsó két részszovege. Mivel részszovegként, pontosabban bevezetesként a *Tájékoztató* funkciója a leginkább meghatározó, ezért is foglalkozom itt bővebben éppen ezzel az írással. (Az írás megjelölést azért alkalmazom, mert a jelen esetben részint a fent kifejtettek, azaz az írás részszovegjellege okán, másrészt még autonóm szövegként tekintve a *Tájékoztató* sem tartom indokoltnak a pl. GEDÉNYI [1978: 158, 420] által alkalmazott „elbeszélés” műfajmegjelölést.)

3.4.2. Halmozás – fogalmi séma – koherencia

Vegyük szemügyre először példaként a *Tájékoztató* első bekezdését!

„A hajós életéből következnek itt történetek, amelyeket *fiatal nők* és *ifjak* itt-ott tán hitetlenkedve olvasnak. Ó, majd megismernek ők is mindeneiket; *csodákat*; amelyeknek létezéséről fogalmuk sincsen a fiatalokban; *a nők kimondhatatlan jóságát*, midőn az ágy szélén üldögélve hosszú hajukat fésülik, és *oly szent szerelemmel, megadással* szólnak a férfiúhoz, hogy élete végéig biztonságban érezheti magát; és *nők gazságát*, midőn csak ökölbe lehet *szorítani a kezét, megfenni a kést, a kardokat, felporozni a pisztolyt, vérrel áldozni, vérbe borult szemmel felébredni és jajgatva, kezét, párnát harapdálva elaludni...*” (SZI.² 5).

A részlet rövid elemzését szempontunkból véleményem szerint főként két szinten célszerű elvégezni:

- A) a külső, nyelvi reprezentáció⁴³ grammatikai szempontú megközelítésével,
- B) a szemantikai viszonyok, nevezetesen a tudáskeret (fogalmi séma) előtérbe helyezésével.

E szintek összefüggésére nézve kiindulópontnak tekintem azt a nézetet, amely a nyelvtant a jelentés szimbolizációjának tekinti (TOLCSVAI NAGY 2001a: 76–7).

Az idézett bekezdésben a jellegzetes Krúdy-stílust látjuk magunk előtt, ezen belül is az idézett szövegrészben a legszembetűnőbb az adjekciós szerkezeteken alapuló, pontosabban megnevezve: a leginkább a halmozásokból épülő ritmikusság. Részletebben ez a ritmus a következő, főként szintaktikai sajátosságokkal jellemezhető (vö. HERCZEG 1975: 87–114, KEMÉNY 2001b: 321):

- a) a tagmondatok közötti alá-, illetve mellérendelés,
- b) a tagmondatok szerkezete (és ezzel összefüggésben terjedelme) közötti hasonlóság,
- c) mondatrészek halmozása.

Az első mondat fő szempontunkból, azaz a halmozás szempontjából kevésbé figyelemre méltó, viszont a fent tárgyalt szövegtani megközelítés eredményéhez fontos adalék az, hogy az *itt* mutató névmási határozószó referense (az alany többes száma miatt is) csak a kötet egésze lehet. Az elbeszélői attitűdöt, amely itt valamiféle didaktikus jelleget jelent, főképp az határozza meg, hogy a lehetséges befogadók közül a szövegalkotó a „*fiatal nők*”-et és az „*ifjak*”-at nevezi meg. Ez a didaktikus szándék, ez a kommunikációs helyzet mint keret szintén a szövegkoherencia lényeges eleme. A második „*szecessziós*”, SZABÓ ZOLTÁN terminusával élve „*indázó szerkezetű*” (lásd pl. SZABÓ 1976: 82–6) mondat viszont prototipikus, jellegzetesen „*krúdys*”. Az életmű

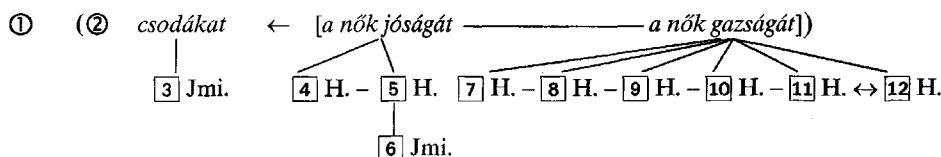
⁴³ A *reprezentáció, nyelvi reprezentáció* fogalmakat a TOLCSVAI NAGY (2001a: 76–7) által összefoglalt szakirodalmat követve használom.

mondatstilisztikai vizsgálataiban ma már pontos statisztikákkal is bizonyított tény az, hogy „Krúdy prózájának jellegzetes elemei, a többszörösen összetett, hatalmas szövevényeket alkotó mondathalmazok” (POMOGÁTS 1971: 280). PROHÁSZKA JÁNOS (1949: 15) szerint „talán egyetlen magyar írónál sem találunk olyan mondatkigyókat, mondatóriásokat, mint nála” (vö. még pl. KISS 1971, ZSILKA 1971, HERCZEG 1975: 87–114, RAISZ RÓZSA 1985: 28, 100, KEMÉNY 2001b).

Nézzük részletesebben a második mondatot! Ennek a szerkezete a következőképp írható le:

„(1) Ó, (2) majd megismernek ők is mindeneket; csodákat; (3) amelyeknek létezéséről fogalmuk sincsen a fiatalkorban; (2) a nők kimondhatatlan jóságát, (4) midőn az ágy szélén üldögélve hosszú hajukat fésülik, (5) és oly szent szerelemmel, megadással szólnak a férfiúhoz, (6) hogy élete végéig biztonságban érezheti magát; (2) és nők gazságát, (7) midőn csak ökölbe lehet szorítani a kezét, (8) megfenni a kést, a kardokat, (9) felporozni a pisztolyt, (10) vérrel áldozni, (11) vérbe borult szemmel felébredni, (12) és jajgatva, kezét, párnát harapdálva elaludni...”

A könnyebb értelmezés kedvéért a kulcsfogalmakat kifejező mondatrészeket is kiemelttem, és a hozzájuk kapcsolódó megfelelő főmondatok szimbóluma (száma) fölé írtam:

Az Ó egyetlen szóból álló (ún. szerkesztetlen) tagolatlan mondat. A következő tagmondat(ok)hoz való viszonya röviden így jellemezhető: az ó mint mondatzó ugyan mondatnak, illetve tagmondatnak tekintendő, tehát az összetett mondatnak része, de e tagolatlan mondat és a többi tagmondat viszonya semmilyen ismert típusba nem sorolható be, valójában itt nem is szintaktikai, hanem szemantikai-pragmatikai viszonyról van szó (vö. KESZLER 2000c: 464).

A (2)-ben szereplő *mindeneket* tárgy referenciáját az értelmezők pontosítják: az adott lehetséges világban a *mindenek* azokat a *csodákat* jelentik, amelyek a nőkhöz fűződnek, mert Szindbád számára a nők egyenlők a „*mindenek*”-kel (vö. pl. a Szindbád ifjúsága e részletével: „Szindbád ... már tizenöt esztendő kora óta a nőknek és a nőkért élt. Csak a nők mulattatták, csak ők érdekelték. Amit tanult, olvasott vagy utazott, mind csak azért tette, hogy a nőknek hazudhasson, mesélgethessen... A nőket kereste mindenütt... Midőn céltalanul, ok nélkül utazott messzi tájak felé, ismeretlen szigetországok világában, titkon és igazán csak az idegen, eljövendő nőket leste a szemével, a szívével” – SZI.² 105).

A *nők jóságát* és a *nők gazságát* értelmezők között egyszerű kapcsolatos mellérendelő viszony van, ám ez a kapcsolat közel áll a szembeállító (egyszerű) ellentéteshez,

annak ellenére, hogy a két mondatrészt a kapcsolatos viszony tipikus kötőszava, az és fűzi össze: (megismerik) *a nők kimondhatatlan jóságát ... és nők gazságát* (vö. RÁCZ-SZEMERE 1970: 271–272 [934., 938. mondat]; BALOGH 2000c: 536). Az egymással kapcsolatos viszonyban lévő (4) és (5) tagmondat komplexen fejez ki idő- és állapot-határozót (vö. pl. RÁCZ-SZEMERE 1970: 209 [698. mondat]).

A (6) az (5)-nek fokhatározói értékű minőségjelzői mellékmondata, sajátos jelentéstartalma szerint pedig következményes.

Többféleképpen fogható fel a *nők gazságát* értelmezőt követő főnévi igenes szerkezetek szerepe. Magam ezeket itt tagmondatoknak vettem: (7)–(12). KESZLER BORBÁLA (2000: 463) szerint viszont a halmozott „alany vagy a tárgy bármennyire szerkezetes is, a mondat egyszerű”, ráadásul KESZLER itt a Krúdy-mondatéhoz hasonló szerkezeteket hoz példának: „Micsoda éktelen nyomorúság ilyen csavargó eb módjára élni; bokor alatt vagy kocsiszínbén háltni; nem fogni meleg kanalat esztendőn át; nem látni fehér inget csak másón; nem ülni a családi asztalnál talán esztendőig.” (Gárdonyi G.) Ugyanakkor már az is figyelemre méltó, hogy KESZLER BORBÁLA ezt a kérdést Az egyszerű és összetett mondat h a t á r s á v j a fejezetben tárgyalja (vö. még pl. DEME 1971: 107). Ehhez hozzá kell tennünk azt is, hogy KESZLER (2000: 465) szerint az igenes szerkezet különleges jellegű, mert „nemcsak tartalmában, hanem felépítésében is tagmondat jellegű”.

Megfontolásra érdemes e tekintetben LENGYEL KLÁRÁNAK (2000c: 227) az a megállapítása, hogy a *lehet* ige főnévi igenévvvel összekapcsolódva „mintha »csökkent értékű« lenne, nem hordoz teljes igei jelentést. Igen szorosan fűzi magához a főnévi igenévi alanyt, s mintha együttesen alkotnának valamiféle többtagú állítmányt” (a kiemelés tőlem: P. J.). Eszerint – a LENGYEL KLÁRÁÉHOZ HASONLÓ ÓVATOSSÁGGAL FOGALMAZVA – talán azt is mondhatnánk, hogy ebben az esetben is többtagú állítmányra emlékeztető szerkezetekkel van dolgunk:

„...ökölbe *lehet* szorítani a kezét, (*lehet*) megfenni a kést, a kardokat, (*lehet*) felporozni a pisztolyt, vérrel (*lehet*) áldozni, vérbe borult szemmel (*lehet*) felébredni, jajgatva, kezét, párnát harapdálva (*lehet*) elaludni.”

A fentiekén kívül még a következő, szintén a tagmondatnak való elemzés mellett szóló érvet vettem figyelembe: KESZLER BORBÁLA (2000: 461) szerint az azonos alanyhoz tartozó állítmányok esetében, ha az „egyik állítmányon van az alanyon kívül más bővítménye is, a másiknak nincs, vagy mindkettőnek más-más bővítménye van, akkor mellérendelő összetett mondatról van szó”. Röviden összefoglalva ezt a felfogást:

- (1) egy alany – több szerkezetes állítmány: predikatív szerkezetek;
- (2) több igenévi szerkezetes alany – egy állítmány: predikatív szerkezet.

Ez a megkülönböztetés, amely szerint a szerkezetes állítmány esetében tagmondatokról van szó és nem halmozott mondatrészekről, viszont a szerkezetes igenévi alanyok esetében nem tagmondatokról, hanem csupán halmozott mondatrészekről van szó, feltehetően leginkább az állítmány primátusának elvével indokolható. Mivel

azonban az alany és az állítmány viszonya még a Magyar grammatika szerint sem egyértelműen alárendelő (LENGYEL 2000: 399, vö. még pl. ELEKFI 2002: 14–5), mindkét fent jellemzett esetet – (1) és (2) – itt úgy tekintjük, hogy tagmondatok és nem mondatrészek halmozása történik.

A vizsgált részlet bekezdés, azaz a szöveg mezoszintjéhez tartozik (vö. SZIKSZAINÉ 1999: 242, TOLCSVAI NAGY 2001a: 291–8, TOLCSVAI NAGY 2001c). Ezen a szinten három olyan koherenciatényező különíthető el, amely külön-külön is jól jellemez egy szövegrészletet:

- a) az aktuális tagolás szerinti tematikus progresszió,
- b) a mondatok közötti mellérendelés formái,
- c) a fogalmi séma: tudáskeret, forgatókönyv, illetve egyéb jelentéstani mezoszintű kapcsolat, pl. fogalmi metafora (részletesen lásd TOLCSVAI NAGY 2001a: 243–282, vö. még pl. KONERDING 1993).

Ez a három tényező azonban általában együtt jelentkezik, tipikus együttállásokban, amelyekben vagy az a)–b), vagy a c) a domináns.

A vizsgált részlet is az általános együttállást mutatja; a domináns koherenciatényező a tudáskeret, ennek nyelvi reprezentációjában kap fontos szerepet a (mellérendelő szerkezetekben megvalósuló) halmozás. „A tudáskeret az egy központi fogalom köré elrendezett tudáselemek készlete, amely lehetővé teszi a verbális közlemény létrehozását és megértését” az általában csak részben kifejtett elemeknek a kognitív műveletekben való működtetésével (TOLCSVAI NAGY 2001a: 75, vö. KONERDING 1993: 16–7 és passim). Az összetett tudás, vagyis a fogalmi séma többféleképp érvényesülhet a szöveg szintjén:

- a) „a fogalmi séma egyszerű említést kap egy szóval vagy kifejezéssel, s ez valamilyen bennfoglalással érvényesül a szövegrészletben;
- b) a fogalmi séma egyes részei vagy egésze megnevezés nélkül kifejtődnek a szövegrészletben;
- c) a fogalmi séma egyes részei vagy egésze a fogalmi séma megnevezésével együtt megneveződnek, kifejtődnek a szövegrészletben” (TOLCSVAI NAGY 2001c: 277).

Az idézett bekezdés fogalmi sémájának központi fogalma a NŐ. E középponti fogalom a részletben elsősorban mint ellentétes értékek és ezekből eredő következmények hordozója jelenik meg a tudáskeret itt kifejtett része szerint: mint ’az abszolút jó és ennek ellentétéként az abszolút rossz hordozója, és így a férfi boldogságának vagy (ezzel ellentétben) nyomorúságának okozója’. Az ezzel kapcsolatos, propozicionális modelleknek⁴⁴ (lásd LAKOFF [1987: 113–4] „idealizált kognitív modell”-konceptiója),

⁴⁴ A propozicionális modellek részekre bontva fejezik ki az alapul szolgáló elemeket (fogalmakat), ezen elemek tulajdonságait és az elemek közötti kapcsolatokat. Tudásunk nagyobb része propozicionális modellekben áll a rendelkezésünkre.

forogatókönyveknek (*script*) számos szépirodalmi megfogalmazása jól ismert, gondoljunk csak példaként Catullus „Odi et amo” kezdetű epigrammájára, a romantika végletesen ellentétes női jellemeket szembeállító regényeire vagy Ady Léda-verseire. Párhuzamként Ady Ruth és Delila című kortárs (1908-ban írt) verséből idézek, a költemény ugyanazt a fogalmi sémát fejti ki (szintén részlegesen), mint a Krúdy-részlet, és egyéb ismétlésformák mellett hasonlóképp bővelkedik a halmozásban:

„Száz alakban, százképpen látlak,
Látlak Ruthnak és Delilának,
Látlak mindenkinek.

Látlak szelídnek, látlak szépnek,
Csúnyaságnak, gyönyörűségnek,
Látlak mindenkinek.

(...)

Látlak angyalnak és ördögnek,
Dicső Valónak, tunya dögnek,
Látlak mindenkinek.

Látlak életnek és halálnak,
Tornak, gyásznak, áldásnak, bálnak,
Látlak mindenkinek.

Száz alakban, százféleképp látlak,
Látlak Ruthnak és Delilának,
Látlak mindenkinek.”

A fenti Krúdy-részletben és az Ady-versben megjelenő fogalmi sémáról mondtak egybecsengnek azzal, amit KIBÉDI VARGA ÁRON (1972/1998: 217–8) ír Krúdy nőalakjairól: Freud szerint a férfinak a nőhöz három alapvető viszonya van, az elsőben a nő Gebärerin (szülőanya), a másodikban Genossin (segítő társ) és a harmadikban Verderberin (megrontó, pusztító). KIBÉDI VARGA szerint „a három freudi nőtípus Krúdy regényeiben világosan fellelhető”, a Rezeda Kázmér-féle férfitípus általában, nem tudva választani, az „igazi társ” és a „megrontó” között ingadozik. (Nem tudjuk, hogy Krúdy mennyire alaposan ismerte Freudnak ezt az elméletét, de kétségtelen, hogy több mindent ismert Freud tanaiból, a Freud-tanítvány Ferenczi Sándorral pedig, akinek Kosztolányi szerint a legkedvesebb írója volt, szoros kapcsolatban állt [KIBÉDI VARGA 1972/1998: 217]). A Szindbád ifjúságában a női szerepek e lehetséges ellentéte a Szökés az életből és a Szökés a halálból ikernovellákban is szembeállító módon jelentkezik. Szindbád, miközben Bánatvárinéval falura készül, ahol az asszony jóvoltából „a gondtalan élet, a mély, nyugalmas alvás, a lassú, uszálymódjára úszó álmok és a friss ébredés” várja, Fánira gondol; Fáni vonzza ellenállhatatlanul: „a régi, a nőstényhangú, a bugyborékoló nevetésű, aki az élet csendes szépségei helyett a halálra, az elzúllásra, a megsemmisülésre hívta fel Szindbád figyelmét; táncolni a végkime-

rültségig az élet báljában, és az álorcás vendégeknek hazudni, csalni, lopni, öreg embereket a sarokba szorítani, fiatal tapasztalatlanokat félrevezetni, mindig hazudni, és otthon, egyedül, mindig sírni...” (SZL.² 146, 151).

További összefüggések tárgyalásától itt eltekintve csak annyit jegyzek meg meg, hogy az elemzett Krúdy-mondat szintaktikai szerkezetének értelmezését számomra is nyilvánvalóan irányították a (fent kifejtett) szemantikai-pragmatikai – a fogalmi sémát és az abban foglalt ellentétet a középpontba helyező – meggondolások. Ebből következően is elfogadhatónak gondolok más elemzéseket, így azt is, amely a (7)–(12)-t szerkezetes alanynak tekintve egy tagmondatnak elemzi azt, amit én fent a (7)–(12) tagmondatnak vettem.

Utalnom kell itt a vizsgált bekezdés sajátos jellegére is: pusztán két szövegmondatból áll, viszont ezek közül a második jóval hosszabb, mint az átlag, a tagmondatok kapcsolata így szemantikai szempontból kevésbé különbözik a több önálló mondat-egészből álló, „hétköznapi” bekezdésekben gyakran megvalósuló szemantikai viszonyoktól (vö. pl. a SZIKSZAINÉ [1999: 253–5] és a TOLCSVAI NAGY [2001a: 246, 250 stb.] által elemzett példákkal). Egyébként ez is igazolja, hogy a mezoszint a szöveg legnehezebben körülhatárolható egységfajtája. Mindez azonban már nem érinti annak lényegét, amit a mondat szemantikai struktúrájáról mondtunk, sem azt a tényt, hogy stilisztikai szempontból nézve a halmozás alakzata valósul itt meg. Tanulságos e tekintetben, hogy BÉKÉSI IMRE is a konstrukció típusok leírásakor hol a két kapcsolással már viszonyított mondat-egéseket, hol az ilyen tagmondatokat tekinti alapegységeknek, rendszerében ugyanis „másodlagossá süllyed egy egyébként kellemetlen kérdés: hogy a kapcsolások tagmondatokat, mondatokat vagy mondat fölötti szövegegységeket fognak-e össze tipikus szerkezetekké, konstrukció típusokká” (BÉKÉSI 1986: 21–2, ill. passim).

A halmozás a Tájékoztatóban az elsőt követő bekezdésekben is jellemző stílus-elem: a néhány egy mondatból álló bekezdéstől eltekintve mindegyik mezoszintű egységben előfordul, tehát példaként majdnem az egész írást idézhetnénk. Így aztán ez az alakzat nemcsak a vizsgált bekezdésben, illetve általában a bekezdésekben (a mezoszinten), hanem a részszöveg egészének a szintjén is koherenciatertemtővé lesz mint a stílus egység fontos tényezője (vö. PÉTER 1992: 174). A Tájékoztató egészének a halmozás szempontjából történő elemzéséről itt lemondva, a halmozások mennyiségére vonatkozó állításaimnak az igazolására is, így csak egy, a halmozásokat halmozó részletet idézek még az utolsó előtti bekezdésből:

„Szenvedélyesen, rajongva, halántékban lüktető vérrrel vette számon a nőket a városban – a hervatag szépeket, mielőtt elhervadnának; a nyílóban levő tearózsákat, akik gondtalan elbizakodottsággal, rózsaszínű füllel, jó szagú nyakkal, párnás tenyérrel és keletiesen elkényeztetett tekintettel néztek el Szindbádunk feje fölött; a zárt bimbókat és mezei vadvirágokat, akik friss szájukból másoknak adták a forrásvíz gyanánt bugyborékoló kacajt, és a művésznőt, aki már sokat szeretett. Az életörömtől jajgatva, torkában dobogó szívvel járt-kelt a világban, mikor a nők tavasszal és nyáron új ruháikat felvették. A pesti hölgy fehér blúza és az utazónő zöld szoknyája, olcsó cipőcskéje a hivatalnoknőnek és a fodrász nő fekete köténye, nagy tollai a negyvenéves dámának és az ápolónő fehér ruhája, a budai elszegényedett grófnő fekete nyakkendője és a színésznő trikónadrág-

ja, a páholyban a gyöngyház látszóvet tartó asszonykéz és a társaskocsi magas hágsójára felkapaszkodó női láb, zsidó nők turbékoló kacagása és az áhítatosan meghajló fehér nyak a szent budai templomokban: ó, sokat foglalkoztatták Szindbádot, amíg élt...” (SZI.² 12).

A halmozásnak ebben a mezoszintű egységben betöltött, a szövegértelem szempontjából releváns funkcióit vizsgálva előzetesen mindenképp szükségesnek tűnik kiemelni: ezt a szövegrészt a legáltalánosabb kognitív jellemzőként a nőkre való emlékezés gesztusa tartja össze, redditiót képezve hangsúlyosan reprezentálja ezt az azonos referenciájú, egyaránt az emlékezés folyamatát jelölő *vette számon a nőket* és *a sokat foglalkoztatták Szindbádot* (ti. a szeretett [vágott] nőkhöz kapcsolódó emlékképek). A felidézett múltbeli érzelmek és az emlékezés által a jelenben ismétlődő vagy ébredő affektusok intenzitásának nyelvi jelölői a szövegrész élén és centrumában álló halmozások: *Szenvedélyesen, rajongva, halántékban lüktető vérrrel* (az alkotótagok szemantikai viszonya szempontjából a halmozáson belül a climax típusához tartozik ez az alakzat), *Az életörömtől jajgatva, torkában dobogó szívvel*, illetve a szövegrész végén az *ó* indulatszó. (Az emócióknak ez a magas szintje ilyenképpen izotópiát alkotva ugyancsak pragmatikai jellegű koherenciatemtő tényező.)

Szembetűnő az emlékezésben felbukkanó és a halmozásokban megnevezett emlékképek szemantikai rendezettsége is (vö. PÉTER 2001: 156): a szeretett (vágott?) nők felidézése két világosan kirajzolódó és elváló szemantikai eljárással történik:

- a) metaforákkal (a Szindbád-novellákban gyakori virágmotívum jelenik itt meg),
- b) szinekdochékkal (vö. KEMÉNY 1993: 64–70).

E két egységen belül további, a koherenciát erősítő logikai-szemantikai viszonyok tűnnek elő:

Az a) részben a *nőket* értelmezői közötti viszonyokat, azaz a halmozás tagjai közötti szemantikai kapcsolatokat a NŐ fölérendelt fogalomnak alárendelt fogalmak közötti ellentétet jelölve meg szervező elvként írhatjuk le:

A képi sík ellentéteinek fogalmi tartalma a nők életkorának különbségében van: a virágmotívummal felidézett három életszakasz: a megöregedés előtti – az érett nőké – és az ifjúságé, a felnőtt nővé válásé.

Keretéssel teszi zárttá a metaforákat a középpontba helyező részt az, hogy a szóban forgó (első) mondat indításában közvetlenül, nyelvi kép nélkül szól a nőkről az elbeszélő: *vette számon a nőket*, majd hasonlóképp fejezi be a mondatot: *és a m ű v é s z n ő t , aki már sokat szeretett:*

Közvetlen megfogalmazás (nyelvi képek nélkül)	Nyelvi képek	Közvetlen megfogalmazás (nyelvi képek nélkül)
n ő k e t	<i>a hervatag szépeket</i>	m ű v é s z n ő t
	<i>a nyílóban levő tearózsákat</i>	
	<i>a zárt bimbókat</i>	

A 3. mondategészen belül is bizonyos mértékű szemantikai rendezettséget (vagy legalábbis rendezettségre utaló tendenciát) fedezhetünk fel a halmozás alkotótagjainak viszonyában. Ennek a rendezettségnek két összetevője is van:

i) A tekintet irányát, azaz felülről lefelé haladó mozgását követő elrendezés:

*A pesti hölgy fehér blúza
és az utazónő zöld szoknyája,
olcsó cipőcskéje...*

(ii) A női alak fogalmi sémája. A séma alkalmazásának tényét akkor láthatjuk világosan, ha összevetjük a fent idézett részt a kötet más, nőkről adott leírást tartalmazó részeivel. Ezekben a leírásokban a fenti idézetben megjelenő, a női alak sémájához tartozó elemek (*blúz, szoknya, cipő, kéz, láb, kacagás [hang], nyak*) részben eltérő sorrendben, de alapjában a fent idézett résszel megegyezően együttesen szerepelnek (az emlékezet és a sémák összefüggésére lásd pl. ATKINSON et al. 1993/1997: 245–6). Példaként két részletet idézek:

„Szindbád hallgatagon fürkészte Lenke arcát. Szemét, haját, fehér *nyakát* lassan végignézte, és formás kis *félcipőjén* megpihent a tekintete, míg az asszony csendesén a *szoknyája* alá húzta a *lábát*. Aztán a zöldköves gyűrűbe nézett Lenke, mint egy szembe, és sóhajtó, halk *hangon* rebegte...” (SZI.² 101).

„Nyilván beszélgetni akar – gondolta Szindbád, és gyönyörködve nézte a leánya domború formáit, fejlődő *csipőjét* és feltűnően kis *lábát* a fűzős *cipőben*. A *keze* piros volt, de formás, és kerek karján *megfeszült* a *blúzocska*. A *nyakán* göndörkés hajsálak tünedeztek fel az ablak mellett és hátulról felfelé simított hajában is göndör fürtök látszottak” (SZI.² 120–1; vö. még pl. 61, 115).

A Tájékoztató idézett szövegrészében éppen a halmozás az, ami ráirányítja a figyelmet a fogalmi sémára.

A vizsgált mezoszintű egység koherenciájának külön kiemelhető tényezője a halmozásból eredő ritmus is. Az első és a harmadik mondaton belül az összetevő tagok szintaktikai szintje szerint különféle típusú, illetve különböző terjedelmű tagokból álló halmozások teremtenek erőteljes prózaritmust. Különösen feltűnő ez a 3. mondatban, ahol a ritmikusságot a rímeltetés is kiemeli, erősíti (vö. SZEPES–SZERDAHELYI 1981: 16):

*A pesti hölgy fehér blúza
és az utazónő zöld szoknyája,
olcsó cipőcskéje a hivatalnoknőnek
és a fodrásznő fekete köténye,
nagy tollai a negyvenéves dámának
és az ápolónő fehér ruhája...*

Ebből a részből kitűnik az is, hogy további ritmikus tagolást teremt Krúdy (illetve a szövegrész ritmikusságát erősíti) azzal, hogy a halmozás tagjait az és kötőszó szabályos ismétlésével párokba rendezi:

*A pesti hölgy fehér blúza és az utazónő zöld szoknyája,
olcsó cipőcskéje a hivatalnoknőnek és a fodrásznő fekete köténye,
nagy tollai a negyvenéves dámának és az ápolónő fehér ruhája,
a budai elszegényedett grófnő fekete nyakkendője és a színésznő trikónadrágja,
a páholyban a gyöngyház látcsövet tartó asszonykéz és a társaskocsi magas hágsójára felkapaszkodó női láb,
zsidó nők turbékoló kacagása és az áhítatosan meghajló fehér nyak a szent budai templomokban...*

A koherenciát teremtő tényezőkhöz tartoznak az 1. és a 3. mondat halmozásainak szó szerint azonos, illetve azonos referenciájú elemei is: ezek pozíciójuk szerint a redditióhoz hasonló, azaz a keretalkotással egységbe fogó és így a koherenciát erősítő funkcióval jelennek meg. Alátámasztják ezek a visszatérések a női alak kognitív sémájáról mondottakat is:

- 1. mondat: jó szagú **nyakkal**
- 3. mondat: az **áhítatosan meghajló fehér nyak** a szent budai templomokban
- 1. mondat: párnás **tenyérrrel**
- 3. mondat: a páholyban a gyöngyház látcsövet tartó **asszonykéz**
- 1. mondat: friss szájukból másoknak adták a forrásvíz gyanánt **bugyborékoló kacajt**
- 3. mondat: zsidó nők **turbékoló kacagása**

3.5. Az elemzések tanulságainak összefoglalása

Az elemzések tanulságainak rövid összefoglalásaként a következőket állapíthatjuk meg a vizsgált halmozásoknak az egyes szövegrészekben, illetve a szövegegészben betöltött szerepéről:

1. A halmozások – közöttük különösen az erőteljesebb stílushatású, több mint két alkotótagnál állók – a Krúdy-szövegben nagy számban fordulnak elő, ennél fogva ez az alakzatot, a szakirodalom korábbi utalásaival egybehangzóan, a Krúdy-stílus kétségtelenül jellegzetes, fontos stíluselemének minősíthetjük.

2. A szövegértelem összetevőjeként a halmozásnak fontos szerepe van

a) az emlékezés folyamatának nyelvi reprezentációjában (a halmozás reprezentálja nyelvilag az emlékképeknek az asszociáció törvénye szerinti összekapcsolását, az emlékképek felidézésekor végbemenő fókuszálást stb.),

b) különféle emócióknak (pl. bizonytalanság), illetve emóciók intenzitásának az ikonikus megjelenítésében,

c) az elbeszélő értékítéletének közvetítésében (pl. ironikus távolságtartás).

3. Különböző funkciókkal, így például szemantikai szempontból közelítve a fogalmi séma kifejtéseként, szövegstilisztikai szempontból szemlélve a stílusjegység elemeként, illetve ritmusteremtő formaként a halmozás a koherenciát létrehozó tényezők közé tartozik mind a szöveg mezoszintjén, mind a szöveg egészében.

4. ÖSSZEZÉS

Jelen dolgozattal – mint ahogy ezt az előszóban jeleztem – kettős feladat megoldására tettem kísérletet:

(i) egyrészt a halmozás legfontosabbnak ítélt elméleti kérdéseinek több diszciplína és irányzat szempontjait felhasználó, a korábbiaknál komplexebb megközelítéssel történő felvetésére és lehetőség szerinti megválaszolására vállalkoztam;

(ii) másrészt egy korpusz, a Szindbád ifjúsága című Krúdy-kötet halmozásainak a tipizálás példaként való felhasználásával igyekeztem képet adni e kötet halmozásainak számbeli gazdagságáról, fő típusairól, illetve jellegzetesként kiemelt szövegrészek vizsgálatával az ezekben a részletekben előforduló halmozások funkciójáról.

E két aspektusról az összefoglalásban is külön szövegek:

A halmozás elméleti kérdései

Feladatok, problémák

A) A halmozás alaposabb elméleti vizsgálatának szükségességét a következő, a vonatkozó szakirodalom áttekintése és szembesítése során felmerült **kérdések, problémák** igazolták:

1. A különböző kanonikus retorikai-stilisztikai szakmunkák (és elemzési gyakorlatok) között jelentős eltérések vannak a halmozásfogalom terjedelmének értelmezésében. Míg egyes rendszerezések a szóhalmozásra szűkítve értelmezik a halmozást, addig mások mondatrész-, szerkezet- és mondathalmozásról szólnak, sőt van, aki a rímeket is halmozáshoz sorolja.
2. Szintén eltérések vannak a vizsgált rendszerezések között annak megítélésében, hogy milyen viszony van a halmozás és a vele kapcsolatba hozott (hozható) következő fontos fogalmak között: felsorolás, szinonímia, congeries, paralelizmus.
3. A vizsgált tipológiák gyakran nem egységes szempontrendszer alapján állapítják meg és írják le a halmozás altípusait.

B) A halmozás vizsgálatának szükségességét indokolja a fentiekén kívül a **multidiszciplinaritásnak** – a stilisztikában is egyre inkább evidenciává váló

– követelménye, konkrétan: elengedhetetlen, sürgető feladattá vált az alakzatelmélet itt vizsgált területén is az újabb szövegtani, pragmatikai, kognitív nyelvészeti, sőt irodalomelméleti eredmények, nézetek integrálása.

Eredmények, javasolt megoldások

A szakirodalom vizsgálatából leszűrt tanulságok alapján, az eddigi megállapítások újragondolásával, részben átértelmezésével, bővítésével alakítottam ki a következőkben összefoglalt tételeimet, javasolataimat:

1. A halmazátalánosságban szintaktikai-szemantikai(-pragmatikai) viszonyt foghatjuk fel, az olyan mellérendelő szerkezeteket tekintve halmaznak, amelyek prototipikusan egy mondategészen (ritkább esetben egymást követő mondategészekben) belül nem szó szerinti ismétlődésformaként legalább két azonos mondatrészt, szószervezetet, azonos szerkezetű szintagmacsoportot vagy azonos szerkezetű és/vagy jelentésbeli paralelizmust mutató tagmondatot, illetve egymást követő azonos szerkezetű és/vagy jelentésbeli paralelizmust mutató egyszerű mondatot foglalnak magukban.

2. Kísérletet tettem egy olyan osztályozásra, amely a fenti halmazértelmezéshez igazodó, konzekvens szempontrendszer alapján írja le a halmaz főbb típusait. A következő rendszert alakítottam ki:

I. Szintaktikai szempontból

A) A főlérendelt megléte vagy hiánya szerint beszélhetünk

1. alárendelt halmazról és
2. főlérendelt (mondatrész, tagmondat) nélküli halmazról.

B) A fogalmi viszonyok kifejezésének szintaktikai variánsai szerint a következő főbb típusok állapíthatók meg:

1. hiányzik a főfogalmat megnevező mondatrész,
2. a főfogalmat megnevező mondatrész és az alárendelt fogalmakat megnevező halmaz tagjai szintagmatikus kapcsolatban vannak,
3. a főfogalom megnevezését a mondategészen belül egy másik tagmondat tartalmazza,
4. a főfogalmat megnevező mondatrész és a halmaz tagjai egymást követő mondategészekbe kerülnek.

C) Az alkotó tagok szintaktikai szintje szerint a halmaz lehet

1. mondatrészekből felépülő,
2. szintagmákból felépülő,
3. szintagmacsoportokból felépülő,
4. mondategységekből felépülő,
  - a) tagmondatokból felépülő és
  - b) egyszerű mondatokból felépülő.

II. Szemantikai szempontból az alábbi főbb típusok vannak:

A) A halmaz tagjainak jelentése közötti viszony:

1. Ellentét:
    - a) kizáró ellentét (ellentmondás),
    - b) nem kizáró ellentét.
  2. Fokozás:
    - a) pozitív irányban: climax (gradatio),
    - b) negatív irányban: anticlimax.
  3. Szinonímia: congeries.
  4. „Egyszerű” kohiponímia.
- B) A jeltárgyak ontológiai minősége szerint:

1. szubsztanciajelentés;
2. akcidenciajelentés;
  - a) tulajdonságjelentés:
    - α) minőségjelentés,
    - β) mennyiségjelentés;
  - b) cselekvésjelentés.

III. P o z i c i o n á l i s s z e m p o n t b ó l a halmozás lehet:

1. felsorolás;
2. distributio.

IV. T a g j a i n a k s z á m a s z e r i n t

1. két tagból álló („páros szerkezetű”);
2. kettőnél több tagból álló.

3. A halmozás szövegtani szempontból két vonatkozásban is a koherencia tényezői közé tartozhat, egyrészt mint a tágabban értelmezett szövegbeli visszatérés egyik formája, másrészt mint a szövegstílus jellemző jegye, és így a stílus-egység része. Ezeket az általános megállapításokat a Krúdy-szöveg elemzéseiből leszűrt következtetések támasztják alá, illetve egészítik ki: a halmozás a fogalmi séma kifejtéseként, gyakori stíluselemként, illetve ritmusteremtő formaként is lényeges koherenciateremtő.

4. A kognitív szemantika felől közelítve a megjelenés kognitív (mentális) okai jelentik a vizsgálat legfontosabb tárgyát. Itt a lehetséges aspektusok közül az elemzésekben elsősorban az került előtérbe, hogy milyen szerepe van a halmozásnak az emlékezés folyamatának nyelvi reprezentációjában. Megállapítható, hogy a halmozás egyrészt nyelvileg reprezentálja az emlékképeknek az asszociáció törvénye szerinti összekapcsolását, az emlékképek felidézésekor végbemenő fókuszálást. Ezenkívül szerepet kap a Krúdy-szövegben a halmozás különféle emócióknak (pl. bizonytalanság), illetve emóciók intenzitásának az ikonikus megjelenítésében, az elbeszélő értékítéletének közvetítésében (pl. ironikus távolságtartás). A hagyományos szemantika szempontjai főként a tipizálásban érvényesíthetők.

5. A n o r m a s z e m p o n t j á b ó l történő halmozásvizsgálatnak az a fő tanulsága, hogy bár a költői és a köznyelvi halmozások összehasonlításának kétségtelenül van jelentősége, stilisztikai haszna, ám sokkal inkább a kommunikációs szituációhoz, szövegtípushoz, szövegpéldányhoz kötött, azaz funkcionális jellegű különbségek írhatók le, semmint „szabályos” és „szabálysértő” halmozások.

6. A dolgozatban foglaltak remélhetőleg olyan rendszert alkotnak, amely alkalmazható lesz a további leírásokban, stíluselemzésekben. A rendszerszerűség azonban természetesen nem jelent lezártágot, hiszen az itt tárgyaltak minden területen bővíthetők, így például az osztályozás további típusokkal árnyalható, a funkciók leírása további szövegelemzésekkel pontosítható, vagy említhető még a halmazással szerveződő komplex alakzatok főbb típusainak és szövegbeli szerepének nagy feladatot jelentő feltárása. Elengedhetetlen része a további halmazásvizsgálatoknak statisztikai mutatók elkészítése, különböző arányok felmérése, elemzése, hiszen a halmazás mint szövegtípusok definitív jegye csak a megfelelő egzakt adatok alapján szerepelhet a szövegtipológiában, ugyancsak szükségesek a statisztikák ahhoz, hogy a halmazást mint az egyéni stílus jellegzetes elemét mutathassuk be. Fontos területe lehet a további kutatásoknak a halmazás és a különböző korstílusok összefüggéseinek elemzése.

A Krúdy-szövegre vonatkozó általános, összegző megállapítások

Mivel a Krúdy-életmű stilisztikai vizsgálatában a halmazás formáinak és szerepének elemzése eddig nem kapott rendszeres kifejtést, e vonatkozásban a dolgozatban összefoglaltakra támaszkodva csak az alábbiak állapíthatók meg:

1. A halmazás alakzata Krúdy vizsgált kötetében különösen gyakori, a szövegértelmet jelentősen befolyásoló stíléma.

2. Rendkívül változatos szintaktikai, szemantikai(-pragmatikai) formákban (típusokban) és funkciókkal jelentkezik.

3. A halmazás mint szövegszervező tényező lényeges szerepet kap a koherencia megteremtésében mind a szöveg mezoszintjén, mind a stílusegység részeként a szövegegységben.

A további – Krúdy stílusának jellemzésében lényeges eredményeket ígérő – feladatok közé tartozik például az egyes halmazástípusok lehetőleg pontos arányának megállapítása, tipikus szövegrészek szemantikai-pragmatikai szempontú elemzése és az egyéb alakzatokkal, ezek közül is különösen az egyéb ismétlésformákkal, valamint a nyelvi képekkel való összefüggések feltárása.

IRODALOM

- ADAMIK TAMÁS 1989. „retorika”. In: KIRÁLY ISTVÁN (főszerk.): *Világirodalmi lexikon XI.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 624–637.
- ADAMIK TAMÁS 1998. *Antik stíluselméletek Gorgiasztól Augustinusig.* Budapest: Seneca Kiadó.
- ANDEREGG, JOHANNES 1977/1995. Irodalomtudományi stíluselmélet. *Helikon* 232–251.
- ANDOR JÓZSEF 1998. A fogalmi keret, a szemantikai mező és a szinonimitás határvonalai. In: GECSŐ TAMÁS–SPANRAFT MARCELLINA (szerk.): *A szinonimitásról.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 7–19.
- ANTOS, GERD–KRINGS, HANS P. (Hrsg.) 1989. *Textproduktion. Ein interdisziplinärer Forschungsüberblick.* Tübingen: Niemeyer.
- ATKINSON, RITA L. et al. 1993/1997. *Pszichológia.* Budapest: Osiris.
- AUSTERLITZ, ROBERT 1980. Szabad gondolatársítások általában az ismétlődésről avagy repetitio matrix studiosa. In: HORVÁTH IVÁN–VERES ANDRÁS (szerk.): *Ismétlődés a művészetben.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 7–18.
- BAHTYIN, MIHAIL 1976/1986. A szöveg problémája a nyelvészetben, a filológiában és más humán tudományokban. In: BAHTYIN, MIHAIL: *A beszéd és a valóság.* Budapest: Gondolat Kiadó. 479–514.
- BALOGH JUDIT 1983. A mellérendelő szószerkezetek gyakorisága. *Nyr.* 57–65.
- BALOGH JUDIT 2000a. A főnév. In: KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Magyar grammatika.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 127–141.
- BALOGH JUDIT 2000b. A jelző és az értelmező. In: KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Magyar grammatika.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 444–460.
- BALOGH JUDIT 2000c. A mellérendelő összetett mondatok. In: KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Magyar grammatika.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 531–541.
- BANCZEROWSKI JANUSZ 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései.* Budapest: ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék.
- BÁNRETI ZOLTÁN 1992. A mellérendelés. KIEFER FERENC (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 715–796.
- BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ 1978. Szempontok a Krúdy-jelenség megközelítéséhez. BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ: *Élmény és gondolat.* Budapest: Magvető Kiadó. 359–383.
- BARTHES, ROLAND 1970/1997. A régi retorika. In: THOMKA BEÁTA (szerk.): *Az irodalom elméletei III.* Pécs: Jelenkor. 69–178.
- BEAUGRANDE, ROBERT–DRESSLER, WOLFGANG 1981/2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe.* Budapest: Corvina.
- BÉKÉSI IMRE 1982. *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

- BÉKÉSI IMRE 1986. *A gondolkodás grammatikája. Szöveg- és mondat szerkezeti elemzések.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- BENCZE LÓRÁNT 1996a. A trópusok, az alakzatok és a metaforaalkotás. In: SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 234–309.
- BENCZE LÓRÁNT 1996b. *Mikor Miért Kinek Hogyan* (sic). *Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban.* I–II. [H. n.] Corvinus Kiadó.
- BENCZE LÓRÁNT 2001. A barikád és a pulpitus paradigmája. In: CSATÁR PÉTER–MAITZ PÉTER–TRONKA KRISZTIÁN (szerk.): *A nyelvtantól a szövegтанig. Tanulmányok Kocsány Piroska tiszteletére.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 173–185.
- BENKŐ LÁSZLÓ 1968. Halmozott mondatrészes mondatok. *Nyr.* 446–452.
- BEZECZKY GÁBOR 1987/1988. Az ismétlődés szerepe Krúdy „mikszáthos” korszakában. *Irodalomtörténeti Közlemények* 422–439.
- BEZECZKY GÁBOR 2003. *Krúdy Gyula: Szindbád.* [H. n.] Akkord Kiadó.
- BITSKEY ISTVÁN 1999. Polémia és retorika egy Pázmány-vitairatban. In: BITSKEY ISTVÁN: *Vir-tus és religio. Tanulmányok a régi magyar irodalmi műveltségről.* Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó. 144–171.
- BÓKAY ANTAL 1997. *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban.* Budapest: Osiris.
- BRINKER, KLAUS 1985. *Linguistische Textanalyse.* Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- BUSSMANN, HADUMOD 1990². *Lexikon der Sprachwissenschaft.* Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- CHOMSKY, NOAM 1995. *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme.* Budapest: Osiris–Századvég.
- CONRAD, RUDI (Hrsg.) 1988². *Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini.* Leipzig: Bibliographisches Institut.
- CORNIFICIUS 2001. *A C. Herenniusnak ajánlott retorika.* Budapest: Magyar Könyvklub.
- COSERIU, EUGENIO 1980. *Textlinguistik.* Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- CRYSTAL, DAVID 1997/98. *A nyelv enciklopédiája.* Budapest: Osiris.
- CZÉRE BÉLA 1987. *Krúdy Gyula.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- CZETTER IBOLYA 1999. Az ismétlés gondolatalakzatainak értelmezése a *Napló 1943–1944 és a Napló 1984–1989* című művekben. In: CZETTER IBOLYA: *A stílus és a formák.* Szombathely: BÁR. 132–156.
- CS. GYÍMESI ÉVA 1983. *Teremtett világ. Rendhagyó bevezetés az irodalomba.* Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- CSÚRI KÁROLY 1987. *Lehetséges világok.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- DEME LÁSZLÓ 1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- DEME LÁSZLÓ 1979. A szöveg alaptermészetéről. In: SZATHMÁRI ISTVÁN–VÁRKONYI IMRE (szerk.): *A szövegтан a kutatásban és az oktatásban.* MNyTK. 154: 57–65.
- DEME LÁSZLÓ 1990. Szövegalkat, szövegalkotás, szövegalkítás. *Egyetemi Fonetikai Füzetek* 3: 29–34.
- ELEKFI LÁSZLÓ 1966. A predikatív viszony. *Nyr.* 62–75.
- ELEKFI LÁSZLÓ 2002. Magyar grammatika – és ami utána következhet. *MNy.* 11–33.
- ENKVIST, NILS ERIK 1985/1995. Bevezető: Stilisztika, szövegnyelvészet és kompozíció. *Helikon* 252–265.
- EŐRY VILMA 1996. Szövegtipológia – stílustipológia. In: SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 130–151.
- FÁBRI ANNA 1994. Utószó. In: KRÚDY GYULA: *Szindbád-történetek.* Budapest: Unikornis Kiadó. 327–331.
- FARKAS VILMOS 1962. A többtagú (halmozott) mondatrészek. In: TOMPA JÓZSEF (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere II.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 315–327.

- FEHÉR ERZSÉBET 1983. Történetkibontás és szövegalkotásmód ellentmondásainak feloldása az aktivista regényben. In: RÁCZ ENDRE–SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó. 61–106.
- FEHÉR ERZSÉBET 1989. Révész Béla szimbolikus naturalizmusa. In: FÁBIÁN PÁL–SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Tanulmányok a századforduló stílustörekvéseiről*. Budapest: 134–170.
- FÓNAGY IVÁN 1960. A hang és a szó hírértéke a költői nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* 73–100.
- FÓNAGY IVÁN 1970a. „alakzat”. In: KIRÁLY ISTVÁN (főszerk.): *Világirodalmi lexikon I*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 146–147.
- FÓNAGY IVÁN 1970b. „amplifikáció”. In: KIRÁLY ISTVÁN (főszerk.): *Világirodalmi lexikon I*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 273.
- FÓNAGY IVÁN 1977. „ismétlés”. In: KIRÁLY ISTVÁN (főszerk.): *Világirodalmi lexikon V*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 397–423.
- FÓNAGY IVÁN 1978. Nyelvek a nyelvben. *ÁnyT.* XII: 61–105.
- FÓNAGY IVÁN 1979. „költői nyelv”. In: KIRÁLY ISTVÁN (főszerk.): *Világirodalmi lexikon VI*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 430–459.
- FÓNAGY IVÁN 1990. *Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- FÓNAGY IVÁN 1997. A felsorolásról. *Holmi* 616–629.
- FÓNAGY IVÁN 1999. *A költői nyelvről*. Budapest: Corvina.
- FÓNAGY IVÁN–MAGDICS KLÁRA 1967. *A magyar beszéd dallama*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- FÖLDES CSABA 1993. *Deutsch–ungarisches Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Fachausdrücke*. Szeged: Officina.
- GADAMER, HANS-GEORG 1960/1984. *Igazság és módszer*. Budapest: Gondolat.
- GÁSPÁRI LÁSZLÓ 1977. Adalékok a nominális stílus természetéhez. *MNy.* 87–95.
- GÁSPÁRI LÁSZLÓ 1983a. A mű stílusötvezete mint szövegszervező erő. In: RÁCZ ENDRE–SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 112–124.
- GÁSPÁRI LÁSZLÓ 1983b. *A századvégi novella lírizálódásáról*. *NyudÉrt.* 118. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- GÁSPÁRI LÁSZLÓ 1989. *Stilisztika*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- GÁSPÁRI LÁSZLÓ 1990³. *Retorika*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- GÁSPÁRI LÁSZLÓ 1996. Egy új retorika- és stíluselmélet vázlata. In: SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 34–80.
- GÁSPÁRI LÁSZLÓ 2001. *A funkcionális alakzatelmélet néhány kérdése*. Az alakzatok világa 1. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- GÁSPÁRI LÁSZLÓ 2003. *A funkcionális alakzatelmélet vázlata*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar.
- GECSŐ TAMÁS–SPANNRAFT MARCELLINA (szerk.) 1998. *A szinonimitásról*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- GEDÉNYI MIHÁLY 1978. *Krúdy Gyula. Bibliográfia (1892–1976)*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.
- GENETTE, GÉRARD 1991/1995. Stílus és szignifikáció. *Helikon* 334–363.
- GÓSY MÁRIA 1999. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Corvina.
- GRÉTSY LÁSZLÓ–KEMÉNY GÁBOR (szerk.) 1996. *Nyelvművelő kézikönyvtár*. Budapest: Auktor Könyvkiadó.
- GRICE, H. PAUL 1975/1997. A társalgás logikája. In: PLÉH CSABA–SÍKLAKI ISTVÁN–TERESZTYÉNI TAMÁS (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó.

- HALLIDAY, MICHAEL A. K.–HASAN, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET 1986. *Nyelvi építkezés Sinka István balladáiban*. NytudÉrt. 122. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HERCZEG GYULA 1956. A nominális stílus a magyarban. *Nyr.* 40–57, 204–217.
- HERCZEG GYULA 1962. Század eleji prózánknak egy impresszionista fordulatáról. *Nyr.* 172–179.
- HERCZEG GYULA 1975. *A modern magyar próza stílusformái*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- HORVÁTH IVÁN 1992. A három verselmélet. In: SZILI JÓZSEF (szerk.): *A strukturalizmus után*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 57–111.
- HORVÁTH IVÁN–VERES ANDRÁS (szerk.) 1980. *Ismétlődés a művészetben*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HUMBOLDT, WILHELM VON 1812/1985. A baszk nyelvvel és nemzettel foglalkozó írás bejelentése nézőpontjának és tartalmának ismertetésével. In: WILHELM VON HUMBOLDT: *Válogatott írásai*. Budapest: Európa Könyvkiadó. 7–27.
- HUSZÁR ÁGNES 1979. *A predikatív viszony szintaktikai kategóriái*. NytudÉrt. 101. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1965. *Babits Mihály költői nyelve*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- JACKENDOFF, RAY 1992. Mi egy fogalom, ha megragadható? *Janus* IX. 1: 61–96.
- JAKOBSON, ROMAN 1933–34/1982. Mi a költészet? In: JAKOBSON, ROMAN: *A költészet grammatikája*. Budapest: Gondolat Kiadó. 242–260.
- JAKOBSON, ROMAN 1966/1972. Nyelvészet és poétika. In: JAKOBSON, ROMAN: *Hang – jel – vers*. Budapest: Gondolat Kiadó. 229–276.
- JAUSS, HANS ROBERT 1997. *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika. Irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Osiris.
- JENEI TERÉZ 2002. Indázó mondatok Babits Mihály Halálffiai című regényében. In: SZABÓ ZOLTÁN (szerk.): *„Arany-alapra arannyal”*. *Tanulmányok a magyar irodalmi szecesszió stílusáról*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 65–83.
- KÁLMÁN C. GYÖRGY 1990. Az irodalom mint beszédaktus. *Irodalomelméleti Tanulmányok* 12. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KANYÓ ZOLTÁN 1974. A grammatikain túli (paragrammatikai) szabályszerűségek kérdéséhez. In: IMRE SAMU–SZATHMÁRI ISTVÁN–SZÜTS LÁSZLÓ (szerk.): *Jelentés és stilisztika*. NytudÉrt. 83. Budapest: Akadémiai Kiadó. 237–241.
- KANYÓ ZOLTÁN 1976. Szövegelmélet és irodalomelmélet. *ÁNYT*: 167–181.
- KÁROLY SÁNDOR 1958. *Az értelmező és az értelmezői mellékmondat a magyarban*. NytudÉrt. 16. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KÁROLY SÁNDOR 1970. *Általános és magyar jelentés*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KÁROLY SÁNDOR 1979. A szöveg és a jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben. In: SZATHMÁRI ISTVÁN–VÁRKONYI IMRE (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. MNyTK. 154: 23–32.
- KÁROLY SÁNDOR 1980. A Magyar Szinonimaszótár és a szinonimitás. *MNy.* 76: 143–156.
- KEMÉNY GÁBOR (szerk.) 1992. *Normatudat – nyelvi norma*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- KEMÉNY GÁBOR 1974. *Krúdy képalkotása*. NytudÉrt. 86. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KEMÉNY GÁBOR 1991. *Szindbád nyomában. Krúdy Gyula a kortársak között*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- KEMÉNY GÁBOR 1993. *Képekbe menekülő élet. Krúdy Gyula képalkotásáról és a nyelvi kép stilisztikájáról*. Budapest: Balassi Kiadó.
- KEMÉNY GÁBOR 1998. A szövegstílus három összetevőjéről. *Nyr.* 133–142.

- KEMÉNY GÁBOR 1999a. Tolcsvai Nagy Gábor: A magyar nyelv stilsztikája. *Nyelvtudományi Közlemények* 96: 285–291.
- KEMÉNY GÁBOR 1999b. A nyelvi kép mint „rendellenesség”. *Nyr.* 292–300.
- KEMÉNY GÁBOR 1999c. A nyelvi kép mint „szabályszerűség”. *Nyr.* 395–403.
- KEMÉNY GÁBOR 2000a. A nyelvi kép: „rendellenesség” és „szabályszerűség”. *Nyr.* 74–85.
- KEMÉNY GÁBOR 2000b. Szkülla és Kharübdisz között: a stilsztika lehetőségei és feladatai az új évezred küszöbén. *Nyr.* 298–310.
- KEMÉNY GÁBOR 2001a. A *pillangó*, a *rózsa* meg a *kis fazék*: a nyelvi kép mint szövegszervező tényező a 20. század első felének magyar szépprózájában. In: KEMÉNY GÁBOR (szerk.): *A metafora grammatikája és stilsztikája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 140–152.
- KEMÉNY GÁBOR 2001b. A „szecessziós” Krúdy. *Nyr.* 319–329.
- KESZLER BORBÁLA 1992. Azonos főkategóriájú mondatrészek viszonya a mondategységen belül. In: KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Újabb fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó. 89–96.
- KESZLER BORBÁLA 2000a. A szintagmák. In: KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 349–366.
- KESZLER BORBÁLA 2000b. A határozók. In: KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 423–443.
- KESZLER BORBÁLA 2000c. Az egyszerű és az összetett mondat határsávja. In: KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 461–471.
- KIBÉDI VARGA ÁRON 1968/1998. Retorika és strukturalizmus. In: KIBÉDI VARGA ÁRON: *Szavak, világok*. Pécs: Jelenkor Kiadó. 48–60.
- KIBÉDI VARGA ÁRON 1972/1998. Szerkezet és jelentés Krúdy regényeiben. In: KIBÉDI VARGA ÁRON: *Szavak, világok*. Pécs: Jelenkor Kiadó. 206–220.
- KIEFER FERENC 1984. Szemantika vagy pragmatika? *Nyelvtudományi Közlemények* 86: 5–22.
- KIEFER FERENC 2000. *Jelentéselmélet*. Budapest: Corvina.
- KIRÁLY ISTVÁN (főszerk.) 1972. *Világirodalmi lexikon* II. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KISS ANTAL 1971. A novellák stilsztikai szempontú mondatnani elemzése. In: HANKISS ELEMÉR (szerk.): *A novellaelemzés új módszerei*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 285–303.
- KISS SÁNDOR 1972. „epifrázis”. In: KIRÁLY ISTVÁN (főszerk.): *Világirodalmi lexikon* II. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1148.
- KISS SÁNDOR 1975. „hypallagé”. In: KIRÁLY ISTVÁN (főszerk.): *Világirodalmi lexikon* IV. Budapest: Akadémiai Kiadó. 477–478.
- KOCSÁNY PIROSKA 1989. Szövegnyelvészet vagy szövegtípusok nyelvésze? *Filológiai Közönlöny* 26–43.
- KOCSÁNY PIROSKA 1992. Szövegnyelvészet versus szövegelemzés. In: PETŐFI S. JÁNOS–BÉKÉSI IMRE–VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan* 5. Szeged: JGYTF Kiadó. 145–152.
- KOCSÁNY PIROSKA 1996. Szövegnyelvészet és szövegtan. In: SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Holt tart ma a stilsztika?* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 152–163.
- KOCSÁNY PIROSKA 1997. *A hypallagé és az enallagé: szintaktikai vagy retorikai alakzat?* Kézirat.
- KOCSÁNY PIROSKA 1999. A hypallagé és az enallagé: szintaktikai vagy szemantikai alakzat? *MNyj.* XXXVII: 299–304.
- KOCSÁNY PIROSKA 2001a. Párhuzamos műfordítás: a stilsztika kivételes lehetősége. *Nyr.* 444–452.
- KOCSÁNY PIROSKA 2001b. *Szöveg, szövegtípus, jelentés. A mondás mint szövegtípus.* Kézirat.
- KOCSÁNY PIROSKA 2002. *Szöveg, szövegtípus, jelentés: a mondás mint szövegtípus.* *NyudÉrt.* 151. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- KOLOSÍ TAMÁS 1975. „idő”. In: KIRÁLY ISTVÁN (főszerk.): *Világirodalmi lexikon* IV. Budapest: Akadémiai Kiadó. 727–729.
- KONERDING, KLAUS-PETER 1993. *Frames und lexikalisches Bedeutungswissen. Untersuchungen zur linguistischen Grundlegung einer Frametheorie und zu ihrer Anwendung in der Lexikographie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- KOVÁCS ENDRE 1972. „enallagé”. In: KIRÁLY ISTVÁN (főszerk.): *Világirodalmi lexikon* II. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1097.
- KOZOCSA SÁNDOR 1975². Szindbád fogadtatása és utóélete. In: Krúdy Gyula: *Szindbád*. Budapest: Magyar Helikon. 821–843.
- KÖVECSES ZOLTÁN 1998. A metafora a kognitív nyelvészetben. In: PLÉH CSABA–GYŐRI MIKLÓS (szerk.): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Budapest: Pólya Kiadó. 50–82.
- KUGLER NÓRA 2000. Az alany. In: KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 405–413.
- KULCSÁR SZABÓ ERNŐ 1984. *A zavarbaejtő elbeszélés*. Budapest: Kozmosz Könyvek.
- KULCSÁR SZABÓ ERNŐ 1991. A szöveg mint recepcióesztétikai probléma. *Literatura* 127–139.
- KULCSÁR SZABÓ ERNŐ 1994/2000. Irodalomértésünk néhány örökletes előfeltevéséről. In: KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: *Irodalom és hermeneutika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 17–25.
- KULCSÁR SZABÓ ERNŐ 1995/2000. A nyelv mint alkotótárs (Nyelviség és esztétikai tapasztalat újabb irodalmunkban). In: KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: *Irodalom és hermeneutika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 117–133.
- KULCSÁR SZABÓ ERNŐ 1999. Nyelvként (meg)értett irodalom. Tolcsvai Nagy Gábor írásai elő. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR: „Nem találunk szavakat”. *Nyelvértelmezések a mai magyar prózában*. Pozsony: Kalligram. 7–10.
- LACZKÓ KRISZTINA 2001. Az alany és az állítmány viszonyáról: hozzárendelés vagy alárendelés? *Nyr.* 407–418.
- LAKOFF, GEORGE 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- LANDESZMAN GYÖRGY et al. 1987. *Ábel–Zsuzsanna*. Budapest: Minerva.
- LANG, EWALD 1977. *Semantik der koordinativen Verknüpfungen*. *Studia Grammatica* XIV. Berlin: Akademie Verlag.
- LANG, EWALD 1991. Koordinierende Konjunktionen. In: STECHOW, ARNIM VON–WUNDERLICH, DIETER (Hrsg.): *Semantik/Semantics*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 597–623.
- LAUSBERG, HEINRICH 1960. *Handbuch der literarischen Rhetorik* I–II. München: Max Hueber Verlag.
- LAUSBERG, HEINRICH 1976⁵. *Elemente der literarischen Rhetorik*. München: Max Hueber Verlag.
- LENGYEL KLÁRA 2000a. A nyelvi egységek szinteződése. In: KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 24–33.
- LENGYEL KLÁRA 2000b. Az állítmány. In: KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 394–404.
- LENGYEL KLÁRA 2000c. Az igenevek. In: KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 223–245.
- MARTINKÓ ANDRÁS 1972. „congeries”. In: KIRÁLY ISTVÁN (főszerk.): *Világirodalmi lexikon* II. Budapest: Akadémiai Kiadó. 320–321.
- NAGY FERENC 1979. „komikum”. In: KIRÁLY ISTVÁN (főszerk.): *Világirodalmi lexikon* VI. Budapest: Akadémiai Kiadó. 470–471.

- O. NAGY GÁBOR 1975. „halmazás”. In: KIRÁLY ISTVÁN (főszerk.): *Világirodalmi lexikon* IV. Budapest: Akadémiai Kiadó. 180–181.
- PAIS DEZSŐ 1954. Hozzászólás Sötér István doktori értékezésének vitáján. *MNy.* 130–133.
- PÉLYVÁS PÉTER 2001. Az idealizált kognitív modellek szerepe a mondat- és szövegalkotásban. In: PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (szerk.): *Officina Textologica* 5: 11–26.
- PETE ISTVÁN 1993. Főmondatrész vagy főmondatrészek? *Nyr.* 154–166.
- PÉTER MIHÁLY 1978. Jegyzetek a funkcionális nyelvhasználatról. *ÁNyT.* XII. 221–231.
- PÉTER MIHÁLY 1991. *A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- PÉTER MIHÁLY 1992. A szövegtani kutatásról. In: PETŐFI S. JÁNOS–BÉKESI IMRE–VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan* 5. Szeged: JGYTF Kiadó. 171–177.
- PÉTER MIHÁLY 1996. Stílusok és stilisztikák. *Nyr.* 375–379.
- PÉTER MIHÁLY 2001. Két vers az emlékezésről. In: CSATÁR PÉTER–MAITZ PÉTER–TRONKA KRISZTIÁN (szerk.): *A nyelvtantól a szövegtanig. Tanulmányok Kocsány Piroska tiszteletére.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 153–158.
- PETHŐ JÓZSEF 1999. Krúdy Gyula személynévadása első Szindbád-kötetében. *Névtani Értesítő* 299–304.
- PETHŐ JÓZSEF 2000. Az ismétlés formái és funkciói Krúdy Gyula Szindbád ifjúsága című kötetében. In: CS. JÓNÁS ERZSÉBET (szerk.): *A nyelvészet és az irodalomtudomány új útjai.* Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó. 23–33.
- PETHŐ JÓZSEF 2001a. A halmazás Krúdy Gyula első Szindbád-kötetében. *Szabolcs-szatmárberegi Szemle* 81–92.
- PETHŐ JÓZSEF 2001b. Krúdy Gyula A hídon című novellájának stíluselmzése. In: KEMÉNY GÁBOR (szerk.): *A metafora grammatikája és stilisztikája.* Budapest: Tinta Kiadó. 197–202.
- PETŐFI S. JÁNOS 1977. „izokolon”. In: KIRÁLY ISTVÁN (főszerk.): *Világirodalmi lexikon* V. Budapest: Akadémiai Kiadó. 468–469.
- PETŐFI S. JÁNOS 1990. *Szöveg, szövegtan, műelemzés.* Budapest: OPI.
- PETŐFI S. JÁNOS 1994. *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról.* Párizs, Bécs, Budapest: Magyar Műhely.
- PLÉH CSABA 1990. A szaván fogott szó. In: JOHN L. AUSTIN: *Tetten ért szavak.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 7–25.
- PLETT, HEINRICH F. 1991⁸. *Einführung in die rhetorische Textanalyse.* Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- POMOGÁTS BÉLA 1971. Mondatösszetétel és stílus. In: HANKISS ELEMÉR (szerk.): *A novellaelemzés új módszerei.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 273–283.
- PROHÁSZKA JÁNOS 1949. Krúdy Gyula stílusa és nyelve. *Nyr.* 14–17.
- QUINTILIANUS, M. FABIVS 1913–1921. *Szónoklattan.* I–II. Fordította PRÁCSER ALBERT. Budapest: Franklin Társulat.
- RÁCZ ENDRE 1976⁴. Mondattan. In: BENCÉDY JÓZSEF–FÁBIÁN PÁL–RÁCZ ENDRE–VELCSOV MÁRTONNÉ: *A mai magyar nyelv.* Budapest: Tankönyvkiadó. 205–458.
- RÁCZ ENDRE–SZEMERE GYULA 1996⁸. *Mondattani elemzések.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- RAISZ RÓZSA 1985. *Mondat- és szövegszerkezeti jellemzők stilisztikai vizsgálata Mikszáth-novellákban.* Kandidátusi értekezés. Kézirat.
- REBOUL, ANNE–MOESCHLER, JACQUES 1998/2000. *A társalgás cselei. Bevezetés a pragmatikába.* Budapest: Osiris.
- RÉVAI MIKLÓS 1805/1973. *A magyar szép toll.* Közétette és az utószót írta: ÉDER ZOLTÁN. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- RUZSICZKY ÉVA 1994². A szinonimikai összefüggések kérdéséhez. In: RÁCZ ENDRE–SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó. 207–218.
- SANDERS, WILLY 1977. *Linguistische Stilistik. Grundzüge der Stylanalyse sprachlicher Kommunikation*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- SANDIG, BARBARA 1986/1995. A német nyelv stilsztikája. *Helikon* 307–333.
- SCHMID, WOLF 1992/1999. Ekvivalenciák az elbeszélő prózában. *Helikon* 180–207.
- SCHÖPSDAU, K. 1994. „enumeratio”. In: UEDING, GERT (Hrsg.): *Historisches Wörterbuch der Rhetorik 2*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 1231–1234.
- SCHWARZ, MONIKA 1994. Kognitív Semantik – State of the Art und Quo vadis? In: SCHWARZ, MONIKA (Hrsg.): *Kognitív Semantik/Cognitive Semantics*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 9–21.
- SPILLNER, BERND 1974. *Linguistik und Literaturwissenschaft. Stilforschung, Rhetorik, Textlinguistik*. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz: Verlag W. Kohlhammer.
- STECHOW, ARNIM VON 1991. Syntax und Semantik. In: STECHOW, ARNIM VON–WUNDERLICH, DIETER (Hrsg.): *Semantik/Semantics*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 90–148.
- SZABÓ EDE 1970. *Krúdy Gyula*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- SZABÓ G. ZOLTÁN–SZÖRÉNYI LÁSZLÓ 1988. *Kis magyar retorika*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- SZABÓ ZOLTÁN 1976. Impresszionizmus és szecesszió a századforduló prózájában. In: SZABÓ ZOLTÁN (szerk.): *Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó. 49–88.
- SZABÓ ZOLTÁN 1977. *A mai stilsztika nyelvelméleti alapjai*. Kolozsvár: Dacia Könyvkiadó.
- SZABÓ ZOLTÁN 1988. *Szövegnyelvészet és stilsztika*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- SZABÓ ZOLTÁN 1992. A szövegsemiotika időszerű kérdései és megoldásra váró kérdései. In: PETŐFI S. JÁNOS–BÉKESI IMRE–VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 11*. Szeged: JGYF Kiadó. 109–138.
- SZABÓ ZOLTÁN 1998. *A magyar szépirói stílus történetének fő irányai*. Budapest: Corvina.
- SZABOLCSI ANNA 1977. Megjegyzések a Montague-grammatikáról. *Nyelvtudományi Közlemények* 79: 157–175.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1961. *A magyar stilsztika útja*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1983. Beszélhetünk-e szövegstilsztikáról? In: RÁCZ ENDRE–SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó. 320–355.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1985.⁶ A szó jelentésének stilsztikai vizsgálata. In: FÁBIÁN PÁL–SZATHMÁRI ISTVÁN–TERESTYÉNI FERENC: *A magyar stilsztika vázlatja*. Budapest: Tankönyvkiadó. 65–148.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1994. *Stílusról, stilsztikáról napjainkban*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1995. *Három fejezet a magyar költői stílus történetéből*. NytudÉrt. 140. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1998. Stíuselemzés és stílusirányzat. In: SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Stilsztika és gyakorlat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 15–32.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1999a. Az alakzatkutatásról – egy pályázat ürügyén. *Nyr.* 303–309.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1999b. Van-e szükség stíloselemzésre? In: V. RAISZ RÓZSA–H. VARGA GYULA (szerk.): *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában*. MNyTK. 212: 57–66.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1999c. A stilsztika helye a szöveget vizsgáló diszciplínák között. In: PETŐFI S. JÁNOS–BÉKESI IMRE–VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 12*. Szeged: JGYF Kiadó. 63–68.

- SZATHMÁRI ISTVÁN 2001a. *A magyar irodalmi nyelv és stílus kérdései*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 2001b. Paralelizmusok Márai Sándor „Halotti beszéd” című versében. In: CSATÁR PÉTER–MAITZ PÉTER–TRONKA KRISZTLÁN (szerk.): *A nyelvtantól a szövegtanig. Tanulmányok Kocsány Piroska tiszteletére*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 159–165.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 2002. A XIV. anyanyelv-oktatási napokról. In: V. RAISZ RÓZSA–ZIMÁNYI ÁRPÁD (szerk.): *Feladatok és módszerek az anyanyelvi nevelésben a XXI. század elején*. MNYTK. 216: 359–365.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY 1972. „elbeszélő nézőpont”. In: KIRÁLY ISTVÁN (főszerk.): *Világirodalmi lexikon II*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1030–1032.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY 1977/1980. Az ismétlődés mint a művészi anyag formává szerveződésének elve. In: SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: *Világkép és stílus*. Budapest: Magvető Könyvkiadó. 367–465.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY 1980. A művészi ismétlődés néhány változata az irodalomban és a zenében. In: HORVÁTH IVÁN–VERES ANDRÁS (szerk.): *Ismétlődés a művészetben*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 77–159.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY 1992. Az irodalmi mű alaktani hatáselmélete. In: SZILI JÓZSEF (szerk.): *A strukturalizmus után*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 113–152.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY 1992/1995. Felmagasztosítás és tönkretétel: nyelv a két világháború közötti regényben. SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: „Minta a szőnyegen”. *A műértelmezés esélyei*. Budapest: Balassi Kiadó. 215–229.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY 1993/1995a. Az irodalom történeti és elméleti vizsgálata. In: SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: „Minta a szőnyegen”. *A műértelmezés esélyei*. Budapest: Balassi Kiadó. 11–23.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY 1993/1995b. Konzervativizmus, modernség és népi mozgalom a magyar irodalomban. In: SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: „Minta a szőnyegen”. *A műértelmezés esélyei*. Budapest: Balassi Kiadó. 151–161.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY 1995. A kánonok szerepe az összehasonlító kutatásban. In: SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: „Minta a szőnyegen”. *A műértelmezés esélyei*. Budapest: Balassi Kiadó. 90–116.
- SZENDE TAMÁS 1976. *A beszéd folyamat alaptényezői*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SZEPES ERIKA–SZERDAHELYI ISTVÁN 1981. *Vérstan*. Budapest: Gondolat.
- SZERDAHELYI ISTVÁN 1992. „szüzsé”. In: KIRÁLY ISTVÁN (főszerk.): *Világirodalmi lexikon XIV*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 866–867.
- SZERDAHELYI ISTVÁN 1995. *Irodalomelméleti enciklopédia*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 1994. *Stilisztika*. Budapest: Trezor Kiadó.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 1998. HB. – halotti beszédek – Kosztolányi Dezső: *Halotti beszéd* (Disszonancia és konzonancia szövegen belül és szövegek között). In: SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Stilisztika és gyakorlat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 43–69.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2001. *A retorikai kérdés rövid tudománytörténete. Az alakzatok világa 3*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- SZILÁGYI ZSÓFIA 1999. A vers és próza dichotómiájáról: hangismétlés és költői szemantika a prózaszövegben. *Helikon* 229–241.
- SZÖRÉNYI LÁSZLÓ 1985⁴. Krúdy Gyula. In: SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY et al.: *Irodalom a gimnázium III. osztálya számára*. Budapest: Tankönyvkiadó. 294–296.
- TÁTRAI SZILÁRD 1997. Szöveg és narráció. Az elbeszélő horizont szerepe a narratív szövegek nyelvi működésében. *Nyr.* 177–187.

- TERESTYÉNI TAMÁS 1992. Szövegelméleti tézisek. In: PETŐFI S. JÁNOS–BÉKÉSI IMRE (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4*. Szeged: JGYTF Kiadó. 7–33.
- TÓBIÁS ÁRON 1964. *Krúdy világa*. Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.
- TODOROV, TZVETAN 1967/1977. Trópusok és figurák. *Helikon* 30–40.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (szerk.) 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Budapest: Korona Kiadó.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1992. A nyelvi norma és a mai magyar próza. In: KEMÉNY GÁBOR (szerk.): *Normatudat – nyelvi norma*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. 41–48.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1994. *A szövegek világa*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1995. A stílus diszkurzív elmélete felé. *Helikon* 219–231.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1998. *A nyelvi norma*. NytudÉrt. 144. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1999a. Vázlat szövegtan és stilisztika társtudományi viszonyáról. In: PETŐFI S. JÁNOS–BÉKÉSI IMRE–VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 12*. Szeged: JGYF Kiadó. 81–90.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1999b. A cím szövegtanáról. In: KUGLER NÓRA–LENGYEL KLÁRA (szerk.): *Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére*. Budapest: ELTE BTK. 323–327.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1999c. Bevezető. „Nem találunk szavakat”. *Nyelvértelmezések a mai magyar prózában*. Pozsony: Kalligram. 11–12.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2001a. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2001b. A szövegtipológiai sajátságok és a mondatszerkezet néhány összefüggése. In: PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (szerk.): *Officina Textologica 5*. 112–124.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2001c. A szöveg mezoszintjének jelentősége. In: CSATÁR PÉTER–MAITZ PÉTER–TRONKA KRISZTIÁN (szerk.): *A nyelvtantól a szövegtanig. Tanulmányok Kocsány Piroska tiszteletére*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 273–284.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2002a. *Az alakzatok kognitív nyelvészeti megalapozása*. Kézirat.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2002b. A szöveg értelemszerkezete és a stílusstruktúra. In: V. RAISZ RÓZSA–ZIMÁNYI ÁRPÁD (szerk.): *Feladatok és módszerek az anyanyelvi nevelésben a XXI. század elején*. MNyTK. 216: 209–218.
- TOMASEVSKIJ, BORISZ 1925/1998. Irodalomelmélet (részlet). In: BÓKAY ANTAL–VILCSEK BÉLA (szerk.): *A modern irodalomtudomány kialakulása*. Budapest: Osiris Kiadó. 268–286.
- TÖRÖK GÁBOR 1968. *A líra: logika (József Attila költői nyelve)*. Budapest: Magvető–Tiszatáj.
- TÖRÖK GÁBOR 1974a. *Lírai igefüggvények stilisztikája*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- TÖRÖK GÁBOR 1974b. *Költői rébuszok*. Budapest: Magvető Kiadó.
- TÖRÖK GÁBOR 1992. Német nyelvű szakirodalom a nyelvi normáról. In: KEMÉNY GÁBOR (szerk.): *Normatudat – nyelvi norma*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. 133–161.
- TRENCSENYI-WALDAPFEL IMRE 1968⁶. *Mitológia*. Budapest: Gondolat.
- UEDING, GERT–STEINBRINK, BERND 1994³. *Grundriss der Rhetorik*. Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- VÁRADY ISTVÁN 1912. Krúdy Gyula: Szindbád ifjúsága. *Nyugat* 288–289.
- VARGA LÁSZLÓ 1988. A gazdagréti kábeltelevízió műsorából válogatott anyag intonációs átírata. In: KONTRA MIKLÓS (szerk.): *Beszélt nyelvi tanulmányok*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. 5–21.
- VATER, Heinz 1994². *Einführung in die Textlinguistik*. München: Wilhelm Fink Verlag.

- VERES ANDRÁS 1972. „cselekmény”. In: KIRÁLY ISTVÁN (főszerk.): *Világirodalmi lexikon* II. Budapest: Akadémiai Kiadó. 434–440.
- VÍGH ÁRPÁD 1977. A retorika újjászületése. *Helikon* 3–23.
- VÍGH ÁRPÁD 1981. *Retorika és történelem*. Budapest: Gondolat.
- VÍGH ÁRPÁD 1988. A stilisztika útjai és lehetőségei. *Helikon*, 288–308.
- VILLÓ ILDIKÓ 1992. A nyelvi norma meghatározásáról. In: KEMÉNY GÁBOR (szerk.): *Normatúdat – nyelvi norma*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. 7–22.
- VILLWOCK, J. 1994. „congeries”. In: UEDING, GERT (Hrsg.): *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* 2. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 357–360.
- ZSILKA JÁNOS 1975. *A jelentés szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ZSILKA TIBOR 1971. Négy novella stilisztikai elemzése statisztikai módszerrel. In: HANKISS ELEMÉR (szerk.): *A novellaelemzés új módszerei*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 257–271.

A Nyelvtudományi Értekezések eddig megjelent számai

1. **Benkő Loránd:** A magyar *ly* hang története. 1953.
2. **Hajdú Péter:** A magyarság kialakulásának előzményei. 1953.
3. **Deme László:** A magyar nyelvjárások néhány kérdése. 1953.
4. Helyesírásunk időszerű kérdései. Szerkesztette **Benkő Loránd.** 1955.
5. A magyar őstörténet kérdései. A Magyar Nyelvtudományi Társaság vitaülése 1953. december 1. 1955.
6. **Pais Dezső, Bárczi Géza, Benkő Loránd:** A magyar *ly* hang kérdéséhez. 1955.
7. **Horváth János:** Vítás verstani kérdések. 1955.
8. **Lakó György:** Északi-manyisi nyelvtanulmányok. 1956.
9. A „Helyesírásunk időszerű kérdései” vitája. Szerkesztette **Fábián Pál.** 1956.
10. **Károly Sándor:** Igenérendszerünk a kódexirodalom első szakaszában. 1956.
11. **Melich János:** Dolgozatok I. 1957.
12. **Bánhidai Zoltán:** A magyar összetett igealakok jelentéstörténete. 1957.
13. **Berrár Jolán:** Fejezetek határozóragjaink élettörténetéből. 1957.
14. **Tompa József:** A névszói kötőhangzó szófaj megkülönböztető szerepe. 1957.
15. **Hexendorf Edit:** Szótanulmányok a szellemi élet középkori magyar kifejezésanyagának köréből. 1958.
16. **Károly Sándor:** Az értelmező és az értelmezői mellékmondat a magyarban. 1958.
17. Magyar hangtani dolgozatok. Szerkesztette **Benkő Loránd.** 1958.
18. **Fónagy Iván:** A hangsúlyról. 1958.
19. **Papp László:** XVI. század végi nyelvjárásaink tanulmányozása. 1959.
20. **Deme László:** A XVI. század végi nyelvi norma kérdéséhez. 1959.
21. **Király Péter:** Ismeretlen magyar glosszák. 1959.
22. **Inceffl Géza:** Szeged környékének földrajzi nevei. 1960.
23. **Berrár Jolán:** A magyar hasonló mondatok története a XVI. század közepéig. 1960.
24. **Gombocz Zoltán:** Honfoglalás előtti bolgár-török jövevényszavaink. 1960.
25. **Papp László:** Nyelvjárás és nyelvi norma XVI századi deákjaink gyakorlatában. 1961.
26. **Büky Béla:** A fővárosi keresztnévadás hatóerői. 1961.
27. **Kázmér Miklós:** A magyar affrikátaelemzés. 1961.
28. **Karácsony Sándor Zsigmond:** Személyneveink 1500-tól 1800-ig. 1961.
29. **Antal László:** A magyar esetrendszer. 1961.
30. **Pais Dezső:** Szer. 1961.
31. **Radanovics Károly:** Északi-osztják nyelvtan. 1961.
32. **Márton Gyula:** A borsavölgyi nyelvjárás igetővei és igealakjai. 1962.
33. **B. Lőrinczy Éva:** Képző- és névrendszertani vizsgálódások. 1962.
34. **Elekfi László:** Vizsgálatok a hanglejtés megfigyelésének módjaihoz. 1962.
35. **Benkő László:** A szépirodalmi stílus elemzése. 1962.
36. A szótárírás elmélete és gyakorlata a Magyar Nyelv Értelmező Szótárában. Szerkesztette **Országh László.** 1962.
37. **Fónagy Iván:** A metafora a fonetikai műnyelvben. 1963.
38. Szótörténeti és szófejtő tanulmányok. Szerkesztette **Pais Dezső** és **Benkő Loránd.** 1963.
39. **Rácz Endre:** A magyar nyelv következményes mondatai. 1963.
40. Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. **Ligeti Lajos** és **Pais Dezső** közreműködésével szerkesztette **Benkő Loránd.** 1963.
41. **Melich János:** Dolgozatok II. 1963.
42. **D. Bartha Katalin:** Tővégi magánhangzók története a XVI. század közepéig. 1964.
43. **Imre Samu:** A magyar huszita helyesírás néhány kérdése. 1964.
44. **Papp László:** Magyar nyelvű levelek és okiratok formulái a XVI. században. 1964.
45. **Török Gábor:** A Börzsöny-vidék nyelvjárástörténetének települési háttere. 1964.
46. Alak- és mondattani gyűjtelék. Szerkesztette **Pais Dezső** és **Benkő Loránd.** 1965.
47. **Lákó György:** A magyar hangállomány finnugor előzményei. 1965.
48. **Szabó Zoltán:** A kalotaszegi nyelvjárás igeképző-rendszere. 1965.
49. **Magdics Klára:** A magyar beszédhangok akusztikai szerkezete. 1965.
50. **Hadrovics László:** Jövevényszó-vizsgálatok. 1965.
51. **Nemes István:** A képszerűség eszközei Radnóti Miklós költészetében. 1965.
52. **Perrot, Jean:** Adalékok a *meg* igekötő funkciójának vizsgálatához a mai magyar nyelvben. 1966.

53. **Zsilka János:** A magyar mondatformák rendszere és az esetrendszer. (Tárgyas mondat-szerkezetek.) 1966.
54. **Deme László–Fábián Pál–Bencédy József:** A magyar helyesírás rendszere. 1966.
55. **Farkas Vilmos:** Fonémastatisztikai problémák a nyelvjárástípus-történetben. 1966:
56. **Hegedűs József:** A magyar nyelv összehasonlításának kezdetei az egykorú európai nyelvtudomány tükrében. 1966.
57. **Magay Tamás:** Angol–magyar és magyar–angol szótárak hazánkban 1945 előtt. 1967.
58. A magyar nyelv története és rendszere. (A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai.) Szerkesztette **Imre Samu** és **Szathmári István**. 1967.
59. **Szabó T. Attila:** A kolozsvári becenevek a XVI–XIX. században. 1968.
60. **H. Molnár Ilona:** Módosító szók és módosító mondatrészek a mai magyar nyelvben. 1968.
61. **Fabricius-Kovács Ferenc:** A konkrét ? absztrakt jelentésfejlődés problematikája. 1968.
62. **E. Abaffy Erzsébet:** XVI. századi nyugat-dunántúli missilisek helyesírásáról. 1969.
63. **Keszler Borbála:** A szökezdő mássalhangzó-torlódások feloldása korai jövevényszavainkban. 1969.
64. **N. Dely Zsuzsa:** A fiatal Jókai nyelve és stílusa. 1969.
65. A nyelvtudomány a haladásért. (Tanulmánykötet a Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából.) Szerkesztette **Király Péter**. 1969.
66. **Márton Gyula:** A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai. 1969.
67. Dolgozatok a hangtan köréből. Szerkesztette **Pais Dezső** és **Benkő Loránd**. 1969.
68. **Fehértói Katalin:** A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek. 1969.
69. **Kiss Jenő:** A rábaközi Mihályi ikeképzői. 1970.
70. Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia. Szerkesztette **Kázmér Miklós** és **Végh József**. 1970.
71. **Kiss Lajos:** Hatvanhét szómagyarázat. 1970.
72. **Imre Samu:** A felsőőri nyelvjárás. 1971.
73. **Meggyes Klára:** Egy kétéves gyermek nyelvi rendszere. 1971.
74. **Farkas Vilmos:** Helyesírásunk hangjelölésrendszerének története. 1971.
75. Nyelvészet és gyakorlat. (Tanulmánygyűjtemény.) Szerkesztette **Benkő Loránd** és **Szépe György**. 1971.
76. **Dezső László:** A jelzős „főnévi csoport” kérdései a magyarban. 1971.
77. **K. Szoboszlai Ágnes:** A szemléletesség eszközei Németh László nyelvében. 1972.
78. **Hutás Magdolna:** Az ikes igeragozás állapota Révai Miklós korában. 1972.
79. **Penavin Olga:** A szerémségi magyar szigetek nyelve. 1972.
80. **Gregor Ferenc:** Magyar népi gombanevek. 1973.
81. **Szende Tamás:** Spontán beszédanyag gyakorisági mutatói. 1973.
82. **Szilágyi Ferenc:** Sokonai tájszógyűjtése. 1973.
83. Jelentés és stilisztika. (A magyar nyelvészek II. nemzetközi kongresszusának előadásai.) Szerkesztette **Imre Samu**, **Szathmári István** és **Szűts László**. 1974.
84. **Velcsov Mártonné:** Antropometrikus mértéknevek a magyar nyelvben. 1974.
85. **Havas Ferenc:** A magyar, a finn és az észt nyelv tipológiai összehasonlítása. 1974.
86. **Kemény Gábor:** Krúdy képalkotása. 1974.
87. **Hajdú Mihály:** Budapest utcaneveinek névtani vizsgálata. 1975.
88. **Hadrovics László:** Szavak és szólások. 1975.
89. Az etimológia elmélete és módszere. Szerkesztette **Benkő Loránd** és **K. Sál Éva**. 1976.
90. **Mészáros István:** Iskolai jegyzetkönyv a XVI–XVII. század fordulójáról. 1976.
91. **Jakab István:** A magyar ikekötők vizsgálata. 1976.
92. **Kiss Lajos:** Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban. 1976.
93. **Országh László:** Angol eredetű elemek a magyar szókészletben. 1977.
94. **Molnár Ilona:** A tartalmatlan *hogy* kötőszós összetett mondatok típusai szemantikai szempontból. 1977.
95. **O. Nagy Gábor:** A magyar frazeológiai kutatások története. 1977.
96. **Korompay Klára:** Középkori neveink és a Roland-ének. 1978.
97. **Gaál Edit:** A birtoklás kifejezése a mai magyar nyelvben. 1978.
98. **Dienes Dóra:** A szerkesztettség hiányosság és szöveggösszefüggésbeli kiegészítése. 1978.
99. **Bañcerowski Janusz:** A nyelvi kommunikáció és az információ néhány kérdése. 1979.
100. Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből. Szerkesztette **Imre Samu**. 1979.
101. **Huszár Ágnes:** A predikatív viszony szemantikai kategóriái. 1979.

102. **Kassai Ilona:** Időtartam és kvantitás a magyar nyelvben. 1979.
103. **Kiss Jenő:** Mihályi tájszótár (Rábaköz). 1979.
104. **A magyar nyelv grammatikája.** (A magyar nyelvészek III. nemzetközi kongresszusának előadásai.) Szerkesztette **Imre Samu, Szathmári István és Szűts László.** 1980.
105. **Mokány Sándor:** Magyar szófejtések. 1980.
106. **B. Gergely Piroska:** A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata. 1981.
107. **Lengyel Zsolt:** Tanulmányok a nyelvsajátítás köréből. 1981.
108. **Guszkova Antonijina:** A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei a magyar nyelvben. 1981.
109. **Kontra Miklós:** A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre. 1981.
110. **Sinor Dénes:** Tanulmányok. 1982.
111. **Farkas Vilmos:** A magyar hangtörténet és helyesírástörténet rendszerbeli összefüggése. 1982.
112. **Jakab István:** A magyar igeikötő szófajtani útja. 1982.
113. **Benkő Loránd:** Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében. 1982.
114. **Balázs Judit:** A ragadványnevek szerepe Rábaszentandráshely névrendszerében. 1982.
115. **Horváth Katalin:** Transzformációs csoportok a magyarban. 1983.
116. **É. Kiss Katalin:** A magyar mondatszerkezet generatív leírása. 1981.
117. **Bánréti Zoltán:** A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról. 1983.
118. **Gáspári László:** A századvegi novella lírizálódásáról. 1983.
119. **Gósy Mária:** Hangtani és szótani vizsgálatok hároméves gyermekek nyelvében. 1984.
120. **Kiss Jenő:** A pingvintől a kolibriig, egzotikus madarak magyar nevei. 1985.
121. **Olasz Gábor:** A magyar beszéd leggyakoribb hangsorépítő elemeinek szerkezete és szintézise. A számítógépes beszédelőállítás néhány kérdése. 1985.
122. **Heltainé Nagy Erzsébet:** Nyelvi építkezés Sinka István balladáiban. 1986.
123. **Klaudy Kinga:** Fordítás és aktuális tagolás. 1987.
124. **Vértes O. András:** Bevezetés a magyar hangstiliztikába. 1987.
125. **T. Somogyi Magda:** A passzív igetövek leíró vizsgálata a magyarban. 1987.
126. **Juhász Dezső:** A magyar tájnévadás. 1988.
127. **Kiss Jenő:** Állandó szókapcsolatok a rábaközi Mihályiban. 1989.
128. **Dezső László:** A XVI–XVIII. századi kárpátukrán nyelvemlékek magyar jövevényszavai. 1989.
129. **Benkő László:** Zolnai Béla élete és munkássága (1890–1969). 1990.
130. **Bárczi Géza:** A magyar igeragozás története. 1990.
131. **Somogyi Béla:** A magyar kártyanyelv szókincse. 1990.
132. **Dániel Ágnes:** Szó-szöveg – szer-szervez. A szöveg szerveződésének vizsgálata. 1990.
133. **Horváth László:** Három vázlatos színkrón metszet határozói igeneveink történetéből. 1991.
134. **Rácz Endre:** A behallás jelenségéről. 1992.
135. **Varga László:** A magyar beszéddallamok fonológiai és szintaktikai vonatkozásai. 1993.
136. **Fejes Katalin:** A szintaktikai állomány természete gyermekszövegekben. 1993.
137. **Balázs Géza:** Kapcsolatra utaló (fatikus) elemek a magyar nyelvben. 1993.
138. **Hadrovics László:** A magyar Huszita Biblia német és cseh rokonsága. 1994.
139. **Kiss Lajos:** Földrajzi neveink nyelvi fejlődése. 1995.
140. **Szathmári István:** Három fejezet a magyar költői stílus történetéből. 1995.
141. **Keszler Borbála:** A magyar írásjelhasználat története a XVII. század közepéig. 1995.
142. **Németh T. Enikő:** A szóbeli diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolása. 1996.
143. **Nagy L. János:** Ismétlések és értelmezések Weöres Sándor verseiben. 1996.
144. **Tolcsvai Nagy Gábor:** A nyelvi norma. 1998.
145. **Gerstner Károly:** A német vonatkozású elemek újabb etimológiai szótárainkban. 1998.
146. **Lengyel Klára:** Az igenevek helye a szófaji rendszerben. 2000.
147. **Fehér Erzsébet:** A szövegkutatás megalapozása a magyar nyelvészetben. Tudománytörténeti vázlat. 2000.
148. **A. Molnár Ferenc:** Két régi magyar ima az oltáriszentségről. A Laskai Sorok és párhuzamos szövege a Thewrewk-kódexben. 2000.
149. **Wacha Balázs:** Időbeliség és aspektualitás a magyarban. 2001.
150. **Kertész András:** Nyelvészet és tudományelmélet. 2001.
151. **Köcsány Piroska:** Szöveg, szövegtípus, jelentés: A mondás mint szövegtípus. 2002.
152. **Kugler Nóra:** A módosítószók funkciói. 2003.
153. **Zsilinszky Éva:** Az angol vonatkozású elemek újabb etimológiai szótárainkban. 2003.